

ᳵ᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
Introduction to Philosophy

COURSE CODE : BPH - 2301

᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚ ᳚᳚᳚᳚᳚
᳚᳚᳚᳚᳚ - 1705

veG/veGmGm tcÜMöj

`kÐ cwi iPiZ

Introduction to Philosophy

Giu GKiu clygöZ cVmigMöj GB cVmigMüU tgv. AmbQiy ingvb (mnthvMx Aa'vcK, evDwe), tgv. gÄj Bj vnx (mnthvMx Aa'vcK, `kÐ wefVM, Rvni½xi bMi wekpe`ij q) i Pbv KtiQb Ges m²úv`bv KtiQb Aia'vcK bvRgv wmií Kx, tgv. AmbQiy ingvb I Qv¼bqviv mjZibv |

Wvb, GmGmGBPGj

miguRK veÁvb, gvbvK I fvlv`g

ersj v`k Dšj wekpe`ij q

tCÜMg

veG/veGmGm

veIq

`kØ

tKvmp bvg

`kØ-1 : `kØ cwi iPiZ

cKvkKvj

cŭg cKvk : 2001

mstkwaZ ms̄iY : 2008

cbgY : 2010

cbgY : 2011

cbgY : 2014

© eisj vt`k Dšš̄ nekpe`vj q

cŭ` mRvBb

gvm̄y gvm̄y gvm̄y K

Kv̄uDUvi K̄t̄uR

tḡv: Avej Kv̄j ig AvRv`

tḡv̄v̄š̄ R̄v̄Kī aj Bmj ig mi Kv̄i

cKvkbv

cKvkbv, gY I veZiY veFvM

eisj vt`k Dšš̄ nekpe`vj q

MvRxcj-1705

gY

eisj vevRvi tch̄ GŪ cvevj tKkb

53 b_@K nj tiW

XvKv-1100|

SBN-984-34-1011-4

cW ubt` Rbv

ucđj ukŕiv_xe,

evsj vt`k Dššŕ mekte`vj tq Dššŕ ukŕiv cxiZubfP meG/meGmGm tcđMtg fivZ`nl qui Rb` mivmRK meAvb, gvbmeK I filv`đ -Gi cŕ t`tK Arcbv`i`MZ RvbvPQ| 0`kđ cvi vPuz0 kxl R GB eBiu` i-ukŕivYi DcđhMx Kti GK meŕkl cxiZtZ i vPZ ntqtQ| G cxiZi gra`tg Arcbviv ubR`mqtZ;ubt`Ri mjeavgZ Aemti ukŕivj vf Ki tZ cri tēb|

eBiu mnR I mij filvq Dc`vctbi tPov Kiv ntqtQ| Z_mvc AtbK`vrb A`cōZv I`jeŕa`Zv t`tK thtZ cŕti| dtj cvV`msukō weifbra`uōZv I`jeŕa`Zvmgr`ij mLZ AvKŕti Avgv`i Rvbvtj cieZŕPZ Avgiv tmme melqtK Avil mnRteva` I cđAj Kivi tPov Kie| Zte Avkv KiuQ, eBiu tZ eZŕvrb melqe`eŕtZ Arcbv`i tKvb Amjeav nte bv| cŕiv eBiu tK 9iu BDubtU fivM Kiv ntqtQ| BDubU`tjv Avevi KtqKiu cŕv wef`3| cđZiu BDubtUi`i i tZB t`qv ntqtQ fivgKv| Gu cto eŕtZ cri tēb BDubU tZ uk melq Arcbviv Rvb tZ hvPQb|

cđZiu cŕvi`i i tZ GK ev GKmaK Dti tki K_v ejv ntqtQ| cvV`ktl Arcbviv uk ukL tZ, ejtZ ev eYbv Ki tZ cri tēb Zv Dti tki Dti L Kiv ntqtQ| cđZiu cŕvi tkl i tqtQ cŕvV`Ei gj`vqb| Gu Arcbv`i`gj`vqbi mŕhM Gtb t`te| cŕvV`Ei gj`vqb hv mŕš vLRBk nq, Zte eŕtZ nte cvViu Arcbv`i AvqtE Gtm tQ| cŕvV`Ei gj`vqtb Arcbviv cri tēb i Pbvj-K I mŕvŕB DĒi gj-K cŕk Ges eū ubePbx I mZ`-ug`v agr`KQy cŕk meŕkl i tqtQ DĒi gvj v|

cŕk tjv fij Kti cto t`L tēb DĒi Kx nl qv DvPZ? Arcbv`i fvebvi mŕš DĒi bv vj tj cvV`tjv Avevi Aa`qb Ki ab| th`tjvi DĒi t`qv tbB, tm`tjv eBiu i mrvh` ubt`RB`Zvi Kib| ubt`Ri gZ Kti mivK DĒi`Zvi Kiv tgrtU Kivb KvR bq| hv tKvrb melq eŕtZ Amjea nq, tmŕŕt`i vUDtUv qj Kt`i ukŕivK`i mrvh` ubb| Zivov mncv`i mŕš Avj vc-Avtj vPvi gra`tg I Arcbv`i mgm`vi mgravb tctq thtZ cŕti b|

GB eBiu melqe`i I ci evsj vt`k Dššŕ mekte`vj tqi KtqKiu tUvj vfk b I ti vVl Abŕvb cPvi Z nte| Gme mivMDj h`vmgtq Arcbv`i Rvbvrb nte| Arcbviv ubaŕi Z`v t b I mgtq eB nvtZ tUvj vfk b I ti vVl ōi Abŕvbv` t`L tēb I`i b tēb| GB Abŕvb`tjv gŕvrbvM`v tq tkvbi mgq mŕt` Aek`B KvMR Kj g ivL tēb| Abŕvb Avtj vPZ tKvrb Ask hv`eŕtZ bv cŕti b uksev tKvrb Astki Avtj vPv Arcbv`i KvtQ`jeŕa`gŕb nq Zte Zv ZrŕYv KivMŕ vj tL ubb Ges cieZŕ vUDtUv qj Kŕm vUDU i tK vRt`Am Ki ab| vUDU Arcbv`i mgm`vi mgravb t`qvi tPov Ki tēb|

gvb t i Rvbi mivbv ubv`ŕ bq| mgq tctj we`-vvi Z Rvbi Rb` Avtiv vKQymvqK Mš` (Reference Books) cto t`L tZ cŕti b| GB eBtq mivqK Mš`i GKiu mŕvŕB Zv vj Kv t`qv ntqtQ| hvtrvK eBtqi ubt`Rbv Abŕvq Arcbviv cv MŕY Ki ab| Avkv Kiv GtZ mdj Kig nteb|

Avgiv Arcbv`i mxi I mgŕj fivl`r Kigbv KiuQ|

tKun@ngŠtKvix

	cōv
BDrbU 1 : `k#bi ~tfc I wclqe`	1-25
crV 1 : `vk#K #PŠi DrciĒ	2
crV 2 : `k#bi ~tfc	6
crV 3 : `k#bi wclqe`	10
crV 4 : `k#bi K#R	14
crV 5 : `k#bi c#qvRbxqZv	17
crV 6 : `k#bi wv#fbamsÁv	21
BDrbU 2 : `vk#K Avtj vPbvi c×wZ	26-46
crV 1 : `vk#K c×wZ	27
crV 2 : Avtj vPbvi c×wZ : wv#Pvi ev`	30
crV 3 : : wv#Pvi ev`	34
crV 4 : Av#Üvb c×wZ : w#kt Y# c×wZ	37
crV 5 : : ~Ávgj-K c×wZ	40
crV 6 : : Øv#ØK c×wZ	43
BDrbU 3 : `k# I Ab`vb` wclq	47-62
crV 1 : `k# I K#ÜÁvb	48
crV 2 : `k# I wv#Ávb	51
crV 3 : `k# I ag [©]	55
crV 4 : `k# I m#wZ`	59
BDrbU 4 : B`Qvi ~t#xbZv	63-77
crV 1 : A`#ev`	64
crV 2 : wv#qšev`	67
crV 3 : Av#qšev`	71
crV 4 : ~wv#qšev`	75
BDrbU 5 : gb ev AvZ#	78-89
crV 1 : gb m#úK#q gZev`	79
crV 2 : gb m#úK#q gZev#` i mgv#tj vPbv	83
crV 3 : gb m#úK#q gZev` : Av#v#K gZ	86

BDɪbU 6	: f`n l gɪbi mɔúK©	90-98
crV 1	: f`n l gɪbi mɔúK©	91
crV 2	: f`n l gɪbi mɔúK©l qK gZerf`i mgrɪj ɪPbr	95

BDɪbU 7	: AvZɪi AgiZj	99-113
crV - 1	: AvZɪi AgiZj mɔúK©Avɪɪe`K hɪɔ	100
crV - 2	: AvZɪi AgiZj mɔúK©bɪZK hɪɔ	104
crV - 3	: AvZɪi AgiZj mɔúK©agɪl qK hɪɔ	108
crV - 4	: AvZɪi AgiZj mɔúK©eɪkɪ Yɪ gZvgZ	111

BDɪbU 8	: gɪj`i cKɪZ.l cKvi	114-148
crV 1	: Z_` l gɪj`	115
crV 2	: e`MZ l AvZɪiZ mɪmte gɪj`	119
crV 3	: gɪj` e`MZ l AvZɪiZ Dfqb	124
crV 4	: gɪj` i cKvi f`	128
crV 5	: gɪj` ɪbavɪɪYi bɪZmgn	134
crV 6	: gɪj` l mEv	138
crV 7	: gɪj` i Zɪrch© Aabɪ gɪj` i ØØ	142
crV 8	: gɪj` mɪmte Rɪeb	146

BDɪbU 9	: `vkɪKZɪ vkLb	149-186
crV 1	: `vkɪK `ɪfɪɪi ɪeKɪk	150
crV 2	: `kØ crV	154
crV 3	: `vkɪKZɪ vkLb	160
crV 4	: hɪɔ ɪeb`ɪmi cKvi	165
crV 5	: thɪɪ³K AbɔcɪÉ : AvZmij ɪKiɪYi AbɔcɪÉmgn	170
crV 6	: : cZɪi Yvgj-K AbɔcɪÉmgn	174
crV 7	: j Nɪi Yev` l cɪvi Yev`	177
crV 8	: `kɪb `be³K cixɪɪ cØvb l iPbr ɪj Lb	181

mnvqK MŠ' (Reference Books)

GB eBwU cvtVi mnvqK MŠ' intmte ub=ij uLZ eB,tjv cotZ cvtib, hv Avcbvi cvVtK tevSvi Rb" mnvnh" Ki te| Gme eBtqi mnvqZvq eZ@vb eBwU iWpZ ntqtQ| ZvQvov ubt=ue³ eB,tjv cvtV Avcib `k@ m=utK@e` hvi Z Avb jvf KitZ cvi teb|

1. J. P. Thiroux, *Philosophy : Theory and Practice*, Macmillan Publishing Company, New York.
 2. A. Matin, *An Outline of Philosophy*, Mullick Brothers, Dhaka.
 3. Harold Titus, *Living Issues in Philosophy*, New York.
 4. Nigel Warburton, *Philosophy : The Basics*, Routledge, London.
 5. E. R. Emmet, *Learning to Philosophize*, Penguin, London.
 6. A. C. Grayling, *Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 7. Honer, Hunt and Okholm, *Invitation to Philosophy : Issues and Options*, Wardsworth Publishing Company, California.
 8. J. O. Urmson and Jonathon Ree, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*, Routledge.
 9. Anthony Kenny (edited), *The Oxford Illustrated History of Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 10. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 11. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 12. Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
 13. gyt\$ Ave`j evi x, `k@bi K_v, nvmib eK nVDm, XvKv|
 14. W. Av. gZxb I W. gwDR DÍxb Avng` (m=úw Z), `k@ cwi fvl v tKvl, eisj v GKvtWgx, XvKv|
 15. mvBtq` Avāj nvB, `k@ I gtbwe`v cwi fvl v tKvl, eisj v GKvtWgx, XvKv|
- * eZ@vb eBtqi beg BDwbUw J.P. Thiroux-Gi *Philosophy : Theory and Practice* eB Avyi tY tj Lv ntqtQ|

**‘k#bi ‘t#c I nelqe’
(The Nature and Scope of Philosophy)**

‘k# Kx? KFi#e Gi Dm#e? ‘k#bi Avtj vP” nelq Z_v cwi mi Kx? ‘k#bi Kvr Kx? e”R#Rieb I mgvr Rieb Gi c#qvRbxqZv KZUKZ ‘k#bi mKj ‘eik#Ávck tKvtbv msÁv itq#Q Kbv? BZ”v” c#æev RÁmvi Avtj vPbv w”tq web”Í GB BDıbu| e”Z GB BDıb#Ui gva”tg Avgiv ‘k#bi GKUv tgvUvgw# cwi Pq Rvb#Z cvi#ev| eZ#vb BDıbuUv ZvB 0”k# cwi PwZ# tKvm#Ui Ab”Zg I c#i#K Avtj vP” nelq|

GB BDıb#U tgvU QqvW cW itq#Q

- ‘vk#K P#i DrcwÉ
(Origin of Philosophy)
- ‘k#bi ‘t#c
(Nature of Philosophy)
- ‘k#bi nelqe’
(Subject-matter of Philosophy)
- ‘k#bi Kvr
(Functions of Philosophy)
- ‘k#bi c#qvRbxqZv
(The Usefulness of Philosophy)
- ‘k#bi nel#bamsÁv
(Different Definitions of Philosophy)

CW 1

`vkðK iPŠli DrciĚ
(Origin of Philosophy)

Dřík`

GB cvřtkřl Avciĥ

- `křbi DrciĚi KviY e`vL`v KiřZ cviřeb|
- cðPřb iMĚK `křbi DrciĚ iKřvřte NřUiQj Zř eYðv KiřZ cviřeb|

fřgKv

gřby eřv`eřEm`cbr`Rxe| Zřb tm iPŠl KiřZ cřti | gřbřl i Avi GKil `enkó` nřj v tKŠZ nj c`YZř| Avi GB tKŠZ nřji KviřY tm me iKQyRřbřZ Přq| Rřeřbi řQvřUřLvU mřaviY ielq ř_řK i i`æKři RmřZi RřUj ielq, řjv řbtqřl gřby iPŠl Kři Ges RřbřZ Přq Gi gj- inm`| Avi RřbřZ Přl qvi Rb` ZřřK řh mřg:Lj řřte iPŠl KiřZ nq Zřb nřq ř_řv `vkðK iPŠl| A_ř gřbřl i `řřmeK iPŠl ř_řKB `vkðK iPŠli DrciĚ| Zře GB iPŠl me mgq meři ř_řřř GKřKg nq bř| GB iPŠl e`vřřřř, Rmřřřř I `řbřřřř ielřb`æiKřgi nq| Zřb `křbi BřZřvm AvřjvPřv Kiřj Avřiv Gi DrciĚi ielřb`æiKviY ř_řLřZ cřb| řbřP Avřiv Gi c`řv c`řv KviY, řjv mřřřřř AvřjvPřv Kiřev|

ie`řq ř_řK `vkðK iPŠli DrciĚ

cðPřb iMĚK `vkðK řcřUři (iL`÷-ce`427-347) gřZ, iel`řq ř_řK `vkðK iPŠli Dřme nřřřřřl| gřby hLb bZřb iKQyř`řL, ZLb řmB ielqřU řbtq Zři iel`řqi mřgv `řřK bř| GB ielPř RmřZi ielPř mřj i I AřřZ iRřbm ř_řL gřby iel`řq AvřřřřZ nřq RřbřZ Přq, Gř`i Dřme řKv_ř ř_řK? řK Gi mřv? řKv_řq Gi řkl? BZ`řř | Gřřřřř řbřRB řm Zři Přicřřki iRřbm ř_řK Gi DĚi LřR řei Kivi řPřv Kři| cðPřb iMĚK ř_řk GřřřteB me`řg `vkðK iPŠli Dřme nřqřQj | řmLřbKvi Avřqřbqř břgK řřřc eřm KiřZb cðPřbZg `vkðK ř_řj m (iL`÷-ce`AvřbřřřřK 624-546 A`)| iZřb ř_řLř b, Přřřř_řKB cřvb, `ř Lř mřgvř`| Přřřř_řK GZ cřvb ř_řL iel`řq AvřřřřZ nřq iZřb řNřl Yř Kiřj b, cřvb ř_řKB RmřZi DrciĚ| cřvbB RmřZi gj- Dcř`řb| GřřřteB Rbř řbq `vkðK iPŠl| GB ř_řj m nřj b cðPřb iMĚK `křbi RbK|

řKŠZnj ř_řK `vkðK iPŠli DrciĚ

gřby řKŠZnj x Rxe| ř`Lř-Ař`Lř mKj ielřqB gřbřl i iřřřř A`g` řKŠZnj | hv řm ř_řLřZ cřq Zř řKb I iKřřte nřjv Zř RřbřZ Přq| hv ř_řLřZ cřq bř řm ielřqřl Zři Rřbři AvřMř Amřg| Zřb gřby cřvb Rgvq AZj mřMři, řmřigUřřj Ges Gi řkl řKv_řq Zř RřbřZ Přq| gřbřl i GB řKŠZnj i řkl řbB| Avi GB řKŠZnj ř_řKB Dřme nq `vkðK iPŠli |

eisj vř`k Dššř mekte`ij q

fvi Zixq `křbi BwZnm Avřj vPbv Křj t`Lv hvq, fvi Zixq `křbi D^{me} nřqřQ
RvMwZK `řL t_řK wK Kři cwi ĪvY cvl qv hvq GB wPřř t_řK| PveřK `kř e`ZxZ
mKj fvi Zixq `křbi gřZ GB c_wex `řLgq| Avi GB `řL t_řK gwř jvřfi GKgvĪ
Dcvq nřjv, m_wWK Ávb AR^ř Křv| cřZ.Ávřbi AfřteB Rřeb `řLgq nřq IřV|
fvi Zixq `vkřKřv ZvB cřZ.Ávb AR^řbi Rb` AvRřeb mřbv KřiřQb| gwř jvřfi
GB Ávbmřbv t_řKB `vkřK wPřři DrcwĚ nřqřQ|

gřxwPřř t_řKB `vkřK wPřři DrcwĚ

gřby Zvi ax-kwř wřq iayPřicvřki wRřbm wbtqB th wPřř Kři Zv bq| wewĪ RMr
wbtq Zvi wPřři tkl tbB; Avevi GB RMřZi Ařřivřj AvřiK RMr wbtq| Zvi wPřři|
G RMřZi mřv tK? gřZř cři gřby tKv_vq hvq? tmLvřb wK NřU? BZ`w` AmsL` cřke
Zvi gv_vq Avřm Ges tm Zvi DĚi LřR tei Kři| KLřbv tm mřř nq, KLřbv ev mřř
nřZ bv tčř Avevi bZř Kři wPřř Kři| GB AZw`ř mĚvřK wbtq Zvi th wPřř Zv
t_řKI `vkřK wPřři DrcwĚ nřqřQ|

Dcmsvri

`vkřK wPřř wewřq, mskq, tKřZřj, cřqvRb BZ`w` th tKřřbv KřivřY thLvřbB iřæ
trvK bv tKb, GwU gřbyři Rřeřbi GKwU `řřveK I `ZřřZ`w`K| ZvB Avgiv
t`LřZ cvB, cřZwU wPřřiKřj e`wřiB tgřřj K cřkewřj i Rb` wKQyřB`DĚi AvřQ, hv
wbtq Zvi `kř M_wZ| cřřvZ `vkřK Avi.w. tciř etjřQb, gřby tKej cřQbæ
`vkřK bq, eis GKRb AvřwK `vkřKI etU| mřřivs Avgiv ejřZ cwi, `vkřK
wPřři tKřřbv AvKwřK ev AtjřwK e`vri bq, GwU gřbyři Rřeřbi Acwřvřh`I
`řřveK w`K|

cvtVĚi gj`vqb

iPbuj-K cĕæ

1/ `vkĭBK ĩPŠli DrcĭĚi KviY, tjv e`vL`v Kiab|

msĭĭB DĚigj-K cĕæ

1/ cĕPxb ĩMĕ `kĕbi DrcĭĚ e`vL`v Kiab|

2/ fviZxq `kĕbi DrcĭĚi KviY Kx?

K. eũ ĩbePbx cĕæ

mĭVK DĚi ĩj Lly

1/ cĕPxb ĩMĕ `kĕbi RbK

i) mĕĕĭm

ii) tĕĭUv

iii) t`ĭj m

iv) A`mĩ ÷ Uj

3/ `vkĭBK mĕĕĭm ĩbĕRĕK cwiPq ĩ`ĕZb

i) Ávb-ĕĕĭgK eĕj

ii) Mvb-ĕĕĭgK eĕj

iii) cĕKĭZ-ĕĕĭgK eĕj

iv) tmš`hĕĕĭgK eĕj

2/ meĕĭg mskq ĩ`ĕq `vkĭBK ĩPŠli

hĭĭv ĩ ĩæKĕib

i) tĕĕĕU^o

ii) KvU

iii) ĩnDg

iv) teKb

4/ AĭaKĭsk fviZxq `kĕbi gĕZ

Rĕeb

i) mĕĕgq

ii) `ĕĕgq

iii) Avb`gq

iv) kĕmšĕgq

L. mZ` nĕj ũmŔGes ĩg`v nĕj ũgŔ ĩj Lly|

1/ t`ĭj ĕmi gĕZ, RMĕZi gj- Dcĭ`vb gĕmU|

2/ tĕĕĕUvi gĕZ, ĩe`ĕq t`ĕK `vkĭBK ĩPŠli DrcĭĚ nĕqĕQ|

3/ tĕĕĕUĕP `vkĭBK ĩPŠli mĕ`nvZxZ mĕĕĕK tĕK`ĕKĕi Mĕo DĕĕĕQ|

4/ tRgm, ĩDDB, ĩkjvi cĕĕy `vkĭĕĕKi gĕZ, th ĩPŠli Avgĕt`i Avb` t`q Zv-B Kiv

DĭPZ|

mĭVK DĚi

K.

1/ iii) t`ĭj m 2/ iv) teKb 3/ i) Ávb-ĕĕĭgK eĕj 4/ ii) `ĕĕgq

L.

1/ ĩg 2/ m 3/ m 4/ ĩg

evsj vt`k Dššř mekte`ij q

c0Z`tkB RMr I Rxeb m`c`tk`K`Qyavi Yv Kti | mKŠ` GB avi Yv me mgq h_v`ev
m½wZcY`nq bv | `k`bi KvR ntjv, gvb`j i GB mravi Y avi Yv, tj vt`K mePvi -metkd`tYi
gva`tg cix`qv Kti RMr I Rxeb m`c`tk`m`ysnZ I mWk Ávb c0vb Kiv |

ZĚje`vi cKwZ.AššY Kiv

e`i `tfc ev h_vh_ ifc m`c`tk`Ávb`vb Kiv | `k`bi KvR | `k`bi Aššř ZĚje`v
(Ontology) e`i `w ifc m`c`tk`Avtj vPbv Kti | GKwU e`i emn`K ifc, AciwU
e`i cKZ.ev Avšli ifc | GKwU e`tk Avgiv thfite t`L`Z cvB, Zv ntjv e`wU
emn`K ifc | e`i GB ifc`K ejv nq Aefim (Phenomenon) Ges e`wU cKZ.
ifc`K ejv nq Avšli mĚv (Noumenon ev Reality) | evn`ifci Aššřvtj e`i th
cKZ ifc _vt`K Zv RvbvB ZĚje`vi KvR | AvKvk th bxj Zv Avgiv cZ`q Kwi - GUv
ntjv AvKv`ki emn`K ifc | Avi Avgiv Rvb, cKZc`q AvKv`ki tKv`bv is tbB -
GUv ntjv AvKv`ki cKZ.ifc ev Avšli mĚv |

`k`bi `wfw½ mveR I mgšqagR

`k` Zvi Avtj vP` melqe`tk mePvi Kti GK ALŮ `wfw½ t`tk | wefbaeÁvb
cKwZi wefbaefvM wbtq Avtj vPbv Kti | ZvB weÁvtbi `wfw½ LŮ | mKŠ` `k`bi
KvR ntjv, wefbaeÁvtbi m`x`šlj, tjvi myg mgšq mrvab Kti ZviB tč`q`Z RMr I
Rxe`bi `tfc e`vL`v Kiv |

`k` I weÁvtbi cv`R` gŮwMZ, `tfcMZ bq

mekRMtZi wefbaeefvM m`fŮ Avtj vPbv-chv`řj vPbv Kvtj, weÁvb mKQyavi Yv ev
mZ`tk mePvi bv Kti `kvi Kti tbq | `k` tm, tjv cix`qv-wbix`qv Kti Zv`i
thšř`KZv mePvi Kti t`tl | mravi Y Ávtbi Z`bvq %ÁvbK Ávb m`ysnZ I m`yse`x |
Averi weÁvtbi Z`bvq `vk`K Ávb Avil m`yse`x, m`ysnZ I ce`ci m`c`K`řj |
`k` t`k, Kvj, KvRvi Y m`c`K`Ro, tPZbv, gb, weZ`B, m`v, mZ`-w`v BZ`w`
melq m`ú`K`c`řj Z avi Yv, tjv mePvi Kti G, tjvi thšř`KZv wY`q Kti Ges `vk`K
`wfw½ t`tk G, tjvi e`vL`v t`q |

`k` ntjv Rxe`bi mgvtj vPbv

`k` Rxe`bi `tfc, A_`I D`ik` wY`q I e`vL`v Kitz Prq | Avgv`i Rxe`bi
gj`veari Y Kiv `k`bi Ab`Zg KvR | `k` Rxe`bi cig Av`k` mZ`, i f I m`yi -
Gi thšř`KZv I `tfc mePvi Kti | ZvB `k`tk ejv nq, Rxe`bi e`vL`v I metkd`Y |
`k`bi Ab`Zg KvR ntjv, RMtZi m`f_ gube Rxe`bi m`c`K`bařY Ges mekRMr
m`fŮ Ggb GK m`yse`x avi Yv t`qv th avi Yvi m`f_ gvb`j i em`MZ, `bvZK,
tmš`hřZ I agm`c`K`řj tPZvvi m½wZ _vt`K | GRb`B ejv nq, `k` ntjv Rxe`bi
mgvtj vPbv |

`k`bi c`xwZ

eisj vt`k DŠŷ wēkle`ij q

`k# wēPri gj-K I c×iZ gj-K (Critical & methodical) | `k# mĒv, RMr I Rxetbi
mīf_ RnoZ wēwfbaec#kē mvguMk fite Avtj vPbv I gj`iqb Kivi tPón Kti | Avi G
KižZ iMtq `k# GKw`#K thgb wēPri gj-K, Ab`w`#K tZgub msMVbgj-K
(Constructive) | `k# wēwfba ai#bi c×iZ - `Ávgj-K (Intuitive), wētkd Yx
(Analytic), wēPri-wētkd Yx (Reflective), mstkd K (Synthetic) BZ`w` c×iZ
c#qM #`Lv hvq |

`k#bi Avtj vP` wēlq e`vcK I Abšf

RMr I Rxetbi `ifc Rvbi Rb` `k# cig mĒv, gj`, Ávb, eix, AwfÁZv BZ`w`
bvbv tgšij K wēlq e`vcK fite Avtj vPbv-ch#j vPbv Kti | Avi GB Avtj vPbvq `k#
i`aytgšij K aivYvi cwi`i Y Ges tgšij K wēktmi mgr#Y Kti bv, eis mstkd #Yi
gva`tg RMr I Rxetbi GKwU mōze`vL`v t`qvi I gj`vqtbi tPón Kti | `k# i`ay
ZĒtj vPbv#Z mīgre× `vtK bv, `k# Piq Rxeb-RM#Zi GKUv mvguMk e`vL`v w`#Z | G
Kvi#Y th tKv#bv Mfxi Zi ev tgšij K wRÁvmv `k#bi wēteP` wēlq ntq cto |

Dcmsvi

Dctiv³ Avtj vPbv cwi#t#`#Z ejv hvq, `k#bi `ifc GKK_vq eY#v Kiv m#ē bq |
eis mg`wēl#qi mgštqB `k#bi `ifc cKw#KZ nq |

cřřVřEi gj`vqb

iPbjj-K cře

1| `křbi `řjc eYřv Kiab|

msřřjB DĚigj-K cře

1| `křbi AwřřambK A_°Kř? `křbi DrcřĚ eYřv Kiab|

2| `křbi řZbřU `erķö eYřv Kiab|

3| `křbi cřřZ Ařřj řPbř Kiab|

K. eř iberřbř cře

msřřK DĚi řj Lřj

1| `křbi BřřřřR cřřZkř

3| e`ř eřBřři i řřřK eřř nq

i) Philosophy

i) Aařřm

ii) Psychology

ii) Ařřřm

iii) Physics

iii) Aeřřm

iv) řKřřřřř bq

iv) BřřřřZ

2| Philosophy Gi AwřřambK A_°

4| řcřřřv eřř b

i) eB Gi cřřZ Abřřřř

i) AřřřřB `křbi Rbřř

ii) Ářřři cřřZ Abřřřř

ii) řKřřřř B `křbi Rbřř

iii) Ářřři cřřZ Abřřřř

iii) řRÁřřř B `křbi Rbřř

iv) gřřřřř i cřřZ Abřřřř

iv) ře`řřB `křbi RbK

L. mZ` nřř řřřř Ges řg`řv nřř řřřř řřřř řřřř

1| Philos křřři A_°Ářř|

2| `kř K_řřřř gřřř ZĚj křř|

3| `křbi `řřřřřř msKřřřř Lřř|

4| `křbi Ařřřřřř řeřq eřřřř I Abšřř|

msřřK D³i

K.

1| i) Philosophy 2| ii) Ářřři cřřZ Abřřřř 3| iii) Aeřřm

4| iv) ře`řřB `křbi RbK

L.

1| řg 2| m 3| řg 4| m

cW 3

`kšbi nelqe`

(Subject-matter of Philosophy)

Dššk`

GB cvWtkšI Avcib

- `kšbi Avtj vP` nelqtK Kq fvM fvM Kiv hvq Zv eYšv KižZ cvižeb|
- nefvM, tj v Avevi tKvb&tKvb&nelq vbtq Avtj vPbv Kši Zv eYšv KižZ cvižeb|

figKv

RMr, Rxeb I Ávtbi nelq mrvaviYZ Avgiv thme aviYv ev nekjm Kivi Zvi thšv³KZv I gj`veaviYB `kšbi KvR| Rxebi nefbæetŋĀ Ávtbi mætebv, Ro, cšY, gb I mšvi Aw`Z; Avgiv tgb vbtj I `vkšKiv G, tj vi `ŋc vbaŋŋYi tPov Kši b| nepvi Kši t`šLb - Avgv`i cŋŋ KZUKzRiv mæe? Ávtbi mqv ŋK? Ávtbi mZ`Zv ŋKšmi Dci vbfP Kši? Ršoi mŋš_ cšYi mæcKŋK? mšv AvšQb ŋK? mšvi mŋš_ Rxe I RMšZi mæcKŋK? BZ`w | mšzi v `kšbi nelqe`i civi mi LyB e`vcK| mg`lnekB `vkšK Avtj vPbv nelqe`| tKqvW(Caird) etj b, Ōgvbtj i AwfÁZvi Ggb tKvšv ŋ K tbB, mgMš nekššvi gša` Ggb ŋKQyfbB, hv `kšbi Avl Zvi evšti cš ev `vkšK Abyšv Kvhšvi ŋ šK cšvi Z nq vŋš| Zš `kš mvgvMš `vŋšzi mrvvth` Zvi Avtj vP` nelq i e`vL`v t`q| `kšbi Avtj vP` nelqtK cšvZ ŋZb fvM fvM Kiv hvq:

- 1) Avæe`v 2) ÁvbZÉj I 3) gj`ve`v| vbtP G, tj v Avtj vPbv Kiv nšj v

Avæe`v (Metaphysics)

`kšbi th kvLv t`k, Kij, KvhšviY ZÉj, Ro, cšY, gb I mšvi `ŋc vbtq Avtj vPbv Kši Zvi vvg Avæe`v| Avæe`vi Avtj vP` nelqtK Avevi ŋZb fvM fvM Kiv hvq: K. nekZÉj L. ZÉje`v I M. gšbv`kš|

K. nekZÉj (Cosmology)

Avæe`vi th kvLv nekšRMšZi civi `kšgvb ŋ šKi Abyšv Kiv nq ZvšK nekZÉj etj | t`k, Kij, Ro, cšY, KvhšviY ZÉj, nekšRMšZi DrciÉ I µgševKv, A_vP mšš I veeZš BZ`w vbtq G kvLv Avtj vPbv Kši | e`i civi `kšgvb ev evv`K iŋc vbtq Avtj vPbv Kši etj GšK iŋc vebv ev Aefim vebv (Phenomenology) etj | nefbæeÁvb GB Aefim vebv Avšbi Aššŋ|

L. ZĒje`v (Ontology)

nekRMtzi cKZ.mĒv mĕcKxġ Avtj vPbvK ZĒje`v etj | ŌOntologyŌ kĀiU iMK
kĀ ŌAbURŌ (Ontos) Ges ūj MRŌ (Logos) t_tK DmZ ntqtQ | ŌOntosŌ kĀiU i
A_ġmĒv Ges ŌLogosŌ kĀiU i A_ġe`v ev iĒÁvb | ZvB Ontology-i A_ġntPQ mĒv
mĕcKxġ iĒÁvb (Science of Being) | ZĒje`vq GKZĕv, `ŌZev, eūZĕv,
Roer, Aa`vĕv` BZ`v iĒtq Avtj vPbv Kiv nq | ZĒje`vq nekRMtzi Avv mĒv
A_vĕmĕvi Av`Z; AvtQ iKbv, _vKtj Zvi mĕ_ Rxe I RMtzi iK mĕcK`BZ`v ielq
Avtj vPZ nq |

M. gĕbv`kĒ (Philosophy of Mind)

gĕbv`kĒb cĀvZ gb ev AvZvi `ġfc, t`n I gĕbi mĕcK`BPQvi `vaxbZv, AvZvi
Agi Z; BZ`v iĒtq Avtj vPbv Kiv nq | gĕbv`kĒ mĕcK`ZKKvtj `kĒbi GKiu iĕtkI
kvLv iĒtq cĀi MvYZ ntqtQ |

ÁvbZĒj (Epistemology)

`kĒbi th kvLv Ávtbi `ġfc, DrcĀĒ, mĕĕebv, mĕgv I h_v`Zv iĒtq Avtj vPbv Kti,
ZvtK ÁvbZĒj etj | Rxe, RMr I mĕvi `ġfc mĕcK`Ávbjvf Kivi AvtM`vKĒKtK
iĒPvi Kti t`LtZ nte th, h_v`Ávb iK Ges Zv jvf Kiv Avgv`i cġ] mĕe iKbv?
h_v`Ávb jvfi Dcvq iK? Avgiv KZUKzRvbtZ cĀi? Avgv`i Ávtbi DrcĀĒ
iKfĕte nq? h_v`Ávtbi kZġK iK? Ávtbi mZ`Zv Ges iġ`vZ; iKfĕte iĒifcY Kiv
hvq? Ávb mĕcKġ Gme iRÁvmb ÁvbZĒj Avtj vP` ielq |

gj`ie`v (Axiology)

`kĒbi th kvLv gj`ieaviY I gj`ielqK ePb iĒtq Avtj vPbv Kti ZvtK gj`ie`v
etj | gj`ielqK ePĕbi `ġfc, mZ`-gġj -mĕjti i `ġfc AeaviY gj`ie`vi KvR |
gj`ie`vi 4iU kvLv:

- K. hġĕie`v
- L. b`bZĒj
- M. bĀvZie`v
- N. mĕvR`kĒ

K. hġĕie`v (Logic)

gj`ie`vi th kvLv mZ`i cKĀZ. I AvKvi iĒtq Avtj vPbv Kti ZvtK hġĕie`v etj |
ĕiWK hġĕ t_tK iKfĕte mĀWK hġĕtK c_zK Kiv hvq Zvi iĒifbĕ iĒqg-Kivly
hġĕie`vq Avtj vPZ nq |

L. b`bZĒj (Aesthetics)

gj`ie`vi th kvLv ġmš`thP cKĀZ. iĒYġ Kti ZvtK b`bZĒj ev ġmš`hĒe`v etj |
ġmš`hĒe`vq ġmš`thP `ġfc, ġmš`h`iĒifcġYi ġvb`Ū cġvZ. ielq Avtj vPZ nq |

M. bĀvZie`v (Ethics)

erj v`k DŠŷŷ nekje`ij q

gj`ie`vi th kvLv mvgvRK e`ir³i Kj`iYi cKwZ. wbtq Avtj vPbv Kti ZvK
bmvZie`v etj | bmvZie`v i f ev g½tj i ^fc, i t fi grb`U, GKK_vq gubexq KtgP
fvj -g` wbtq Avtj vPbv Kti |

N. mgvR`kØ (Social Philosophy)

gj`ie`vi th kvLv mgvR Kj`iYi cKwZ. wBYØ Kti ZvK mgvR`kØ etj | mvgvRK
i mvZbmvZ, AvPri-Abŷvb, cÅZôvb cFwZi gtj tKvtr Dti`k, Av`kØI gj` AvtQ
wKbv- Gme wv l q mgvR`kØ Avtj wPZ nq |

Dcmsvi

Dctiv³ Avtj vPbv cwi t cØŷtZ ej v hvq, `kØbi Avtj vP` wv l q t K cÅvbZ wZb fvM
fvM Kiv ntj | Gt`i Avevi wv f bœDc-wv f vM AvtQ | Z`gwi `kØbi Avtj vP` wv l q i
e`vcKZvi Kvi t Y wv f bœwv f wv f EK `vkØK Avtj vPbv Mto Dtv t Q h_v- BwZnm `kØ,
A_ØwvZK `kØ, i vRØwvZK `kØ, wKŷv `kØ, agØ kØ cFwZ. |

cvtVĒi gj`vqb

iPbvj-K cĳæ

1/ `kĳbi nel qe`Avtj vPbv Ki ab|

msvĳB DĒi gj-K cĳæ

1/ `kĳbi nel qe`ĳK cĳvbZ Kq fvĳM fvM Kiv hvq? `kĳbi nel qe`ĳntmĳe

Avĳe`v Avtj vPbv Ki ab|

2/ `kĳbi nel qe`ĳntmĳe gj`ĳe`v e`vL`v Ki ab|

3/ `kĳbi nel qe`ĳntmĳe ÁvbZĒj Avtj vPbv Ki ab|

K. eū ubePbx cĳæ

mĳVK DĒi vj Lĳ

1/ `kĳbi nel qe`ĳK cĳvbZ

i) 2 fvĳM fvM Kiv hvq

ii) 3 fvĳM fvM Kiv hvq

iii) 4 fvĳM fvM Kiv hvq

iv) 5 fvĳM fvM Kiv hvq

3/ mgvRe× e`ĳi gĳj vbtq

Avtj vPbv Kĳi

i) hĳĳe`v

ii) b`bZĒj

iii) mgvR`kĳ

iv) bĳZĳe`v

2/ hĳĳe`v ĳKĳvĳv nel fvĳMi AŠMĳ

i) Avĳe`vi

ii) ÁvbZĒj

iii) gj`ĳe`vi

iv) ĳKĳvĳvĳi B bq

4/ Ávĳbi DrcĳĒ, `ĳfc, m`ĳebv

BZ`vĳ vbtq Avtj vPbv Kĳi

i) ÁvbZĒj

ii) Avĳe`v

iii) gj`ĳe`v

iv) gĳbv`kĳ

L. mZ` nĳ ōmō Ges vĳ`v nĳ ōvĳ vj Lĳ|

1/ e`i cĳi`k`gvb ĳfc vbtq Avtj vPbv Kĳi ZĒĳe`v|

2/ mōvi Av`Z; AvĳQ vKbv Avtj vPbv Kĳi nekZĒj|

3/ Avĳe`vi Avtj vP` nel q vZb fvĳM nef`3|

4/ gĳbv`kĳ gb ev AvZĳi `ĳfc, BPQvi `ĳxvZv BZ`vĳ vbtq Avtj vPbv Kĳi |

mĳVK DĒi

K.

1/ ii) 3 fvĳM fvM Kiv hvq 2/ iii) gj`ĳe`vi 3/ iv) bĳZĳe`v 4/ i) ÁvbZĒj

L. 1/ vĳ 2/ vĳ 3/ m 4/ m

erisj vt`k Dššj nekje`ij q

KvŪAvtbi tPtq AtbK Dbz, ZeyeÁmbK Ávb LŪ I AcYq weÁvb cKwZi GK GKwU wefvM wbtq wfbawfbreAvtj vPbv Kti, ZvB RMtZi GKwU cYq% avi Yv Avgvt`i w tZ cvti bv| `k#bi KvR ntjv, Abgvtbi gra`tg RMtZi GKwU mqwMk ev c Yq% e`vL`v t`qv|

mgvtj vPbvj-K (Critical)

`k# me KvRB th wPšf-fvebv ev Abgvtbi gra`tg Kti Zv bq| `k#bi AtbK KvRB mgvtj vPbvj-K| Rxe#bi tgšuj K cKam=c#K%j šwKK e`vL`v AtbK mgq gvb#i i gb#K Zā Ki#Z cvti bv| Avevi `eÁmbK Avtj vPbvi t#t#I wKQyavi YvtK mZ` etj a#i tbqv nq| `k# tKv#bv wKQ#K w#ePv#i mZ` etj a#i tbq bv| ZvB me wKQ# mgvtj vPbvi gra`tg hvPvB-evQvB Kti hv MhY Kiv h#h# Zv-B t#b tbq| h#i K#ocv_#i hv c#wYZ mZ` etj cZxqgvb nq, Zv-B tKej `k# mZ` etj t#b tbq| Avi hv wePvi-we#k#t#Yi gra`tg mZ` etj c#wYZ nq bv, Zv eR# Kti| Gfv#eB `k# wewfbatgšuj K avi Yvej xi thšw#K e`vL`v I gj`vqb Kti|

msMvbj-K (Constructive)

LŪ LŪ mZ`#K mgwšZ Kti GKwU mqwMk mZ` Z#j aivl `k#bi KvR| `k# iay Abgvtb I mgvtj vPbv#ZB mxgve#_v#K bv| `k#bi GKwU Mvbj-K w KI Av#Q| wewfbatgšuj K c#k# DE#i i GKwU msMvbj-K avi Yv t`qvi c#Póv Pijvq `k#| ZvB ejv hvq, `k#bi fvŪvi ntjv Ávtbi GKwU cY#fvŪvi| `k# iayw#`k#gvb RMr bq, Gi Aš#vtj th AZw`q RMr Av#Q, Zvi m#c#K# Avtj vPbv Kti| `k# Rxe#bi cig Av`k#mZ`, m#i I g#j Gi thšw#KZv I `#fc wePvi Kti| m#vi mv#_ m#oi m#c#K# `#fc wePvi Kti| Gfv#e `k# RMr I Rxe#bi GKwU mqwMk ifc Z#j aitZ P#q|

`k0 cKZ MYZš;c0Z0iq mniqZv Kti

gvby hLb hvi i Avřj vřK Rreb cwi Pvi Z Kti ZLb Ab`vq tjvf I řlgZv ve`řti i řP0v Zvi _vřK bv| tjvf I řlgZv ve`řti i řP0v ř_řKB hř ev msNvZ mř0 nq| mř_ř MYZš;c0Z0vi Rb` c0qvrB AvřeMnx B I cřlcvZnx `ř0řwř| ř`řki Kj`vY-AKj`vY mřřřU mřWK avi Yv _vKřj B řKej tevSv hvq, řKvřbv`řj i gva`řg ř`k-RbZvi DcKvi mře| GRb`B trivqBUřnW eřj ř0b, mřavi Y řkřřvq hZw`b chřř`řk0K `ř0řwř bv _vKře ZZw`b mř_ř MYZwřšK mřvR Mř0 DVře bv|

`k0 gřb Avřř` i mAvi Kti

`řk0K řPřř ř_řK Avřiv Avřř` civB| gvby evřevřEmřcbřRře| ZvB řm AÁZvi AÜKvři _vKřZ c0` Kti bv ZvřK Ávb-evři Avřj vřK c_ Pj řZ Pivq| GB c_ Pj vq Zvi KZUřj vř nře řmUv eo K_v bq, GřZ Zvi Avřř Avřw` Z nq, řPĚ ZwB.j vř Kti, gřbi řřav řgřU| řPřř cřkřřři Rb`B gvby mZ` mÜvřbi řP0v Kti| `elřqK řj vřKř` i gřZ, G nřjv AKvřRi KivR| řKř`GřřřeB Avře`Z.nřqř0 veAvřbi ve`řqKi veřq, řjv| řh `řk0K cKZ.mZ` AvřřÜvb Kti b řZw`b mÜvb Kti B Avřř` civB| GB řPřř ev AvřřÜvb řbR`gřj` gř`evb|

Dcmsnvi

AvřvZ`ř0řZ gřb nq, `k0 Avřř` i `b`b Rřeřb řZgb řKvřbv řřgKv i vřL bv| řKř`GKUZ`ř0řq ř`Lřj B tevSv hvq, `k0 Avřř` i Rřeřbi mř_ řZřc0řřře Rř0řq AvřřQ| e`vřMZ, mřgvřRK, i vR`b`wřK, agřř c0řřU řřřř Gi c0qvrBřqZv Acvi vřřř

evsj v`k Dššj wekte`ij q

wfU#Mb =vBb etj b, `k#bi KvR wPwKrmvgj-K (therapeutic) -fvIvi mgv#j vPbv 0vi v
Avgv#`i weãwšl`-Kiv Ges Z_vKw_Z `vk#K mgm`v, #j vi gj- DrcvUb Kiv|

Dcmsnvi

GB Av#j vPbv t_#K Avgiv ej #Z cwii th, `k#bi meRbxb tKv#bv msÁv tbB| c#Z`K
`vk#K Zui wR`^`w#KvY t_#K Gi msÁv c0vb K#i#Qb| Zte Gme msÁv
meRbM#n` br n#j| G#Kev#i m#VK bq etj Dwo#q t`qv hvq bv| tKbbv G, #j v
`k#bi tKv#bv br tKv#bv `enkó` w#`R K#i |

cuVvEi gj`vqb

iPbugj-K ckœ

1| thšw³K cZ`ŋlev`xt`i gtZ, `kŋbi msÁv I KvR uK?

mswŋB DEigj-K ckœ

1| tclUv uKfvte `kŋbi msÁv w`ťqtQb| Zui msÁvU uK mwVK?

2| nveŲ t`cYvi `kŋbi th msÁv w`ťqtQb Zv uK Avcb mb mwVK gŋb Kŋib? Avcbvi gZvgťZi mctŋ hŷ³ w`b|

K) eŲ ubeŲbŷ ckœ

mwVK DEi wj Lŷ

1| 0`kŋ nŋjv Ávb m²cKŋŋ weÁvb I Zvi mgŋŋj vPbv0 msÁvU w`ťqtQb

- i) KvU
- ii) tclUv
- iii) tKŋZ
- iv) fšŲ

3| `kŋŋK weŲfbœ weÁvŋbi GKxfZ iŋc gŋb Kŋib

- i) KvU I wdKŋU
- ii) tKŋZ I cj mb
- iii) tclUv I A`wi ÷Uj
- iv) tnŋMj I eŲWŷj

2| wdKŋUi gtZ

- i) `kŋ nŋjv mg`l`eÁvbK Ávŋbi mgw0
- ii) `kŋ nŋjv mKj weÁvŋbi weÁvb
- iii) kvkZ I e`-`ŋŋci Ávbjvf KivB`kŋbi j`ŋ
- iv) `kŋ nŋjv Ávŋbi weÁvb

4| Iťqevŋi msÁvU

- i) mwVK
- ii) AŲZ msKxYŽv t`vŋl`š
- iii) AŲZ e`vcKZv t`vŋl`š
- iv) tKŋbmŲB bq

L) mZ`nŋj ōm0 Ges uŋ_`v nŋj ōŋŋ0 wj Lŷ|

1| gvŲwŲŋbi gtZ, `kŋ nŋjv mg`l`eÁvbK Ávŋbi mgw0|

2| fšUi msÁvU meťPťŋ MŋYťhŲM`|

3| Iťqevŋi gtZ, `kŋ nŋjv cKŲZ. m²cťK®mŋŋmwVK gZ AťšťY Ges e`i mweŲ e`vL`v`vŋbi cŲP0v|

4| wŲUťMb ÷vBb etj b, `kŋbi KvR wPŲKrmŋvgj-K|

mwVK DEi

K.

- 1| i) KvU 2| iv) `kŋ nŋjv Ávŋbi weÁvb 3| ii) tKŋZ I cj mb
- 4| ii) AŲZ msKxYŽv t`vŋl`š

L. 1| uŋ 2| uŋ 3| m 4| m

BDıbuU - 2

**`vkřbK Avřj vPbvi c×ııZ
(Methods of Philosophy)**

`vkřbK Avřj vPbv I AbřıÜvřbi Rb` th cřıvj x ev cšř Aeř ıđ Kiv nq ZvřK
`vkřbK c×ııZ etj | ř`k-Kvj řřř` ııřřbř vkrřbK `vkřbK Avřj vPbv I Ařšřvi Rb`
ııřřbř c×ııZ AbřııY Křib| eZřıvb BDıbřU ııřřbř vkrřbK c×ııZi %ııkó` Zřj aiv
nře| KııZcq `vkřbK c×ııZi cııPq beg BDıbřUı eYřıv Kiv nřqřQ| th řKvřbv
Avřbi kvLv ev ııelq AvqĚ KıřZ nřj Zvi c×ııZmgř mřřřU mg`K avi Yv jvf Kiv
cřqıRb|

GB BDıbřU řgvU Qqıı cıv iřqřQ

- `vkřbK c×ııZ
(Philosophical Methods)
- Avřj vPbvi c×ııZ : ııbııPvi ev`
(Methods of Approach: Dogmatism)
- Avřj vPbvi c×ııZ : ııPvi ev`
(Methods of Approach: Criticism)
- AbřıÜvb c×ııZ : ııeřkd Yx c×ııZ
(Methods of Investigation: Analytic Method)
- AbřıÜvb c×ııZ : `Avřj-K c×ııZ
(Methods of Investigation: Intuitive Method)
- AbřıÜvb c×ııZ : řıııřK c×ııZ
(Methods of Investigation: Dialectic Method)

cvVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕke

1/ `vkĕK c×iZi `tfc e`iL`v Kiab|

mswŋB DĒigj-K cĕke

1/ `vkĕK I `eÁmbK c×iZi cv_R` DĕjL Kiab|

2/ `vkĕK c×iZi tkYmeFvM Avĕj vPbv Kiab|

K) mZ` nĕj ōmŌ Ges ŋg_`v nĕj ōngŌ ŋj Lly|

1/ w`úĕbvRv `kĕb R`ŋgŋZK c×iZ Abŋi Y Kĕib|

2/ †WKv†UP `vkĕK ŋPŠt-cŸŋj x ŋQj AeĕivnĕK|

3/ mKj `vkĕK gZer`†K ŋbŋePrier`x I ŋePrier`xi†c fĕM Kiv hvq|

4/ cŌKŋZK ŋeÁvĕbi c×iZ nĕj v gŸ`Z AvĕivnĕK|

mĕWK DĒi

K.

1/ m 2/ m 3/ m 4/ m

cvV - 2

Avtj vPbv c×iZ: vbePviev`
(Methods of Approach: Dogmatism)

Dt`ik`

GB cvWtktl Avcib

- vbePviev` i msÁv w`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i `enkó` eYb Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i Abvix Kiviv Zv Dtj L Ki`tZ cvi`teb|
- GB gZevt` i Áu, tjv vbt` R Ki`tZ cvi`teb|

figKv

mavi YZ vbePviev` ej tZ tevSivq, tKv`bv wKQyhyš mgvtj vPbv e`vZt`i`KB MhY Kiv|
 Avgv` i Áv`b Bw`tqi qIgzv KZUKzKfite Ávbj vf Kiv hvq, Áv`bi mxgv KZ` i
 BZ`w` bv tR`b `vk`K Avtj vPbv i iæKivi bvg vbePviev` | GB `w`f`w` ev gZevt` i
 Abvixiv KZUKzRiv hvq Zv vbePviev` bv KtiB ZÉjRÁmv i iæKti t`b| ZvB Gti i`K
 vbePviev`x `vk`K ejv nq|

vbePviev` : msÁv I `enkó`

Áv`bi mæebv, kZ, mxgv I `eaZv mæú`K` tKv`bv Avtj vPbv bv KtiB `vk`K
 ZÉjtvPbv Kivi th c×iZ Zt`KB vbePviev` (Dogmatism) etj | vbePviev`xiv
 vbt`R` i AbvZ Avtj vPbv-c×iZi KvRvivi Zv, Dc`thvMzv I thšw`KZv vbePviev` bv KtiB
 ZÉjtvPbv i iæKti t`b| Zvuv vbePviev` tKv`bv GKw c×iZt`K h_v`c×iZi`fc
 MhY KtiB Ges tm Abvixv vbt`R` i `vk`K gZev` e`vL`v KtiB| Zvuv KZK, tjv
 bmvZ ev mZ`tK `Ztm× I `Ztc`w`YZ etj `Kvi Kti t`bb Ges Zvi t`t`K Ab`vb`
 w`v`v`š`DcbxZ nb| Avevi GB w`v`v`š`i mZ`Zv th hvPvB Kivi c`qvRb AvtQ Zv Zvuv
 gtb KtiB bv| c`Pv`b `vk`K t`c`Uv I Av`v`K cv`v`Z` `k`bi RbK t`WkvU`avi Yv
 KtiB th, KZK, tjv `Ztm× avi Yv ev bmvZ t`t`K Ab`vb` avi Yv ev bmvZt`Z DcbxZ
 nIqv hvq| t`WkvU` g`Z, Ck`i KZ, tjv Aš`i avi Yv (innate ideas) R`b`i mg`qB
 Avgv` i gtb g`v`Z Kti t`b| G, tjv vbf` Ges G, tjv v`v`Ét`Z Avgiv thme m`Z`
 DcbxZ nB, tm, tjv h_v` A`v`i tKv`bv tKv`bv `vk`K gtb KtiB, gv`t`i g`bi
 MvB GgbB th, KZ, tjv mZ` tm `v`v`KfiteB w`k`m Kti Ges tm, tjv t`K `Ztm×
 gtb Kti Ges ZvB v`v`Ét`Z RMr mæú`K`Ávbjvf Kti | AÚw`k`m, g`Zi t`w`v`g,
 Abvixi `w`f`w`, Av`v`K`t`K c`w`v`Zi`fc MhY Kivi c`YZv vbePviev`x `k`bi
 `enkó`|

erj v`k Dššj nekje`ij q

3. ubePrier`x `vkibKiv mKtj B ubR ubR gZer`i tköZ; m^utK^oubwöZ | wKš' ubitc¶j wePvii gva'tgB gZer`i tköZ; cöwYZ nq | Avi G wePvib `k¶bi cöY | ubePrier`xiv Atb'i gZer`i mgvtj vPbv Ktib, wKš' wbtRi gZer` Avtj vPbv-chi¶j vPbv QvovB webv wePvii m^uwöZ etj ati tbb |

Dcmsnvi

ubePrier` webv wePvii GKwU gZer`tK tgb tbq Ges ZvtK meRbxb I kvkZ etj gtb Kti | wKš' `k¶bi wPivPwiZ th cöv Zvi mvt_ G gZer` Lvc Lvq bv | `k¶b meRbxb I kvkZ mZ" etj wKQytbB | tKvrbv gZer`B mgvtj vPvii Efa'ibq | GLvrb mZ" I Ávb DfqB mvtc¶j Ges Zv t`k I Kvti cwieZ¶bi mvt_ cwieZökj |

cvtVĚi gj`vqb

iPbvj-K cĕk

1| vbePvi ev` mgvtj vPbvmn Avtj vPbv Kiab|

msvřB DĚi gj-K cĕk

1| vbePvi evt` i msÁv w`b|

2| cvĚi Rb vbePvi ev`x`vkĚtKi bvg vj Lj|

3| vbePvi evt` i `enkó` Ki?

4| vbePvi ev` m`útkKvU Avf gZ e`vL`v Kiab|

K. eú vbePbx cĕk

mVK DĚi vj Lj

1) vbePvi ev` GKvU

i) Rbvĕĕ gZev`

ii) GKtĕĕk gZev`

iii) DrKó.`vkĚK gZev`

iv) tKvřbvUvB bq

3) vbePvi ev`x`vkĚKe,` ntj b

i) KvU, ivřmj, tnřMj

ii) j K, tWKvU, w`úřbvRv

iii) evKvj, KvU, vDg

iv) Dj d, ivřmj, KvU

2) vbePvi evt` i Aviefĕ NřU

i) cĖřbvKvřj

ii) ga`hřM

iii) AvavřK hřMv

i) tKvřbvUvB mVK bq

4| vbePvi ev`xiv GKvU gZev`

cĖřbv c řegZev`vU thřřKZv

i) vPvi Kři

ii) e`vL`v Kiv

iii) cĕvY Kři

iv) tKvřbvUvB Kři bv

L) mZ` ntj ōmĖ Ges vĕg`v ntj ōvĕ vj Lj|

1| cĖřbvKvřj i `křb meĖĕg vbePvi ev` t`Lv hvq|

2| AvfÁZev` vbePvi evt` i Ařřř bq|

3| GKgvř vbePvi evt` i gvařĕB cĕKZ.Ávbj vř Kiv m`e|

4| vbePvi evt` i gřj iřqřQ AÚvekřm, Kms`vi, agřm`úKvř tMvavĕ, kv` evřK`i

Dci vřřřřv|

mVK DĚi

K.

1| ii) GKtĕĕk gZev` 2| i) cĖřbvKvřj 3| ii) j K, tWKvU, w`úřbvRv

4| iv) tKvřbvUvB Kři bv

L. 1| m 2| vĕg 3| vĕg 4| m

nekid Y Kti Kvu thgb GKiv tK Avtbi Drm mautKebZb Z_ cKivk Ktib, tZgub
Avtbi mxgvl ibt`R Ktib|

AvanbK vPši AM0 Z tekB (1561-1626), ceavi Yv ev Kms`vi eR0 Kti mZ`
mUvtbi tPon Ktib| Avi AvanbK `kšbi RbK tittb tWkvU(1596-1650), mg`lce`
avi Yv I nekittmi veiat`x Zui cxvZMZ mskq (methodic doubt) cšqvm Ktib| j K
Zui 0An Essay Concerning Human Understanding0 (1690) Mš' etjb, Avgiv
AvbMZ mgmvtKB cšg e`vcKfite Avtj vPbv Kiterv| AvanbK `kšbi Dtj LthvM`
`enk0` ntjv cšvaki veivax mvePvi `šofwz ev tgRvR| nekI Kti KvšUi mgq
t_tK AvanbK `kšb cxvZZvEjK AvMšB cšvab` tctq GtmtQ| cxvZZvEjK AvbšÜvb
ntjv Aek`vexfite nekId Ygj-K; Avi G Kvity cxvZZvEjK Avtj vPbvB AvanbK
Kvtj i nekId Yv `kšbi veivU Ask Ršo itqtQ|

mgvtj vPbv

1. KvU h_v_B etjb, mky;Lj Avave`K e`e`vi (System) Rb` vePviev` ntjv
cšqvRbxq ce`cšvZ| `kš thtnZzmš` nvZvZ Avtbi mÜvb Kti tmtnZzGi `šofwz
Z_v Avtj vPbv-cxvZ vevj g-j-K nI qvB `šfveK| G Kvity vbušZ Kti ejv hvq th,
vePviev` vbePviev` i tptq DEg|

2. vePviev` thtnZztKvttv `vkšK mgmiv Avtj vPbv cšeH mgmiv msšvš gZev`
nekjm ev ms`viti mvePvi gj`vqb Kti Ges vel qvU vK cxvZtZ I tKvttv&cvi tčš`tZ
Avtj vPbv Kiv h_vh_ nte Zv vttq vPšifvebv Kti tmtnZyGB gZev` gj`vkšK
mgmivi Zšbvq cxvZZvEjK Avtj vPbvq mavi YZ e`vcZ ntq ctq| AvZ vePviev`x
`šofwzi Kvity AvanbK `kšb cxvZZvEjK Avtj vPbvB tevk`š nq|

Dcmsnvi

vePviev` ntjv `vkšK Avtj vPbv Ggb GKvU cxvZ ev `šofwz hv `vkšK mgmiv
Avtj vPbv cšeZvi mxgv, kZ`l `eazv vttq Avtj vPbv Kti | tMvovtZB hvZ Mj`bv
t_tK hvq Ges h_vh_fite mZ` mÜvb Kiv hvq, tmRb` vePviev` i GB cšqv
vttmš` tn Zurich`š`l `kšmšZ|

cvŧVĚi gj`vqb

iPbvj-K cĳkē

1/ `vkĳK Avtj vPbvi c×wZ wntmte wePviev` Avtj vPbv Kiab|

mswŧB DĚi gj-K cĳkē

1/ wePvievŧ`i msÁv w`b|

2/ wbePvievŧ`i mvt_ wePvievŧ`i cv_R` Avtj vPbv Kiab|

K) eŧ wbePbv cĳkē

mŧVK DĚi wj Lŧy

1/ wePviegj-K `wófŧ½ Kg-ŧewk ŧ`Lv
hŧyq

i) cŧPxb hŧM

ii) ga`hŧM

iii) AvawbK hŧM

iv) mKj hŧM

2/ wePviev` cYŧv jvf Kŧi

i) wntŧgi nŧZ

ii) KvŧUi nŧZ

iii) ŧKŧZi nŧZ

iv) jŧKi nŧZ

3/ `vkĳK Avtj vPbvi Dŧj LŧhvM`
`ewkó` nŧjv

i) wbePvi `wófŧ½

ii) wePviegj-K `wófŧ½

iii) mskqgj-K `wófŧ½

iv) me_ŧjv

4/ wbePvievŧ`i w`ŧ ŧ_ŧK KvUŧK
RvMwi Z Kŧib|

i) ŧWKvU©

ii) wntDg

iii) jK

iv) teKb

L) mZ` nŧj ŧmŧ Ges wŧ_`v nŧj ŧwŧŧ wj Lŧy|

1/ wbePvievŧ`i weia× gZev` nŧjv wePviev`|

2/ wePviegj-K `wófŧ½ Avgiv meŧŧg ŧ`LŧZ cvB AvawbKKvŧj|

3/ Ávŧbi weŧkd Y Kŧi Ávŧbi mŧgv wŧ`R Kŧib wntDg|

4/ AvawbK `kŧbi Dŧj LŧhvM` `ewkó` nŧjv cŧwaKvi weŧivax mwePvi `wófŧ½|

mŧVK DĚi

K.

1/ i) cŧPxb hŧM 2/ ii) KvŧUi nŧZ 3/ ii) wePviegj-K `wófŧ½ 4/ ii) wntDg

L.

1/ m 2/ wŧ 3/ wŧ 4/ m

cvV - 4

AbjÜub c×iZ : nekŷYx c×iZ

(Methods of Investigation: Analytic Method)

Dfík

GB cVfíkŷI Avciub

- nekŷYx c×iZ eYŷv KiŷZ cviŷeb/
- GB c×iZi cĚ³v Kviv Ges Zŷ`i Dfík" ŷK Zv eYŷv KiŷZ cviŷeb/

figKv

mvrúúZKKvtj AŷbK `vkŷK `kŷbi cŷij Z c×iZi mgvtj vPbv Kŷi etj b, `vkŷK Avtj vPbvi Avmj c×iZ ntjv nekŷYx c×iZ/ ŷbiŷcŷŷ I h_v_©Ávb jvtŷfi Rb" `vkŷK Avtj vPbvq nekŷY Avek`K/ nekŷYŷi graŷg `vkŷK mgm`vi Avtj vPbv Kŷib etj Gme `vkŷKŷK ejv nq nekŷYx `vkŷK/ ŷbŷP nekŷYx c×iZ Avtj vPbv Kiv ntjv/

nekŷYx c×iZ (Analytic Method)

mvrúúZKKvtj GK`j `vkŷK MZvbMvZK `vkŷK c×iZ, ŷjvi Zxeª mgvtj vPbv Kŷib/ Gme `vkŷKŷK gŷZ, nekŷYB `vkŷK AbjÜvŷbi h_v_©c×iZ/ Zvuv gŷb Kŷib th, `vkŷK cŷvejxi nekŷY Qvovl Gme cŷkĚ DĚi ŷntmŷe thme mvariY nekŷm I `vkŷK gZer` Dc`vcb Kiv nq tmmŷei I nekŷY Kiv `i Kivi/ tKej nekŷm Dci ŷfiĚ Kŷi A_ŷ hvpvB bv Kŷi tKvŷbv ŷKQy MŷY Kiv DvPZ bq/ ŷbQK nekŷm I cŷŷaKvi ev AvŷevK" `vkŷK mŷZ" DcbvZ nlqvi cŷKZ. c_ bq/ G gZerŷ`i Abjvixiv ntj b gi, ŷFUŷMb ÷ vBb, ŷkK, Gqvi cŷŷy `vkŷKe,`/

nekŷYx `vkŷK gŷ fvlvi mvariY e`envi A_ŷ fvlv-nekŷY Ges kĚ I aviYvi nekŷYŷi Dci , iaz; Avŷivc Kŷib/ ŷFUŷMb ÷ vBb A_ŷxbZv D`NvUŷbi Dci A_vŷ th fvlvMZ fŷ eŷvejŷ Ab_ŷ `vkŷK mgm`vi mŷŷ Kŷi, Zv ` i Kivi Dci , iaz; f`b/ ŷkK I Gqvi c` I aviYvi nekŷY I ŷúoxKiŷYi Dci , iaz; Avŷivc Kŷib/ Zvuv nekŷYŷi aviv mvrúúKŷŷfŷbŷfŷbŷgZ tcvY Kiŷj I nekŷYŷKb `kŷbi Avmj c×iZ etj gŷb Kŷib/

aviYvMZ nekŷY, thŷŷ³K nekŷY, cŷKĚ I Bŷ½Zcŷª mgvatŷbi cixŷŷY, cŷvY I mZ`ielqK ŷelqvejxi hvpvBKiy BZ`ŷŷ nekŷYx cŷŷŷqvi Aŷŷŷŷ/ aviYvMZ nekŷYŷi graŷg evŷK" e`eüz c` I aviYvi ŷ`_ŷZv I A`úoxZv `i Kŷi ŷelqe`ŷK mnRŷeva" I ŷúox Kiv nq/ thŷŷ³K nekŷYŷi, tnZerŷK"i h_v_ŷv, hŷŷ I cŷŷvŷYi ŷbŷŷŷhŷM`Zv BZ`ŷŷ ŷbŷq Avtj vPbv Kiv nq/ cŷKĚ I Bŷ½Zcŷª mgvatŷbi cixŷŷŷYi

evsj vt`k Dššř wekte`ij q

tŋtĪ, cĕrĪ I BwZcY©mgvavb mWVK WKbv, Ab` tKv̄bv wektmi mvt_ G_ t̄jv
m½wZcY©WKbv BZ`w` Avtj vPbv Kiv nq| cŋvY I mZ`velqK velqvej xi hvPvBKIt̄Yi
gva`tg velqvej xi h_v_Zv ubifcY Kiv nq|

mgvtj vPbv

`kŋb DĪwcz cĕrel wektmi hvPvBKIt̄Y wekt̄t̄Yi fvgKv AZ`šĪ_iaZcYŋ WKŠ'
`kŋt̄K t̄Kej cĕrel wektmi wePvigj-K cixŋY ev wekt̄Y wnt̄mte gtb KIt̄j `kŋ
m̄uYŋŋc bT_Ŕ I aŷsmĪK etj MY` nte| `kŋ t̄Kej wekt̄Ygj-K Ab̄v̄vb bq,
Ab̄v̄vb̄gj-K (speculative) Ab̄v̄v̄b| | `kŋ RMr I R̄xeb m̄uXq tgšŋj K cĕrēj xi
m`ŋi tei Kivi t̄Póv Kt̄i| m̄Zivs wekt̄t̄Yi mvt_ mvt_ Ab̄v̄vb I mst̄k̄t̄Yi
cŋq̄vRbxqZv̄t̄K `ŋKvi KIt̄Z nq|

Dcmsnvi

`kŋb wekt̄t̄Yi gj` Acwimxg| `kŋb Avtj vP` velqvej xi Ō`_ŔZv I A`úóZt̄K
wekt̄t̄Yi m̄v̄v̄h` `Ī Kt̄i G_ t̄jv̄t̄K cwi`vi I cwi ūt̄ Kiv hvq| `kŋbi AwaKvsk
mgm̄vB Nt̄U fvlvi Rūlj Zvi Kvit̄Y| wekt̄Yx `vkŋbKiv wekt̄t̄Yi gva`tg GB
Rūlj Zv `Ī Kt̄i `kŋt̄K mnR I cŋĀj Kt̄i t̄Qb|

civVĒi gj`iqb

i Pbvj-K cĳæ

1/ weĳkd Yx c×wZ e`vL`v Ki ab|

mswŃB DĒi gj-K cĳæ

1/ weĳkd Yx c×wZi Abyvix Kviv Ges Zĳ`i e³e` wK?

2/ `vkĳK AbyvŃtbi c×wZ wntmte weĳkd Yx c×wZ wK h_v_? Avcbvi gZvgZ w`b|

K) eŃ ubevPbx cĳæ

mŃwK DĒi wj Lĳ

1/ weĳkd Yx c×wZi Abyvix

2/ weĳkd Yx c×wZi Abyvix ntj b

`vkĳKe`

i) tĳUv

i) cĳPxb hĳMi

ii) gj

ii) AvayĳK hĳMi

iii) tnĳMj

iii) ga`hĳMi

vi) KŃU

vi) mŃwŃZK Kvĳj i

3/ weĳkd Yx `vkĳKĳ`i gĳZ `vkĳK AbyvŃtbi c×wZ ntj v

i) `Avj-K c×wZ

ii) mĳkd Ygj-K c×wZ

iii) wePvi gj-K c×wZ

vi) weĳkd Ygj-K c×wZ

L) mZ` ntj ŃmŃ Ges wĳ_v ntj Ńwĳ wj Lĳ|

1/ g`i fiv weĳkd Y Ges kã I avi Yvi weĳkd ųYi Dci , iæĳĳ`b|

2/ wŃUųMb ÷ vBb c` I avi Yvi weĳkd Y I `úŃKi ųYi Dci , iæĳĳ`b|

3/ weĳkd Yx c×wZ ųawŃxb|

4/ `kųb weĳkd ųYi , iæĳĳ Acwĳ mxg|

mŃwK DĒi

K.

1/ vi) mŃwŃZK Kvĳj i

2/ ii) gĳ

3/ vi) weĳkd Ygj-K c×wZ

L.

1/ m 2/ wĳ 3/ wĳ 4/ m

evsj vt`k Dššř nekje`ij q

evMšmui gřZ, MuzKxy tKvřbv e`řK eyx MuzKxy intmře RvřřZ cřři bv| eyx hLbB tKvřbv wKQřřK Rvřř ZLbB Zv w`wZKxy nřq hvq| mřřivs cigZřj; MuzKxy nI qvq eyx w`řq ZvřřK Rvřř hvq bv| Zui gřZ, GKgvř tewa ev `řvřřZB (intuition) GB Zřřj cřřvř cwiçY©I wbfř nq| `řv ejřřZ wZw GK iKřgi eyx mřřvř mgře`bvřřK (intellectual sympathy) tevřřv| `řv w`řq cigmřvi Ařřři cřřek Křři, Zvi mřř_ GKvř nřq, Zvi gungv Dcj wř Kiv hvq| `řv AřřKUr AbřřřZi e`vřři | GB AbřřřZ w`řqB cigmřvi `řřc Dcj wř Kiv hvq|

mgřřj vPbv

evMšmui GB `vřřřK cřřwř bvřřřvřře mgřřj wPZ nřqř0:

1) `řv ev AbřřřZ e`wřřMZ e`vřři | řmRb` Zv e`wřřřřř` wřřvřře| dřř `řv řvřv j ä řvř wřřřvřřřřřř wřřřvřřř Křřgi nře|

2) `řvi gva`řg hv řvřř hvq Zv hw` řvřřvq cřřvřřřZ bv nq, Zře Zvi tKvřbv `vřřřK AvřřvPbv nřř cřřři bv| řvřřřK řvřřvq cřřvřř KřřřZ ePřři Avřřř wřřřZ nq| ePřři Avřřř wřřř th řvř nq Zv eyx řvř řvř| mřřivs eyx i mřřřřř` bv wřřř tKvřbv `vřřřK AvřřvPbv mřře bq|

3) `řvř hvř `vřřřK AvřřvPbv GKgvř cřřwř nq, Zře wřřřřřř mřř_ `křřři mřřřřř nřb nřq cřř| KviY wřřřvř nřřv wřřřř-eyx i cřřwř| mřřivs `řvřřK h_v_© vřřřK cřřwř intmře MY` Kiv hvq bv|

Dcmsnvi

`řvgj-K cřřwř eyxřřK ev` w`řq GKgvřř `řvřřK cigZřřj `řřc wřřřřři Rb` MřřY Křřřřř| wřřř eyx i mřřřřřvř e`řřř tKvřbv Dcj wřB řvř nřř cřřři bv| evMšmui gřZ, cigZřj; `řřj ä| Zře GK_v ejřř I `vřřřK AvřřvPbv eyx i cřřřvřřřřřřvř wZw A`řřřvř Křřřřřř| Zui `Creative Evolution` Mřřřřřřř wZw `řřřřř eřřřřř, `řvi cřřřřřři Rb` eyx ev wřřřřřř řvřř` nI qv` i Kvi| mřřivs tKvřbv Ae`řřřZB `vřřřK AvřřvPbv eyxřřK Dřřřřř Kiv hvq bv|

cvtVĚi gj`iqb

iPbvgj-K cĕkæ

1| `Ávgj-K c×iZiU mgvtj vPbvmn Avtj vPbv Ki ab|

msiŋB DĚi gj-K cĕkæ

1| evMŋmūi gŋZ, weŋkŋi GKgvĪ mZ`iK?

2| `Ávgj-K c×iZi mgvtj vPbv Ki ab|

K) eū ubeŋPbx cĕkæ

mŋVK DĚi ij Lŋ

1| `Ávgj-K gZevŋ`i cĕ^{3v}

i) tctUv

ii) KŋU

iii) nem&

vi) evMŋmū

2| evMŋmūi gZvbnŋi `vkŋK AbyŋŪŋbi c×iZ ntjv

i) wePvi gj-K

ii) Z`gj-K

iii) `Ávgj-K

vi) Av`kŋj-K

3| evMŋmū`Áv ej ŋZ tevSvb

i) AbyŋZŋK

ii) AwfÁZŋK

iii) evmÁvZ mgŋe`bŋK

vi) evŋŋK

L) mZ` ntj ōmŋ Ges ŋg`v ntj ōŋgŋ ij Lŋ|

1| evMŋmūi gŋZ cigZĚj MŋZkŋj |

2| evMŋmūi gŋZ cigZĚj evmŋŋ`|

3| evMŋmūcŋY-cĕvnŋK cigZĚj etj gŋb Kŋi b|

4| nveŋŋ t`úŋvi `Ávgj-K c×iZi Abyŋvi x|

mŋVK DĚi

K) 1| iv) evMŋmū2| iii) `Ávgj-K 3| iii) evmÁvZ mgŋe`bŋK

L) 1| m 2| ŋg 3| m 4| ŋg

CW - 6

ØwØK c×wZ
(Dialectic Method)

Df`ik`

GB cVfk`l Avcwb

- ØwØK c×wZ wK Zv eYØv KiZ cvi`teb|
- GB c×wZi AbgviX KviV Zv Df`l KiZ cvi`teb|
- GB c×wZi f`vl-ŦwU eYØv KiZ cvi`teb|

fvgKv

gvlby cKZ.mZ`fK RvbZ Pvg| GUv Zvi `fve Ges GfZ tm Avb` cvg | GB mZ`fK Rvbvi Rb` Zv`K GKwU fKšKj ev c×wZ AeJ`b KiZ nq| hM hM gvlby GKB fKšKj ev cšv AeJ`b Kf`bw| wwfbcmgfQ wwfbc` vkØK mZ`fK Rvbvi Rb` wwfbc c×wZ AeJ`b Kf`Qb| GB c×wZ ,tjvi ga` t`fK Avgiv GLb ØwØK c×wZ wbtQ AvtjvPbv Ki`teb|

ØwØK c×wZ (Dialectic Method)

Dialectic (Wvqvj KwUK) kãw D™Z ntqfQ BšwR Dialogue (Wvqvj M) kã t`fK| Dialogue Gi erisjv A_`ntjv msjvc ev `ØRtbi gta` Kf`vcK_b| Dialectic K_wU mvariY A_`ntjv, fKv`bv GKwU wltqi mcf`l I wct`l K_`vevZf gva`tg AvtjvPbv Kiv| Dialectic Gi erisjv gv`b ntjv ØwØK| ØwØK kãw Gf`m`Q ØØ t`fK| ØØ A_`wefiva| GKB wltq `w ci`úi wefivax gZev`i D™e ntjB GB wefiva f`Lv hvq| GB c×wZi Df`ik` ntjv wefivawZvi gva`tgB mZ`fK wbfCY Kiv| GB c×wZ Áv`bi ci`úi wefivawZv cØkØ Kf`i Avi I Dbz I e`vcK Ávbjvf KiZ Pvg| ØwØK c×wZ m`_R (Positive) I bT`_R (Negative) `Øi Kf`giB ntZ cv`i| Avgiv tntMj`fK m`_R Ges m`fUw I KwU`fK bT`_R ØwØK c×wZ AbgviY KiZ f`wL|

m`_R ØwØK c×wZ (Positive Dialectical Method)

RvgØb `vkØK tntMj m`_R ØwØK c×wZ cØZØ Kf`ib| Zwi gfZ, ØwØK c×wZ AvkQ Kf`iB Pig mZ` jvf Kiv hvq| ci`úi wefivax aviY ,tjvi gta` HK` cØZØvi cØ`qvivi bvgB ØwØK cØ`qv (Dialectical Process)| ev` (Thesis), cØZev` (Anti-Thesis) I m`f` (Synthesis) GB wZbwU wgtjB ØwØK cØ`qvivi Ŧq (Triad) MwZ nq| wKš`m`f` ev mgšfQ Gf`mB GB cØ`qv t`tg hvq bv| cØg ev`ii mgšQ Avevi wØZq ev`ii ev` AvKf`i Avf`m| GB ev`i Avevi cØZev` m`w nq| Gfite ØwØK cØ`qvivi cig m`Evi (Absolute Spirit) avi Yvq bv tcšw chšPj fZ`_v`fK|

mrvaviYZ gvby aviYv Kti th, `nj mecixZ gZi gta GKUvtK Aek`B Z`VM KiTZ nte| tntMj gvbj i G mrvaviY aviYv e`tj w`tq t`Lvtjb th, mešiva mgštqiB ceFimgvI |

tntMj t`Lvtjb th, gvbj i vPšv ev Avtbi Muz I cwi YvZ OvovOK cxiZtZB GvMtq hvq| Zv gZ, RrevZv tPZbvq th Avb ev AwfAZvi cKvk cvl qv hvq Zv AmauY© I AvsikK Avb| vKŠ`GB AmauY© AvsikK Avtbi AMovZ vbaöi Z nq mgMÖAvtbi ev AwfAZvi uvqv oviv, mgMÖAvb cöZv AvsikK Avtbi gta" mš Ae`tq vbnvZ _vtK Ges Avtbi AMovZ vbarPY Kti| thtnZmgMÖAwfAZvi cöZv vektI ev AvsikK AwfAZvi gta" uvqv Kti Ges tKvtbv AvsikK AwfAZvi mgMÖAwfAZvtK cvic Yvte cKvk Kitz cvi bv Ges Zv Zvi ctq maeI bq, tm Kvi tYB gvbj i Avb ev AwfAZvi OvovOK cxiZtZ AMöi nq|

tntMj i gZ, OvovOK cxiZ th iaygvbj i vPši cxiZ, Zv bq; Guv mgMÖRMtZi cxiZ| RoRMr, RrevZv, BvZvrm, vuz, agme vKvB vtgvbuz NtU Ptj tQ OvovOK cxiZtZ| OvovOK veeZö mgMÖRMtZi vbqg| mgavzv (homogeneity) , cv`R" (heterogeneity) I GKxKiY (integration) GB cöqv gvatgB RMtZi veeZö I AMöi nq| RvRMr GB cxiZ Avyvti cigmEv t`tKB cKvkZ ntq ZvtZB Ave`Z AvtQ Ges cigmEvi mv` uvvj Z nevi Rb" GvMtq Ptj tQ| th OvovOK cxiZtZ vPši tqt AMöi Avtm tmB OvovOK cxiZtZB mEv (reality)-i cwi YvZ NtU| mvv vPši vgvvK Avyvti Y Kti mEvi vgvvK Avyvti Kiv hvq| GB cxiZi gvatgB cigmEv vbtRtK cKvk I cvitktI Dcj va Ktib| GB cigmEv vbtRi gta" th veva vbnvZ AvtQ tm _tj vtK cKvk Ktib Ges tm _tj vtK D`PZi mgštqi gvatg GKxfZ Ktib|

RrevZv GB cigvZv B LÜ ifc, tmRb" RrevZvi AMöi cxiZi OvovOK cxiZ| OvovOK cxiZB RMtZi AMöi KviY| öö ev veva bv vktj RMr APj ntq thZ|

bT`R OvovOK cxiZ (Negative Dialectical Method)

bT`R OvovOK cxiZtK LÜb-ivvZi ejv nq| vMk `vköK mtvum I Rvgö `vköK KvU GB cxiZ Avyvti Y Ktib| mtvum GB cxiZ Avyvti Y Kti tmvd ÷ t`i gZev` LÜb Kitzb| vzb Kt`vck`tbi ga" w`tq vevav gZi Aštešiva övY Kitzb| `kšbi BvZvrm GB cxiZ mtvuvq cxiZ (Socratic Method) vrtg cwi vPZ| GB cxiZ GKv`K thgb LÜtbi cxiZ, Aciv`K tZgvb övvtYi cxiZ| `nj ci`ui veiax gZi gta" GKv avš/cövyY ntv, Aciv mZ" ntZ eva"| GvteB GB cxiZ AmZtK LÜb Kti mZtK cöZöZ Kti| KvEI GB cxiZ Avyvti Y Kti t`Lvb th, möv, AvZv, RMr cFvZ. aviYvi gta" Aštešiva AvtQ| G _tvv thgb Av`Zkxj etj övY Kiv hvq tZgvb Avevi Av`Zvxb etj I övY Kiv hvq|

mgvtj vPbv

1) weiax aviYvi mgštq AtbK mgq DbžZi aviYv jvf Kiv hvq, G uelq mť`n
tbB| wKš' meĤB Zv mæ bq| Roer`xt`i gťZ, RoB cigZĚj; fiveer`xt`i gťZ,
gbB cigZĚj| Roer`xt`i gťZ, ŰgbŰ Ro t_ťK Ges fiveer`xt`i gťZ, ŰRoŰ gb t_ťK
D™Z| GB ci`ui weiax aviYvi mgšq wKfřte mæ? Zv Avgiv ešťZ cwi bv|

2) tnťMj Zui ŰwŰK c×wZi e`vcK cŰqvm KtiťQb| wPšři tŰťĤ th c×wZ DcťhvMx
Zv th Rxeťbi I ZťĚj tŰťĤI GKBFřte DcťhvMx nťe GgbŰv wŰwŰZ Kti ejv hvq
bv| mživs GB c×wZi mwnřh" wPšři mgweKřťki Ávb mæ nťj I cigZťĚj Ávb
jvf Kiv bv| thťZ cřti|

Dcmsnvi

GB Avťj vPbv t_ťK Avgiv ejťZ cwi th, ŰwŰK c×wZi gvaťg Avgiv AtbK mgq
AtbK Dbž aviYv jvf Kwi| Zťe G c×wZ meřřťĤ thgb cŰqvm Kiv hvq bv tZgwb
meřřťĤ mŰVK aviYv wťZ cřti bv|

civVĖi gj`iqb

iPbvj-K cĕe

1/ `vkiBK AbymÜv#bi c×uZ in#m#e Øv#ØK c×uZ e`vL`v Kiab|

msi#B DĖi gj-K cĕe

1/ m`_R Øv#ØK c×uZ mst#ŋ#c eYØv Kiab|

2/ bT`_R Øv#ØK c×uZ mst#ŋ#c eYØv Kiab|

K) eü ube#Pbx cĕe

mivK DĖi ij L#y

1/ Øv#ØK c×uZ uef³

- i) `ŋfv#M
- ii) Pvi fv#M
- iii) uZb fv#M
- vi) civ#i fv#M

3/ bT`_R Øv#ØK c×uZ#K ejv nq

- i) LÜb i#uZ
- ii) Av#jvPbvi i#uZ
- iii) mgšŋ i#uZ
- vi) ue#ivax i#uZ

2/ m`_R Øv#ØK c×uZi cĕ^{3v}

- i) ugj
- ii) m#µ#U#m
- iii) K#U
- vi) tn#Mj

4/ bT`_R Øv#ØK c×uZi Abyvix

- i) m#µ#U#m
- ii) K#U
- iii) tn#Mj
- vi) m#µ#U#m I K#U

L) mZ` n#j ØmØ Ges ug`_v n#j ØvgØ ij L#y|

1/ Dialectic K_v#U#i mrvavY A_#n#jv, #Kv#b#v GK#U ue#t#qi mct#ŋ I uect#ŋ
K_v#vZ#ŋ gva`#ŋ Av#jvPbv Kiv|

2/ tn#M#j i g#Z, ci`_üi ue#ivax av#Yv_#jvi g#a` HK` c#Z#vi c#µ#qv#i bvgB
Øv#ØK c#µ#qv|

3/ tn#M#j i g#Z, cigvZ# R#v#Z#vi LÜ i#c |

4/ tn#M#j i g#Z, Ø#Ø ev ue#iva bv`_vK#j RMr APj n#q thZ|

mivK DĖi

K)

1/ i) `ŋfv#M 2/ vi) tn#Mj 3/ i) LÜb i#uZ 4/ vi) m#µ#U#m I K#U

L) 1/ m 2/ m 3/ ug 4/ m

BDıbu - 3

**`kØ I Ab`ıb` melq
(Philosophy and Other Pursuits)**

`kØbi cwiPq I cØqvRbxqZv Avil cwi®vi fıte Avgiv RivtZ cviıev, hıv Avgiv
GıUtk Ab`ıb` melq ev ÁvbkıLvı mıf_ Zjıbv Kııı | eZØıv BDıbtU Kızcq
ıazcŸ®ÁvbkıLvı ev melıqi mıf_ `kØbi ıK mı`k` I `emv`k` itqtQ Zv ıPıyZ
Kiv ntqtQ | G Zjıvıgı-K AvıjıPbıı tııııı `kØbi mePııev`x `ıotKıY I
c×ıZMz `ıZSj meıkl fıte j ııYıq |

- GB BDıbtU fııı Pıııı cıı itqtQ**
- `kØ I KıÚÁvb
(Philosophy and Common Sense)
 - `kØ I meÁıv
(Philosophy and Science)
 - `kØ I ag®
(Philosophy and Religion)
 - `kØ I mıııZ`
(Philosophy and Literature)

cW - 1

`k® I KvÔÁvb

(Philosophy and Common Sense)

Dtík

GB cWtktI Avcib

- KvÔÁvbi msÁv űtZ cvi teb|
- `k®bi mř_ KvÔÁvbi mř_ k® I %emř_ k® űbt`R KiřZ cvi teb|

fřgKv

RMr I Rxeřbi űeřfbæmgm`v űbtq `vk®KMY thgb űPŠř Křib mřavi Y gvbŷ| tZgűb űPŠř Křib| Zře `vk®kři gZ mřavi Y gvbŷ| űPŠř AZŬv Mřxi, mř_Łj I hřř hřř bq| mřavi Y gvbŷ| űPŠři Dřm nřjv DĚi űaKvi, űekřm, mřgvűRK I agřq Abřvmb| mřavi Y gvbŷ| i GB th űPŠř ZřřKB ejv nq KvÔÁvb| GLřtb Avgiv `k®bi mř_ KvÔÁvbi mřúK®Avřj vPbv Kiřev|

`k®

`k®bi BřřiűR cřZkã Philosophy, hvi AvřřavmbK A_`nřjv Ářibi cřZ AbřjM| `k® Přq űePři-űeřkdřyi grařtg RMr, Rřeb I cigmĚvi `řfc eřvLřv KiřZ| ZřB `k®bi msÁřq ejv hřq, `k® nřjv Rxeřbi tgšřj K űRÁřmv ev mřmřmřgřni thšřřK I cřřZMZ űePři-űeřkdř Y ev Avřj vPbv|

KvÔÁvb (Common Sense)

mřavi Y KvR Pvj vřbvi ÁvbB KvÔÁvb| mřavi Y řj vK GB Ářibi grařtgB `bű`b Kg® mřúřv`b Kři| KvÔÁvb ejřZ tevřq, řj šűKK Ggb me mřavi Y avi Yv I űekřm hv Avme®vi, AR® I iřřv Kiv řKřbv eřřři I ci GKKřřte űbřř Kři bř| mřgřři mřavi Y gvbŷ ag®, mřgvR, ivó?, HřZn` cřřřZ. ř_řK GűŬ řcřq _řřK Ges mij űekřřm řgtb řbq| Křmbsřvg eřj b, űűřKřbv gřbetřřřv th gZev`űřK űePři-űeřkdř Y QřovB Mřř Y Kři ZřřK KvÔÁvb eřj |ű

`k® I KvÔÁvbi mř_ k®

- 1) `k® I KvÔÁvb DřqB Přq Rxeřbi űeřfbæmgm`vi mřğřavb KiřZ|
- 2) `k® I KvÔÁvb DřqB Ávbmsřk®|
- 3) KvÔÁvb I `vk®K Ávb DřqB mřgq I mřúűřqřřř `řřbæřřZ cvři|
- 4) KvÔÁvbi grařtgB hřřv i iæñq `vk®K Ářibi| űeřfbæmgm`v KvÔÁvbi grařtg aiv cotj `vk®K Zř mř_Łj řřte Avřj vPbv-chřřj vPbv Křib|

`k̂ I KvŪÁvbi `emv`k̂

- 1) `vk̂K Ávb D`vi I ubi`cŋ; KvŪÁvb Abÿvi I cŋcvZ t`vŋ |`ŋ/
- 2) `vk̂K Ávb wePri-wek̂d Ygj-K I mvgÄm`cŸ, Aciw`K, KvŪÁvb wePri-wek̂d Ynxb, m½wZnxb I A#MvQtj v/
- 3) `k̂ wePri-wek̂d Y I hÿ w`tq Zvi mgm`vi mgvavb Ki`Z Pvg | wKŠ' KvŪÁvb AÜwek̂tmi gva`tg Zvi mgm`vi mgvavb tctq mšb nq/
- 4) `k̂ `faxb wPš`K DrmwN Z Kti; Aciw`K, KvŪÁvb agŋq, mvgwRK, ivóŋq cŋwZ. mĤ t`K DEiwaKvi mĤ cŪB | GLv`b `faxb wPš`i AeKvk tbB/
- 5) `vk̂K Ávb ciw Pwv Z nq mÿw`ŋ j ŋ AR#b; Aciw`K, KvŪÁvb j ŋ`nxb I AvciwZK/
- 6) `vk̂K Ávb wePri-wek̂d tYi I ci cŪwŌZ etj wbfP`thvM | Aciw`K, wePri-wek̂d Y I mZ`Zvi tKv`bv gvb`ŋi I ci cŪwŌZ bv nI qvq KvŪÁvb wbfP`thvM`bq/
- 7) `vk̂K Ávb mshZ, mvgÄm`cŸ I c×wZMZ | Aciw`K, KvŪÁvb AmshZ, mvgÄm`nxb I Ac×wZMZ/

Dcmsnvi

`k̂bi cŵvb j ŋ` ntjv cKZ.mĤZ`i AbyŪv | `k̂bi c×wZ nt`Q ubi`cŋ chŋŋY I thšw`K wPš` | `vk̂K Ávb mvgÄm`cŸ I c×wZMZ | ZvB G Ávb KvŪÁvb t`K DbžZi | Zte Rvbi tŋtĤ KvŪÁvb ntjv gvbtĤ i mnR, `ŋfweK I cŪwŋK gva`g | Gw`K t`K ejv hvq, KvŪÁvb ntjv `vk̂K Ávbi wfiĤ I ciw Kr.`ŋc | KvŪÁvbi gva`tgB mwPZ nq cieZ`Kv`ti Dbž wPš` I mÿsex `vk̂K Awf`hv | GB Ávbi gva`tgB `vk̂K jvf Ktib Zwi wePri-wek̂d Y I ciwŋv-wbixŋvi gj- Dcv`vb | ZvB ejv hvq, KvŪÁvb I `vk̂K Ávb ci`úi Nibô m`ú`K m`ú`KZ/

cvĤVĚi gj`vqb

iPbvj-K cĥæ

1/ KvŪÁvb ĩK? `kšbi mĤ_ KvŪÁvb mæúKĀvtj vPbv Kiab|

msuĤB DĚi gj-K cĥæ

1/ KvŪÁvb mĤ_ `kšbi mĤ_ kv`ĤĤ Avtj vPbv Kiab|

2/ KvŪÁvb mĤ_ `kšbi cvĤU cv`ĤĤ DĤjĤ Kiab|

3/ `vkšK Avtj vPbv ĤĤĤĤ KvŪÁvb fĤgkv e`vL`v Kiab|

K) eū ĩbeĤbx cĥæ

mĤVK DĚi ĩj LĤj

1/ KvŪÁvb cvĤ qv ĥvq

i) DĚi ĩvaKvi mĤĤ

ii) `vkšK ĩPšĤ t_ĤK

iii) thšĤK ĩPšĤ t_ĤK

vi) e`vĤMZ ĩPšĤ t_ĤK

2/ KvŪÁvb ntj v

i) AZĤĤĤ Ĥ Ávb

ii) MĤvĤZK Ávb

iii) thšĤK Ávb

vi) mĤaviY tjvĤKi mĤaviY KgĀ
mæúv`Ĥbi Ávb

3/ ŌĤKvĤbv gvbe tMvōx th gZev`

ĤĤvĤi-ĤĤkdY QvovB MōY KĤi ZvĤK
KvŪÁvb eĤj Ō -G DĤĤĤ KĤi b

i) KvĚ

ii) KĤbsnĤg

iii) tcvĤv

vi) A`vĤi ÷ Uj

4/ KvŪÁvb

i) c×ĤZMZ

ii) AĤMvĤĤj v

iii) ĤĤkdY gj-K

vi) thšĤK

L) mZ` ntj ŌmŌ Ges Ĥg_`v ntj ŌvĤ ĩj LĤj|

1/ KvŪÁvb mĤ_ `kšbi tKvĤbv mæúKĀĤB|

2/ KvŪÁvb KLBĤ cĤi eĤZĤ nq bv |

3/ KvŪÁvb `vkšK Ávb tPĤq DbZĤi |

4/ `vkšK Ávb mshZ, mĤgĤm`cĤĤ c×ĤZMZ|

mĤVK DĚi

K)

1/ i) DĚi ĩvaKvi mĤĤ 2/ vi) mĤaviY tjvĤKi mĤaviY KgĀmæúv`Ĥbi Ávb

3/ ii) KĤbsnĤg 4/ ii) AĤMvĤĤj v

L)

1/ Ĥg 2/ Ĥg 3/ Ĥg 4/ m

evsj vt`k Dššř mekte`ij q

weÁvrb AvmtZ tMtj Avgiv thgb tKvrbv bZb ivtR" cšek Kwi bv; Abijfcfvte,
weÁvb t_řK`křb AvmtZ ntj Avgiv Avgvt`i AwfÁZvi RMZřK Qmtořq hvB bv0|

`kř I weÁvrb gřa" thgb wj AvřQ řZgwb Awj I AvřQ| wbtP Gř`i gřa"
Dtj LřhvM" %emv`k", řj v Avřj vPbv Kiv ntj v :

`kř I weÁvrb `emv`k"

1) weÁvb Avřj vPbv mřeavi Rb" RMr I RxbřK KřqKwU řivřM řivřM Kři Avřj vPbv
Kři| wKř`kř Rxb I RMZřK mřgwmřKfvte Avřj vPbv Kři| ZvB `eÁvrbK`wř
ntj v LÚ| ag,© bwmřKZv I tmš`h©mřúKřř tKvrbv Avřj vPbv weÁvb Kři bv, wKř`
G, řj v`vkřK Avřj vPbv ewfř bq|

2) weÁvb weÁvrb cřkwZ. wbtq Avřj vPbv Kři bv| weÁvrb cřkwZ. wbtq `kř Avřj vPbv
Kři| `kř Zvi wbtři cřkwZ. wbtq| Avřj vPbv Kři Ges Gw Zvi , iřZřY©Avřj vP"
welq|

3) weÁvb Zvi Avřj vP" wltqi e`vL`vi Rb" KZK, řj v`Zřimř mZ" I bwmřřK wbev
wePřři řgtb řbq; thgb - cřkwZi wbgvbwřZřv bwmřř, KvhřviY bwmřř| wKř`kř AvřřM
t_řK bwmřř ev mZřřK wbev wePřři`řKři Kři řbq bv, Dciř`weÁvrb `Zřimř mZ" ev
wbev wePřři`řKř.bwmřř, řj vi h_vh_ wePřři Kři|

4) e`i`řřc wtkřY KivB weÁvrb KivR| cw_extZ tKvrbv GKUv wtkř e`i`řřb I
gj" Kř? G Avřj vPbv tKvrbv weÁvrbB mřaviYZ Křib bv| wKř`e`i`řřc I gj"
wbYř -`wřB`křbi KivR|`vkřK řtb Křib, tKvrbv GKUv e`i`řřc`wbYř bv Kiv
ntj Zvi cwi cY©e`vL`v t`qv nq bv|

5) `eÁvrbK e`vL`v mřaviYZ meRbMřh" | wKř`wřfřbř`vkřK wřbřřřfřbř`wřřKřv t_řK
wřbřřřfřbře`vL`v t`b| ZvB`křbi e`vL`v ev wmxvřřmeRbMřh" bq|

6) weÁvb I`křbi cřwřZi gřa" I cv_ř" AvřQ| weÁvb NUbv chřeřřY-cixřřY Kři,
Zvi mřAv I eYřv t`q Ges tm, řj v wtkřY I tkřřřř Kři Ges KvhřviY mřúK©
wbYř Kři KZ, řj v mřaviY wbtřgi mřvřřh" e`vL`v Kři| `křbi cřwřZ ntj v ewři
mřvřřh" Avřj vP" wltqi wePřři-wtkřY Kiv| AřbK Bw`řvřřZ welq wbtřl`kř
Avřj vPbv Kři, th, řj v cřřřř ev cixřřY Kiv hvq bv|

`kř I weÁvb ci`úi cwičřK

evsj v`k Dššř nekje`ij q

`kš ueÁvbi Dci AþK tŋtĭ ũbfP Kti | `kš ntjv mgĭ RMtZi miguMĀK
Avtj vPbv | Avi GK GKĭU ueÁvb cĀkĭZi GK GKĭU uefvM ũbtq Avtj vPbv Kti Ges
`kšbi gjjgkjv thvMvq | `kš uewfbæuefvMi `eÁvnbK ũm×všĭ,tj vK GKxfZ I
mŋsex Kti Ges cĀkĭZi uewfbæuefvMi gta` th msthvM AvtQ ZvtK e`vL`v Kti | Zte
GLvþbB `kšbi Avtj vPbv mŋgve× _vK bv | uewfbæueÁvb t_þK cĀB DcKiþYi Dci
wfĭĒ Kti RMr I Rxeþbi bZb e`vL`vĭ t`q | ZvQvov tKvþbv GKĭU ueÁvbi mĭt_
Aci GKĭU ueÁvbi ũgj bvĭ _vKþZ cvti | thgb- cĀkĭZK ueÁvb,tj vZ gvþĭi
B`Qvi `řaxZvi `řKĭZ. tbB | ũKš' bũZue`vi wfĭĒ ntjv gvþĭi B`Qvi `řaxZv |
`kš nekRMr m=úþK@mŋsex avi Yvi mũvĭth` GB AmvgĀm`Zv `ĭ Kivi tPov Kti |
GKK_vq, `kš Rxeb-RMtZi miguMĀK Avtj vPbvq ueÁvbi ũbðqZvgj-K Z_, DcvĒ
e`envi Kti; ZvB ueÁvb Qvov `kš ntq cto Ašĭmvi kb` |

ueÁvbĭ `kšbi Dci ũbfP Kti | uewfbæueÁvb `kšbi ōvivB e`vL`vZ, mŋeb`ĭ I
GKxfZ nq | `kš ueÁvbi `řKĭh`mZ`,tjv uePvi Kti Zvi thšv³KZv ũbařY Kti |
ueÁvb cĀkĭZi GK GKĭU uefvM m=úþK`LŪ LŪ Ávb `vb Kti | ZvB cĀkĭZi uewfbæ
uefvMi miguMĀK Ávb jvþfi Rb` ueÁvbþK `kšbi Ici ũbfP KiþZ nq | ueÁvb
RMtZi `k`gvb ijc ũbtq Avtj vPbv Kti | ZvB ueÁvbþK RMtZi AšĭbĭhZ Dĭĭk`,
Zvrch⁹ j`ŋ` Rĭvri Rb` `kšbi Dci ũbfP KiþZ nq |

Aa`vck Weber Zvĭ ōHistory of Philosophy` Mš`etj b, ōō`kš Qvov ueÁvb ntjv
HK` Qvov mgĭógvĭ, AvZřnxb t`n; ueÁvb Qvov `kš ntjv t`nrxb AvZř, ũbQK KueZv
Ges gj-Z `cĭt_þK Gi ũtĭkĭ ũKQycv_ř` tbBŪ |

Dcmsnvi

`kš I ueÁvb DfqB Pŕq RMr I Rxeþbi inm` D`NvUb KiþZ | Dftqi mĭZ`i cĀZ
Mfxi AbjvM iþqQ Ges Dfq ÁvbþK mŋsex, mŋsnZ I mŋeb`ĭ KiþZ Pŕq | Zte
`kš cĀkĭZþK miguMĀKfvte Avtj vPbv Kti; Avi ueÁvb Avtj vPbv Kti LŪ LŪfvte |

civVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕæ

1/ `kĕ I weÁvĕbi cv_R` Avĕj vPbv Kiab|

msuŕjB DĒi gj-K cĕæ

1/ `kĕ I weÁvĕbi mv`k` ev ugj , tj v Avĕj vPbv Kiab|

2/ `kĕ I weÁvĕbi msÁv w`b|

K. eû ubePbv cĕæ

mĕWK DĒi ij Lĕj

1/ weÁvĕbi Avĕj vP` weI q

i) ag[©]

ii) `bwZKZv

iii) mvgwRKZv

iv) cĕwZ.

3/ `kĕbi Avĕj vP` weI q

i) AwfÁZvi RMr

ii) e`RMr

iii) AZw`ĕ RMr

iv) Bw`ĕ Ges AZw`ĕ RMr

2/ `kĕbi mvĕ_ weÁvĕbi m`úK[©]

i) mvgvb`

ii) tbB

iii) Mfxi

iv) tKvĕbvUvB wK bq

4/ `kĕ I weÁvĕbi j`ŕ`

i) GK

ii) wfbæ

iii) weciwZ

iv) tKvĕbvUvB bv

L. mZ` nĕj ōmŕ Ges ug_`v nĕj ōwgŕ ij Lĕj|

1/ weÁvb Pvq AZw`ĕ weI qĕK RivĕZ|

2/ `kĕ Rĕĕbi tKvĕbv w` KĕKB Dĕcŕjv Kĕi bv|

3/ `kĕ I weÁvb GĕK Actii Dci wbfPkyj |

4/ `kĕbi wvšI meRbxb|

mĕWK DĒi

K.

1. iv) cĕwZ. 2. iii) Mfxi 3. iv) Bw`ĕ Ges AZw`ĕ RMr 4. i) GK

L.

1/ ug 2/ m 3/ m 4/ ug

cvV - 3

`k[Ⓢ] I ag[Ⓢ]
(Philosophy and Religion)

D[†]i k[Ⓢ]

GB cV[†]k[†]l Av[†]cb

- atg[†] ms[†]Av[†] w[†] tZ cvi[†]teb|
- ag[†] `k[Ⓢ]bi c[†]v[†] R[†] eY[†]bi Ki[†]tZ cvi[†]teb|
- ag[†] `k[Ⓢ]bi wj[†] ,tj[†]v eY[†]bi Ki[†]tZ cvi[†]teb|

f[†]ij Kv

`k[Ⓢ] I ag[Ⓢ]Dfqb P[†]vq R[†]Mr I R[†]xetbi in[†]m[†] R[†]vbtZ, cKZ.mZ[†]tK Ab[†]y[†]Üv[†]b Ki[†]tZ|
h[†]ri I Df[†]tqi D[†]i k[Ⓢ] GK, Z[†]w[†]c Ab[†]y[†]Üv[†]bi c[†]x[†]w[†] Av[†]j v[†]v| awj[†]R P[†]vq cig m[†]Ëvi
m[†]t[†]_ m[†]št[†]h[†]M [†]vc[†]b Ki[†]tZ, Av[†]i `v[†]k[Ⓢ]bi P[†]vq cig m[†]Ëv m[†]ä[†]ú[†]tK[Ⓢ]c[Ⓢ]KZ.Áv[†]bj v[†]f Ki[†]tZ|
`k[Ⓢ] Z[†]vi Ab[†]y[†]Üv[†]bi c[†]x[†]w[†] w[†]nt[†]me t[†]etQ w[†]tq[†]tQ w[†]eP[†]vi en[†]ä[†]tK, Av[†]i ag[Ⓢ]t[†]etQ w[†]tq[†]tQ
w[†]ek[†]/m[†]t[†]K| awj[†]R Ki[†] e[†]3e[†] n[†]tj[†]v Üw[†]ek[†]/m[†] wj[†] vq tL[†]v[†] Z[†]tK[Ⓢ]e[†]ü[†] ` i[†]ö| ag[†]l `k[Ⓢ]bi
m[†]ä[†]ú[†]K[Ⓢ]Av[†]tj vP[†]bi Av[†]tM Av[†]g[†]iv G[†]t[†] i ms[†]Av[†] w[†] tev|

ag[Ⓢ]

ag[Ⓢ]A[†]_avi Y[†] K[†]iv| G[†] n[†]tj[†]v G[†]gb GK A[†]`k[Ⓢ] k[†]w[†]3i D[†]ci Av[†]Z[†]h[†]ngc[Ⓢ] I M[†]f[†]xi w[†]ek[†]/m[†] h[†]v
g[†]v[†]bt[†]i R[†]xeb I w[†]bq[†]w[†]Z[†]tK w[†]bq[†]ZB w[†]bq[†]w[†]š[†]Z K[†]ti Ges h[†]vi m[†]t[†]_ t[†]c[†]ügi eÜ[†]tb Av[†]ex
n[†]l q[†]vi R[†]b[†] g[†]v[†]bt[†]i i[†]tq[†]tQ GK[†]vš[†] K[†]v[†]gbv| Av[†]Z[†]c[†]ü[†]K[†]w[†]ZK k[†]w[†]3i D[†]ci w[†]b[†]f[†]k[†]j[†] Z[†]vi
Ab[†]y[†]Üv[†]ZB atg[†] c[†]üY|

`k[Ⓢ]

`k[Ⓢ] ej[†]tZ Av[†]g[†]iv G[†]gb GK w[†]e[†]vt[†]K en[†]š, h[†]vi m[†]tZ[†]i Ab[†]y[†]Üv[†] f[†]ier[†]t[†]etMi c[†]wi[†]etZ[Ⓢ]
D[†]vi `w[†]f[†]w[†], Ab[†]y[†]Üv, w[†]ek[†]/Y I m[†]št[†]k[†]ü[†]tYi g[†]va[†]t[†]g m[†]Ëv, R[†]Mr I R[†]xetbi m[†]t[†]1/2 R[†]w[†]Z
mg[†]m[†]vej[†]xi m[†]g[†]z h[†]y[†]3 m[†]šZ I M[†] p[†] Av[†]tj vP[†]bi K[†]ivi c[†]üP[†]ov P[†]ij vq| GL[†]b Av[†]g[†]iv `k[Ⓢ]bi
m[†]t[†]_ atg[†] wj[†] ,tj[†]v w[†]tq Av[†]tj vP[†]bi Ki[†]tev|

`k[Ⓢ] I atg[†] m[†]v k[Ⓢ]

1) Df[†]tqi D[†]i k[Ⓢ] R[†]Mr I R[†]xetbi in[†]m[†] D[†]t[†]b[†]P[†]b K[†]ti mZ[†] Ab[†]y[†]Üv[†] K[†]iv|

2) Df[†]qb cig m[†]Ëv, cig gj[†] , g[†]1/2 BZ[†]w[†] w[†]tq Av[†]tj vP[†]bi K[†]ti | `k[Ⓢ] I ag[Ⓢ]Dfqb
cig m[†]Ëvi c[†]üZ g[†]v[†]bt[†]i g[†]t[†]bv[†]fve w[†]t[†] R[†] K[†]ti | atg[†] g[†]t[†]bv[†]fve e[†]3 n[†]q D[†]c[†]vmbv, c[†]ü[†]Üv,
Av[†]Pi Y[†] BZ[†]w[†] i g[†]va[†]t[†]g; Av[†]i `k[Ⓢ]bi g[†]t[†]bv[†]fve e[†]3 n[†]q teš[†]w[†]K D[†]cj[†] wäi g[†]va[†]t[†]g| w[†]ek[†];
R[†]M[†]t[†]Zi g[†]t[†]j[†] i D[†]r[†]t[†]mi c[†]üZ atg[†] g[†]t[†]bv[†]fve n[†]tj[†]v e[†]en[†]w[†]i K Ges Av[†]teM[†]g[†]-K; Av[†]i

evsj v`k Dššř wektē`ij q

gvbŷK w`i ivtL| Zte teKb etjb, ŐGK_v mZ` th, mvariY `kŎ gvbŷi gbŷK
bvw`KZvi w`tK wbtq thtZ cvti, wKŠ`kŕbi Mfxi Zv gvbŷi gbŷK atgP w`tK tUtB
wbtq hvqŐ| mZivs tMvawgnxb agŕ cKZ.`kŕbi gta` tKvŷv weti va tbB|

Dcmsnvi

`kŎ I agŕDfqb BnRMr, ciRMr, AvZŷ, AvZŷi AgiZ; cŷ_ex mŷŐi inm`
BZ`w`tK RvbŷZ Pvq| mŕvŷK RvbŷZ Pvq, cKZ.mZ`tK tctZ Pvq| Dfqb mgvŷRi
gvbŷi mŷ-kwšŷI gŷtj i Rb` KvR Kti|

civVĒi gj`iqb

iPbrgj-K cĕkæ

1| `kĕ I atgP m=úK@Avtj vPbv Ki ab|

msvŕjB DĒi gj-K cĕkæ

1| `kĕ I atgP ũgj ,tj v Avtj vPbv Ki ab|

2| atgP msÁv ũ`b|

K. eú ũbeŕPbv cĕkæ

mŕvK DĒi ũj Lŕ

1) atgP gj- Dŕí`k` ntj v

i) mĕvŕK Rvbr

ii) mĕvi mŕt_ msthvM `vcb Kiv

iii) A_`cvi qv

iv) Ávb ARĕ Kiv

2) `kĕ ntj v

i) ÁvbPPP

ii) RŕebPPPŕ

iii) i/cPPPŕ

iv) tKvŕbvUvB bv|

3) `kĕ I atgP gŕa`

i) tKvŕbv ũgj tbB

ii) c×ũZMZ ũgj AvtQ

iii) Avtj vP` ũelŕqi AŕbK ũgj AvtQ

iv) tKvŕbv cv_ŕ` tbB

4) `kĕ Rvbrvi c×ũZ ntj v

i) ũePvi enx

ii) Ab fũZ

iii) ũekŕm

iv) tKvŕbvUvB bv

L.

mZ` ntj ŕmŕ Ges ũg_`v ntj ŕũgŕ ũj Lŕ|

1| atgP mZ` meRbxb, Avi `kĕbi mZ` e`ŕ³MZ|

2| `kĕ ntj v ũekŕm I AbŕũZ ũeŕRZ ũPšŕfvebv|

3| Mfŕi `kĕ gvŕŕŕK Avŕ-KZvi ũ`ŕK tUŕb tbq|

4| `kĕ Pŕq mĕvi mŕt_ msthvM `vcb KiŕZ, Avi agPŕq gvŕŕŕ i mŕt_ msthvM `vcb KiŕZ|

mŕvK DĒi

K.

1. ii) mĕvi mŕt_ msthvM `vcb Kiv 2) i) ÁvbPPP

3) iii) Avtj vP` ũelŕqi AŕbK ũgj AvtQ 4) i) ũePvi enx

L. 1| ũg 2| m 3| m 4| ũg

`kØ I mwnZ`

(Philosophy and Literature)

Dfík`

GB cvWtkfI Avcwb

- mwnZ` KvK etj ej tZ cvi teb|
- mwnZ`i mvt_`kØbi mæúK@eYØv Ki tZ cvi teb|

figKv

Ab`vb` e`enwiK we`vi tPtq mwnZ`i mvt_`kØbi mæúK@AþK tenk ,iaæcy@
 `wó AvKI R| mwnZ`i Dfík` `Øaitþi nZ cvi: GKwU ntjv wPEwetbv`b, AciwU
 ntjv wKq|v`vb| Zte wPEwetbv`bB mwnZ`i t¶¶tI tenk clavb` cvq| Aciw tK,
 `kØbi KvR nþ`Q RMr-Rxetþi Mfxi mZ`tK D`NvUb Kiv| GB mZ` mUvþi t¶¶tI,
 `kØbi wPEwetbv`þi ev fiveretþMi mþhvM tbB| `kØ Pwv Z nq wePvi-wetkØ Yx wPšti
 Øviv| ZvB `kØ I mwnZ`i gta` AþK cv_R` itqtQ| `kØ I mwnZ`i mæúK@
 AvtjvPvri cte@Avgv`i `kØ I mwnZ` Kx? Zv Rtvv`i Kvi |

`kØ

RMr I Rxetþi `tfc e`vL`v Ges Zvi gj` AeaviYB `kØbi KvR| GB KvR Ki tZ
 `kØ cwi Pwv Z nq wePvi evx Øviv|

mwnZ`

wPštariv I Kí bvi mgeb`ÍI msvi Kvi Z wj wLZ ifctK mwnZ` etj | mwnZ`K Zvi
 mwnZ` i Pbvq hZUv bv nq ev`bev`x Zvi tPtq AþK tenk nq AvteM ev Kí bvc@Y|
 ZvB tenki fivM t¶¶tI mwnZ` Avgv`i Avb>` t`q, tKvþv Z` t`q bv| mwnZ`K
 gly`Z tKvþv wKQywkq|v t`qvi tPtq gbþK DÍwcz I Avb`Z Kivi tPón Kþib|
 mwnZ`tK ejv nq Rxetþi `cP, mZ`Zvi `cP bq| mwnZ`i gly` KvR ntjv AZxZ I
 eZØvtþi `šj Yxq AwfÁZvþK Dc`rcb Kiv| Mfxi mly-`þLi Ave`šj Yxq `enktó`i
 ga` w`tq Rxetþi th wPÍ dZU I þv Zv cvWtki KvþQ Zþj aiv| Rxetþi mdj Zv I
 e`Zv, tmš`h@I K`hZv, gnÉj I `j Zv Zþj aiv| tm RxetþK e`vL`v Ki tZ cvi,
 %enkK `wófW½ Dc`rcb Ki tZ cvi; wKš`Zvi cxwZ wePvi gj-K nI qvi cØqvRb tbB|
 Kvi Y tm Povšl mZ`i mvt_`gb`Z mæú, bq| tm i ayetj, wKfite Abþe Kiv hvq,
 wKfite e` Zvi KvþQ aiv t`q| G KvíþY mwnZ`tKi tj Lv RbMY tenk cto I cØ`
 Kþi |

eijsj vt`k Dššř nekje`ij q

Dcmsnvi

`kšbi mvt_ mvinZ`i th uqj Zv ntjv AvtjvP" uelq Ges mZ" AbynÜvbi tŕŕtĤ |
Avi gj- cv_R" ntjv, c×wZMZ cv_R" | mvinZ" I `kšbi gta" cv_R" _vKtj I GtK
Actii cwi cĤK | KviY `kšbi mniqZvq mvinZ" nq mgx, Avi mvinZ`i mniqZvq
`kš nq cĀj I mnRtva" |

cıfVĚi gj`ıqb

i Pbrıj-K cĥæ

1/ `kĥ I mvinřZ`i m`úK`Avřj vPbr Kiab|

msıřB DĚi gj-K cĥæ

1/ mvinřZ`i msÁv w`b|

2/ mvinřZ`i mř_ `křbi mř`k` Avřj vPbr Kiab|

K.. eú ıberřbr cĥæ

mıWK DĚi ıj Lıy

1/ mvinřZ`ıK ej v nq

i) Rřetřbi `cř

ii) Ářřbi `cř

iii) gřřbi `cř

iv) řřřři `cř

3/ mvinřZ`i mř_ `křbi ıgı iřqřQ

i) řřřřřřřřřř

ii) Avřj vPbrı c`ıřřřř

iii) Z` cřřřř

iv) Avřj vP` ıelřq

2/ `vkřřřřřıKı cııPq

i) řřřřřřřřřř

ii) řřřřřřřřřř

iii) řřřřřřřřřř

iv) řřřřřřřřřř

4/ mvinřZ`ıKı KřřřQ

i) me řřřřřřřřřř

ii) me řřřřřřřřřř

iii) řřřřřřřřřř

iv) řřřřřřřřřř

L) mZ` nřj řmř Ges ıg_`v nřj řngř ıj Lıy|

1/ `křřřřř Rřetřbi `cř ej v nq|

2/ mvinřZ` `křřřřř mg` Křřř |

3/ `křřřřř mřř_ mvinřZ`i řKřřřřř ıelřqB ıgı řřřř|

4/ mvinřZ` Rřetřbi řřřřř gıřřřřř i mřřřřř Zřřřřř řřřř |

mıWK DĚi

K.

1/ i) Rřetřbi `cř

2/ iii) řřřřřřřřřř

3/ iv) Avřj vP` ıelřq

4/ iii) řřřřřřřřřř

L.

1/ ıg

2/ m

3/ ıg

4/ m|

BDıbu - 4

B"Qvi řaxbZv (Freedom of Will)

ce@ZřwZbu BDıbu Avgiv h_vřtg `křbi cKwZ. I cwi mi, Zvi c×wZ Ges weřfbæweřtqi mřt_ Zvi cvi řúwi K mřúK®Rvbi řPón KřiwQ| eZřvb BDıbu Avgiv GKıU řiãZřř® vkrřK mřmřv řbtq Avřj vřbv Kiřev| gvbřř i B"Qvi řaxb bv řbqřřřZ?

gvbřř i Rřeb Kgřq| GB Křgř řřřřř gvbřř i KZUKz řaxbZv řřřřř? weřfbæ Křgř gřa" řKsev řřř weřivax Křgř gřa" řh řKřřbv GKıUřK řbeřřb Kivi řaxbZv eřřř i řřřřř řKbv? Ab"K_vq, Kgřbeřřb ev evQvB-Gi řřřřř gvbřř i B"Qvi řaxb řKbv? G GK mřřZ cřřř Křgř řcQřb gvbřř i řh B"Qvi mřřřř řřřřř Zv řaxb bv řřř gvbřř i Křřři řřř -gř řřřřř Kiv hřř bv| B"Qvi řaxbZv bv řřřřř gvbřřřřř křřř ev cřřřř řKřřřřřřř řřř mřř bq| B"Qvi řaxbZv mřřřřřřř řřř řřřřřřř řřřřř gZev řřřřř G BDıbu Avřj řřřřř řřřřřřř

GB BDıbu řgU Pviř cW řřřřř

- A`řev`
(Fatalism)
- řbqřřřev`
(Determinism)
- Ařbqřřřev`
(Indeterminism)
- řřbqřřřev`
(Self-Determinism)

me°kiv³gvb Ges mgM0cū_exi GKgvĪ kvmK| Avj un& B°Qvi evBti mmxg gvbšl i
`Zš; B°Qv etj uKQytbB, _vKtZ cvti bv| Ztđ i gžZ, Avj un& t°QvPvix kvmK|
Ztđ i gžZi mešivazv Kti Kv`miv qv m°úúvq etj b, gvbšl i B°Qvi `řaxbZv AvtQ Ges
GB `řaxbZv AvtQ etj B gvbšl i KtgP mePvi nte| Avj un& t°QvPvix kvmK bb| uZub
b`vqmePvi K|

B°Qvi `řaxbZv : cvōvZ` ag° kθ

cvōvZ` ag° kθb| A`řev` i tRvi mg_θ j ¶Ī Kiv hvq| K`ij wřbcšxv nekjm Kti,
Ckđ me uKQij Ppvišl KZP Ges gvby Zvi Dci m°úYřvte wbfPkvj | GRb`B gvbšl i
DvPZ me°v Ckđi i `qv I Kiařv j vřfi tPōv Kiv|

mgvřj vPbv

1) A`řev` `kθbi BvZvřtm KLB ZvrchEY°I cřvekvix gZev` unřmte cĀZōv
cvqub| GvU gj-Z GKvU agZvĚK gZev` ev Rbvcđ tjvKR nekjm| GKvU m×všl
MđřYi t¶ĪĪ m×všl MđYKvixi PmivĪ K`eukó` `řfmeKřvte cřve tdj řZ cvti | ZvB
etj ZvřK A`řoi wj Lb etj AvřmZ Kiv hvq bv| GřK wqšř ev AvZwqšř evj
třřZ cvti | GvU e`Z GKvU `j I Pig gZev`|

2) agZvĚK A`řev` Hkx mĚvi i`xZv ev cYřv A_ř mōvi meřZv I meRv³gĚvi
GKvU i ¶Īv KeR unřmte D°mZ nřřřQ| GvU hvř w`řq tevřřřZ Pvq th, gř ev `řaxb
mmxg mĚvi Av`Z; Avek`Kvřřvte mōvi meRv³gĚvřK Le°Kti | Zře GB hvř h_vh_
bq, řKbbv GvU gvbšl i `wqZřřj Zvi cĀZ ag°ř , iazj Avřivc Ktiřř Zv bm`vr Kti
ř`q|

3) me uKQβ ceřaři Z, Ab`K_vq tKvřbv KvRB gvbšl i wR`^cvi Křbv, Dř`vM I
křgi dmj bq, GvU mřúó hvř w`řq A`řev` cĀZcv`b Ktiř cvtiwb| GvU
cřřvřřřB GKvU nekjm| řbvZevPK GB nekjm gvbšl i Avřcđq I mRbkvj ZvřK
A`řKvi Kti Zvi RřebřK A_řxb Kti řZvřj |

Dcmsvvi

A`řev` GKvU ĪavUcY°gZev` | G gZev` gvbšl i Kg°úřv bó Kti | gvbšl i wřřři
ř`vI mōvi Dci Pvcřřřvi gřřřřv `Zvi Kti | mōvřK t°QvPvix AvřePK kvřřK
cvi YZ Kti | GB gZev` i Avřřřřř nřř gvbšl w`ři eřm _vKřj GK mgq cū_exB APj
nřř hvře| mřřřř GB gZev` tgřb řbqv hvq bv|

t_#KB gvb#i Kvh#rg m#t# f#el`#vYx Kiv hvq, Z#e Kv#R gvb#i #x#Zv #Kvi
Kiv hvq bv| gvb#i h# B"Qvi #x#Zv_vKZ, Z#e tm f#el`#Z #K Ki#e Zv Av#MB
ejv thZ bv| m#Zivs gvb#i B"Qvi tKv#bv #x#Zv tbB|

g#b#e#v#x# #b#i i gZev`

g#b#e#v#x# #b#i i g#Z, gvb#i #x#Zvi aviYv Aev`# I Am#e| gvb# hv#K
#x# B"Qv etj Ab#e I c#vi K#i, Zv #bOK GK#U Aa`im (illusion) `eB Avi #KQy
bq| gvb# hv #KQyK#i Zvi meB ce#v`# n#q Av#Q, A_#v tKv#bv bv tKv#bv evn`
D#x#K #v#v #bq#šZ n#q P#j #Q|

Av#e`#vi #K t_#K #bq#š#e#`i c#q# h#j#

K. Av#e`#v# Kvh#Rvi Y m#úK#K GK#U m#e#R m#úK#(universal relation) ejv nq|
Kvh#Rvi Y Z#y#b#i c#Z`K Kv#h# Kvi Y_v#K, Kvi Y Q#ov tKv#bv Kvh#msM#WZ nq bv|
B"Qvi #x#Zv #Kvi Ki#j B"Qvi#c Kvh#tKv#bv Kvi Y Q#ovB N#U, Zv #Kvi Ki#Z
nq| #Kš` Kvh#Rvi YZ#j mZ` etj GK_v #Kvi Kiv hvq bv| m#Zivs B"Qvi #x#Zv
A`#Kvi Ki#Z nq|

L. Roev`#`i g#Z, c#_#xi me #KQ# h#v#šKf#e N#U| c#Z`K c#i#Z#bi ce#`v
c#i i Ae`#K #bq#šZ K#i| GB #bq#š#Yi tKv#bv e`#Z#q nq bv| m#Zivs Roev`#`i
g#Z, B"Qvi #x#Zvi K_v f#evB hvq bv|

M. m#vi Av#RvK #bD#b etj b, mgM#c#K#Z. #bq#šZ n#`Q c#K#ZK #bqg #v#v, thgb-
gva`vKl# #bqg| m#Zivs #x#Zv etj #KQy#bB| eo t_#K i i#K#i m`#Kv# ch#š
meB c`#_#R `f#e#i| Avi GRB`B G_#j#vi me Kg#Rv#U I M#Zc#K#Z. #bq#šZ nq
tKv#bv bv tKv#bv c`#_#R #bqg ev N#bvi #v#v| `#f#ci #K t_#K gvb#i c`#_#R|
m#Zivs gvb# Ges Zvi `#K, #R#eK, gvb#mK c#f#Z. mKj Kg#Rv#U c`#_#R #bq#gi
A_# c#K#ZK #bq#gi A#x#| gvb#i #x#Zvi aviYv ZvB Aa`im Q#ov #KQy#q|

ag#Z#E#i #K t_#K #bq#š#e#`i c#q# h#j#

ag#Z#E#i g#Z, m#v# me# I meR#`#g#v#| m#v# h# me# nb, Z#e #Z#b gvb#i me
Kv#R# Av#M Rv#t#Z c#i#b| #Z#b h# gvb#i me Kv#R# Av#MB Rv#bb, Zv#j gvb#i
Kv#Ri tKv#bv #x#Zv_vK#Z c#i#b| h# gvb#i Kv#R #x#Zv_vK#Zv, Z#e m#v#
Av#MB Zv Rv#t#Z c#i#Zb bv| Ave#i th#nZzm#v meR#`#g#v# tm#nZzm#Z#bB gvb#i
mg`lKv#R #bq#šZ K#i#b| h# #Z#b gvb#i mg`lKv#R #bq#šZ bv Ki#Z c#i#b, Z#e
Zv#K meR#`#g#v# ejv hvq bv| AZGe, m#v#K me# I meR#`#g#v# etj #Kvi Ki#j
gvb#i K#g# #x#Zv A`#Kvi Ki#Z nq|

mg#j #P#v

#bq#š#e#`#v# Zv#`i gZev#`i mg_#b b#v#v h#j# D#vcb Ki#j| Zv#`i gZev`
b#v#v#e# mg#j #PZ n#q#Q :

1) t`QvKZ.KvRi th gtbv%ÁmbK e`vL`vi Dci ubqšjYer` cšZiôZ Zv ubqšjYer`
cšvY Kti bv| t`QvKZ.KvR evmbvi ,iaZj; w`tqB ubqššZ nq| wKš' evmbvi ,iaZj;
m`úYFvte e`v³i ØvivB ubqššZ nq, evBti i tKvRbv kv³ Øviv bq| mživis e`v³i KvR
e`v³i Aek`B `řaxbZv AvtQ|

2) ubqšjYer`i KvhRviY ubqtgi huj`U mššI RbK bq| Avgiv hui` KvhRviYi
aviYvK fvj fvte meřk`Y Kvi, Zintj t`LřZ cve th, KvhRviY ubqtgi gta` tKvRbv
eva`evaKZv tbB, eis cKvZi gta` th ubqgibvZv t`Lv hıq, Zvi mř_ gbb
`řaxbZvi tKvRbv meřiva tbB|

3) mšvi meÁZv I meRv³gE`v ubqšjYer` cšvY Kti bv| mšv meÁ| gvbšj i me
B`QvB wZv Rvřbb| wKš' wZv Rvřbb etj B gvbšj i B`Qv ubqššZ Kti b, Zv bq| tmU
Ugvm etj b, `šZřZ Avgiv thgb AZvřK Rvb, wKš' Zv ubqššZ Kvi bv, řZgvb mšv
gvbšj i me KvRB Rvřbb, wKš' ubqšj Kti b bv| mšv meRv³gvb| wZv B`Qv Kiřj B
gvbšj i KvR ubqšj KiřZ cvřib, wKš' mřavi YZ wZv Zv Kti b bv| řlgZv _vKv mřEj
řlgZvi e`envi bv Kiv, řlgZvřtbi gnEj mřPZ Kti | mživis mšv meÁ I meRv³gvb
etj B th ubqšjYer` MšY KiřZ nře, Ggb tKvRbv eva`evaKZv tbB|

Dcmsnvi

B`Qvi `řaxbZv m`úYK`ubqšjYer`i e`vL`v mššI RbK bq| G gZer` MšY Kiřj
agrř I `bvZK Av`řk` tKvRbv gj` _vřK bv| agrř I `bvZK Av`řk` gj` bv _vKřj
RMřZ tKvRbv k;Lj vB eRıq _vKZ bv Ges eúKvj cřeB RMr t`řg thZ|

cřřVři gj`vqb

i Pbvřj-K

cřřeř | řbqšřev` mgrřř vPbvřn e`vL`v Ki ab |

msřřřB Dři gj-K cřře

1 | řbqšřevř` i msřřř vř` b |

2 | řbqšřevř` i cřřř gřbvřeřvřřbi hřřř , řř v řvřř vPbvř Ki ab |

3 | řbqšřevř` i cřřř agrřř hřřřř vř` e`vL`v Ki ab |

K) eř řbeřřbv cřře

mřřK Dři řř Lřř

1 | řbqšřevř` řiv Zřř` i gZevř` i
mg_řb

i) řřřřřřř hřřř ř` b

ii) řřřřřřř hřřř ř` b

iii) řřřřřřř hřřř ř` b

iv) řřřřřřř hřřř ř` b

3 | řřřřřřř B`Qvi řřřřřřř řřřřř
Aa`řm řřřř řřř řřřřř řřřř řřřřř
eřřř b

i) řřřřř

ii) řřřřř

iii) řřřřř

iv) řřřřř

2 | řřřřřřř řřřřřřřřřřř

i) cřřřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřřřř

ii) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřřřřřřřř

iii) řřřřřřř řřřřřřřřřřř řřřřřřř
gřřřř řřřřř

iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4 | řbqšřevř` i cřřřř agrřřřřřř hřřřř
řřřřř

i) řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřřřřřřřř
B`Qvi řřřřřřř řřřřř

ii) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
B`Qvi řřřřř řřřřř řřřřř

iii) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
řřřřřřřřřřř

iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
řřřřřřřřřřř B`Qvi řřřřřřř řřřřř

L) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

1 | řbqšřevř` B`Qvi řřřřřřř řřřřř řřřřř

2 | řbqšřevř` Gřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřř

3 | gřřřřřřřřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4 | řřřřřřř řřřřřřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

mřřK Dři

K)

1 | ii) řřřřř řřřřř řřřřř ř` b 2 | i) cřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

3 | ii) řřřřř 4 | iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

L) 1 | řřř 2 | řřř 3 | řřř 4 | řřř

Amqšjv` (Indeterminism)

Df`k`

GB cW tkłl Avclb

- Amqšjv` i msÁv w`tZ cvi`eb|
- GB gZev` i hñj , tjv wK wK Zv eYDv Ki`Z cvi`eb|
- GB gZev` i ÁwU , tjv wK wK Zv D`tjL Ki`Z cvi`eb|

figKv

Amqšjv` Abjv`ti, B`Qvi `řaxbZv Av`Q| gvby tKv`bv evn`kiv³ Øviv cvi Pwvj Z bq| cØKwZK NUbvejx KvRviY ubqg Øviv cvi Pwvj Z| wKš' gvby i KvRjvc hwišK KvRviY ubqgi Aaxb bq| KviY gvby h`šj b`vq wDj I A`PZb bq| gvby mPj I m`PZb| mZivs tKv`bv evn`kiv³ gvby i KvRtK ubqšZ Ki`Z cvi`eb|

Amqšjv` : msÁv

th gZev` Abjv`ti gvby i B`Qvi `řaxbZv Av`Q Ges Zvi KgbeP`tb tKv`bv ubqšj tbB Zv`K Amqšjv` etj| G gZev` Abjv`ti, gvby i B`Qvki³ gY| gvby mvgwRK Rxe| mvgwRK cvi`etk tm hLb wwfbcwv w`wZi m`šxnb nq, ZLb tm Zvi `řaxb B`Qvki³ cØqM Kti Zvi Rb` Dc`thwMx cvi w`wZi tetQ tbq| w`xvšl Mh`tYi t`ŋt gvby Zvi cwicwvK Ae`v I Ab`vb` Nubvi Øviv A`bKuv c`fweZ nq, wKš ZvB etj gvby i tKv`bv B`Qvi `řaxbZv tbB, Zv bq| Amqšjv` xiv Zv` i gZev` i mg`fb wQyhj³ Ztj a`tib; w`tP Zv Av`tj vPbv Kiv ntj v|

AvfÁZwfiEK hñj

K. KvR Kivi mgq AvZm`PZb ntj Avgiv th `řaxb Zv eštZ cwv| hLb tKv`bv KvR Ki`Z PvB ZLb wK Kie Zv Avgiv `řaxb f`teB wK Kw| mZivs Avgv` i AvZm`PZbZv Avgv` i KtqP `řaxbZvi B m`vŋ` enb Kti|

L. GKwU gvby me mgq GKB i Ktgi AvPiY Kti bv| A`bK mgq t`Lv hvq, Zvi th KvRwU Kiv DvPZ wQj tm tmB KvRwU bv Kti Ab` GKwU KvR Kti`Q| GLv`tbB Zvi B`Qvi `řaxbZv cØkvc cvq| w`tiwvZvi tejvq GB `řaxbZv Df`k` ubev`tbi t`ŋt cØKU nq| ZvB tKv`bv e`iv³ `wD w`tivax Kv`Ri m`šxnb ntj, Pwv`T Abjv`qx Zvi th KvRwU Kivi K_v tm KvRwU bv Kti, KZ`tev`ta DØy ntq Ab` KvRwU Kti| GKwU Kv`Ri cØZ Zxe`AvKv`ŋv`vKv m`tEj| Ab` GKwU KvR Kivi gv`tbB ntj v, ubev`b Kivi gZ `řaxbZv Zvi i`tqQ| A_vP gvby i B`Qvi `řaxbZv Av`Q|

Avae`K hyj

K. c`v`@Avtb intmbeimG Gi Ambqšy bwiZ RMr I gvbjli `raxbZvi c@Pxb š0šK AšbKvst`k `i` KtišQ| th meÁvb cKwZi mewfbregZevt` gvbjli `raxbZvtK GZw`b aši A`šKvi KtišQ, tmB meÁvbB cKwZi mewfbreNUbv I gvbjli gta` WKQy`raxbZvi K_v`šKvi KtišQ|

L. KvhRviY ZtEji mvt_I Ambqšyevt`i tKvtbv metiva tbB| Ambqšyev` gvbjli B`Qv AKvišY DmZ nq, Ggb K_v etj bv| Ambqšyev`xt`i gtZ, e`w` Pmi`B e`w`i B`Qv mbqšZ Kti| mšzivs e`w` Pmi`B e`w`i B`Qvi KviY| ZvB ejv hvq, KvhRviY ZtEji mvt_ Ambqšyevt`i tKvtbv metiva tbB| eis Ambqšyev` KvhRviY mbqšgi mvt_ mšwZcy

M. DBij qvg tRgtmŠ gtZ, gvbjli AšbK KvR Ggb th, G_tjv mšfÜ AvšMB WKQvejv hvq bv| AYycigvYj MwZcKwZ, KvhRviY Avgv`i KvtQ hZUKz`úó, gvbjli KvR I AvPiY tm iKg bq Ges G mšúšK@AvšMB WKQvejvi Dcvq tbB| G_tšK tevSv hvq th, gvbjli KgrvÜ ce@mbqšZ bq; eis gvbjly mbšRB mbšRi KtgP `raxb KZP Ges tm KvišYB Zvi c@ZwU KtgP Rb` tm mbšRB `vqx|

`bwZK hyj

Ambqšyev`xiv etj b, B`Qvi `raxbZv`šKvi bv Kiti j `bwZK Rxešbi tKvtbv A_B_všK bv| KvtUli gtZ, mvgš_ q gta`B gvbjli `raxbZv mbwZ itqšQ| tKvtbv e`w` hw` KvDšK tRvi Kti tKvtbv KvR KitiZ eva` Kti, Zvntj tm KvtRi Rb` tKvtbv `bwZK`vqšZi cK@ I šv bv| WKš` tKvtbv KvR hw` e`w`i mvg_@I mšta`i gta`_všK Ges KvRwU tm t`Qvq Kti, Zvntj H KvRwU `vq`vqšZi H e`w`i Dci eZšq| mšzivs `bwZK tPZbv I `bwZK Rxešbi Zirch@švi Rb` B`Qvi `raxbZv`šKvi KitiZ nq|

agv@ hyj

K. gvbjli B`Qvi `raxbZvrxbZv mšvi b`vqmePvišKi aviYvšK šjx@Kti| KviY th KvR e`w`i mbšRi B`Qvq NšUmb, tm KvtRi Rb` ZvtK kw`l`q`v b`vqmePvišK c@Zv Kti bv| gšwihjviv hyj t`b th, gvbjli hw` B`Qvi `raxbZv bv_všK, Zvntj Avjwš gvbjšK Zvi g` KvtRi Rb` kw`l`šZ cvšib bv| AvjwšthšZv gvbjšK fvj KvtRi cjt`vi Ges g` KvtRi kw`li c@ZkšZ w`šqšQb, tmšZšZvKvtbšU fvj I tKvtbšU g` Zv mbePb Kivi šgZvl gvbjšK w`šqšQb| mšzivs gvbjli B`Qvi `raxbZv itqšQ|

L. mšvi meÁZv I meRw`gEv gvbjli `raxbZvi metivax bq| mšv meÁ, gvbjli me B`QvB wZwb Rvšbb| WKš` wZwb Rvšbb etj B gvbjli B`Qv mbqšy Kti b bv| tmšU Ugvm etj šQb, šZšZ Avgiv thgb AZvšK Rwb, WKš` Zv mbqšy Kwi bv, šZgwb mšv gvbjli me KvRB Rvšbb, WKš` mbqšZ Kti b bv| mšv meRw`gEv| wZwb B`Qv Kiti B gvbjli KvR mbqšy KitiZ cvšib| WKš` mvariYZ wZwb Zv Kti b bv| šgZv_vKv

evsj v`k Dššj mekte`ij q

mšĒj ħgZvi e`envi bv Kiv, ħgZveġbi gnĒj m ħPZ Kġi | mġvi cġħ ħmRb`B
ġbqšġYi ħgZv_vKv mšĒj ġbqšġY bv KivB ħġfimeK | mġvis mġv meĀ I meRġ³gvb
eġj gvbyġi B`Qvi ħaxbZv_vKġe bv, Zv bq |

mgvġj vPbv

AġbqšġYev` I bġvfvġe mgvġj ħPZ nġqġQ :

1) AġbqšġYev` GKġġ Pig I GKġcġk gZev` | Pig ħaxbZv t`QvPvi Zvi
bġgvšġi gvġ | t`QvPvi Zv D`Q,, Lj Zvi m Pbv Kġi | D`Q,, Lj Zv ħKDB mg_ġ KiġZ
cġġib bv | mġvis AġbqšġYev` ġġb tbqv ħvq bv |

2) AġbqšġYev` KġhRviY ZġĒj meġivax | AġbqšġYev` B`Qviġc Kġġhġ ħKġġbv KviYB
ħKvi Kġi bv | ħKš' KġhRviY ZĒj mmeR eġjB mġaviYZ MġxZ nq | mġvis
AġbqšġYev` ħġ³ħġ bq |

3) AġbqšġYev` ħKvi Kiġj ħKġġbv ħġZK mePviB m³e nq bv | ħKġġbv gvbyġi KivR
ħġ ħmB gvbyġ ġbqšġZ bv Kġi , Zġe ħmB KġġRi Rb` ZvġK `vqx Kiv ħvq bv |

Dcmsnvi

AġbqšġYev` mšġġRbK gZev` bq | Avgiv ħġ Avgvġ`i ħKġġbv B`QvġK ġbqšġZ
KiġZ bv cġġi Zvġġj ħmB B`Qvi Rb` Avgvġ`iġk kġġlev cġġvi t`qv ħvq bv | Gi
dġj ħġZK Rġeb Am³e nġq cġo |

cřřVĚi gj`ıqb

i Pbrgj-K cřkř

1| AıbqšřYev` mgřřj vPbrmn e`vL`v Ki ab|

msıřřB DĚi gj-K cřkř

1| AıbqšřYevř`i msÁv ı`b|

2| AıbqšřYevř`i cřř AıřÁZıřřĚK hıřřıU e`vL`v Ki ab|

3| AıbqšřYevř`i cřř Aıııe`K hıřř ıK ıK?

K) eü ıbeıPbr cřkř

mııK DĚi ıj Lř

1| AıbqšřYevř`i mg_řb th mg`ı hıřř, řj v ř`l qv nřřřQ ZıřřK fıM Kiv hıřř

i) `řřřřř

ii) ıZb fıřř

iii) Pvi fıřř

iv) cıřř fıřř

iv) ıPšřB gıřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

3| DBıř qıř řRğřmi gřZ

i) gıřřřı i Křğř KZřAıř ıı

ii) gıřřřı i Křğř KZřZı eıev-gı

iii) gıřřřı i Křğř KZřZı ıKřřK

iv) gıřřřı i Křğř KZřřm ıbřř

2| AıbqšřYevř`i AıřÁZıřřĚK hıřř Aıııřı

i) AvZřřřPZbZıB gıřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

ii) AıřÁZıB gıřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

iii) eıııB gıřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

4| Őřmıřğř`ř gřa`B gıřřřı i `řaxbZı ıbıııZŐ DıřřıU KřıřQb

i) řmıU Ugııı

ii) KııU

iii) DBıř qıř řRğřm&

iv) ııřřıbeıřř

L) mZ` nřř ŐmŐ Ges ıřğ_`ı nřř ŐıřğŐ ıj Lř|

1| AıbqšřYev` GKıU meřřbMıı`gZev`|

2| AıbqšřYev` Aıııřı gıřřř c Y`řaxb|

3| AıbqšřYev` Aıııřı `bııZK Rıeřbı Zıřřch`ıřřı Rb` B`Qıı `řaxbZı `řKıı KıřZ nğ|

4| gřřıııřj vř`i gřZ Avj ıııř`Qıřřıı kıııK|

mııK DĚi

K)

1| ii) Pvi fıřř 2| i) AvZřřřPZbZıB gıřřřı i `řaxbZı ıbř`ř Křı

3| iv) gıřřřı i Křğř KZřřm ıbřř 4| ii) KııU

L) 1| ıř 2| m 3| m 4| ıř

cW - 4

**~ibqšjer`
(Self-Determinism)**

Džik`

GB cWtkfI Avcib

- ~ibqšjer` e`L`v KižZ cvi`eb|
- B`Qvi ~raxbZv m`uKřq gZer` intmte tKřtbrv gZer` mššlRbK Zv eYŉv KižZ cvi`eb|

f uKv

B`Qvi ~raxbZv m`uKřq gZer` intmte A`ŉer`, ~ibqšjer` I Amqšjer` GKtctk I DMŉgZer` | ~ibqšjer` thgb cY© ~ibqšjer` K_v etj tZgřb Amqšjer` cY© ~raxbZvi K_v etj | G`řGKtctk gZer` i mgštq Mto I tVtQ ~ibqšjer` |

~ibqšjer` (Self-Determinism)

~ibqšjer` xt` i gřZ, Ačb`i ~bt` R ŉviv cvi Pņj Z bñ nřq ~bt`Ri ~bt`řk cvi Pņj Z nI qvi bñgB ~raxbZv|

~ibqšjer` xiv gñbřj i ~raxb B`Qvi I ~raxb ~beřPb řgZv A`řKvi Křib| Avi Amqšjer` xiv ~ibqšjer` ev cY© ~ibqšjer` avi Yv A`řKvi Křib| Gř` i Křtiv avi YvB mñWK bñ | cKZcřř| gñbřj i B`Qvi GřKerři ~raxb, GK_v thgb ejv hřq bñ, Avevi gñbřj i B`Qvi tKřtbrv ~raxbZv tčB, GK_vl ejv hřte bñ | cKZ.mZ` Avmřj G`řgřZi mgštqB Mto I tV|

Avgřt` i B`Qvi Avgřt` i Pwiřři ŉviv ~ibqšjer` nřq _vřK, GUv mñKB| Zte G ~ibqšjer` evBři tKřtbrv křř i ŉviv nřq bñ, eis Avgřt` i ~ibqšjer` ŉvivB nřq _vřK| Avgřt` i B`Qvi evBři křř ŉviv ~ibqšjer` nřq _vřK, Křřvi ~ibqšjer` xt` i GK_v m`uYřmZ` bñ, eis Avgřt` i B`Qvi Avgřt` i Pwiřři ŉvivB ~ibqšjer` nřq _vřK, hvi tčQčB GKUv Dřřk` AvřQ| ~beřPb ev cQč` i KřR Dřřk`i ŉviv ~ibqšjer` nřq _vřK, GUv mñKB, mKř` Dřřk` Avevi Avgřt` i AvZři ŉvivB ~beřPZ nřq _vřK|

AcivřK, B`Qvi cY© ~raxbZv KřřřviY ~ibqšjer` ~beřPb| Avgřv hř DMŉAmqšjer` Abñřři gñbřj i Kg`er AvPiYřK KřřřviY ~ibqšjer` eñřřZ etj gřb Křř, Zvntř Zv th Křřtiv ŉviv mñmUJ nřqřQ, Zv A`řKvi KižZ nřq| Avi Zv-B hř Kiv nřq Zvntř B`Qvi ~raxbZvi Avi tKřtbrv AeKřkB _vřK bñ | mřřivs KřřřviY ~ibqšjer` A`řKvi Kiv hřq bñ | KřřřviY ~ibqšjer` AaxčB B`Qvi ~raxbZv m`e| Avgřt` i Kg`er AvPiY

eisj vř`k Dššř mekte`ij q

KviYnenxb bq eis Avgiv vřRivB Avgiv`i Kg©I AvPiřYi KviY| Křg©vřRř`i
KZř:A`řKvi Kitj `bvZK vřPvi Am`e nřq cřo| řKvřbv gvbřI KviR hřv řmB
gvbř vřqřšřZ bv Kři, Zře řmB Kviři Rb` ZvřK `vřx Kiv hvq bv| řh Kviři Rb`
řm `vřx bq, řmB Kviři řvř-g` řřřř řmB gvbřI řvř-g` vřPvi Kiv hvq bv|
mřřivř řKvřbv KviR `bvZK eřj vřeřPZ nře ZLbB hLb H Kviři KZř nře e`ř³
vřR|

`bvZK RxeB řh eř`e Ges `bvZK `vřřřři Rb` `řaxbZv řh Acivřvřh, G aviYv
vřqřřevř` Dřcivřřř| `bvZK Kviři Rb` řhgb `řaxbZv cřřivRb řZgřv vřqřřI
cřřivRb, hv Dřcivřřř Avřqřřevř`| gvbřI KviR hř`Q eř `řagř nřř cřři bv|
ZvřK Aek`B vřqřřřZ nřř nq řKQy`bvZK vřqg-vřeřa řvřv| mřřivř gvbř GKivřK
řhgb `řaxb Acivřřř řZgřv vřqřřřř| gvbř `řaxb G Ař`řh, řm `vřqřřř, A`ř řm
řKvřbv eřv`kiv³ řvř vřqřřřř bq| Aveři gvbř vřqřřřř G Ař`řh, Zvi Kg©I AvPiY
hř`Q eř `řagřbq, eis G`řjv Zvi B`Qv, vřPvi I Pivř řvř vřqřřřř|

gvbř AvZřmřPZb Rxe| řm cřřv I řgavřiv³i AvřKvřx| Ziv Zvi AvZřvřqřřřvřKvi
Z_v `řaxbZv iřřřř| Zře G `řaxbZv nřjv AvZřvřqřřř, AvZřcřKiv I AvZřDvřřřři
`řaxbZv| `řaxbZv_vKvi Rb`B Zvi mKj Kgřvřřři `vřřřř ZvřKB enb Kivř nq|

Dcmsnvi

B`Qvi `řaxbZv mřřřřř gZev` řjvi gřa` `vřqřřevř`B mřřřřř RbK gZev`| KviY G
gZev` řKvi Kitj KivřvřY vřqřřř řhgb e`řvřvř NřřU bv řZgřv gvbřI Kg©I
AviPY `řagř eřj I vřeřPZ nq bv| `bvZK `vřřřřř řřř vřPvi Kitj I `řaxbZv
mřřřřř gZev` řmřmře `vřqřřevř` GKivř MřYřřřM` gZev` |

cřřVři gj`ıqb

i Pbrgj-K cřře

1/ BřQvi řaxbZv mřúKřř gZev` ınřmře řbqřřev` e`vL`v Kiab|

mřřřřB Dři gj-K cřře

1/ řbqřřev` Křhřvi Yıbqřgi mřř_ mřřřřcřřřřK?

2/ řbřřřřřřř cřřřřřřřřř řbqřřev` ıK MřYřřřřř?

3/ ř`řbqřřev` MřYřřřřř gZev` ř` gřř` Kiab|

K) eú ıbeřřřř cřře

mřřK Dři ıj Lřř

1/ řbqřřev` GKıU

i) mřřřřřřřř gZev`

ii) Amřřřřřřř gZev`

iii) GK řřřř gZev`

iv) DMřřgZev`

3/ řbqřřev` řřřř ıbřř gřřřřřř

`řř-`řřřřřřř

i) Ařřřř řřř

ii) Ařřř řřř

iii) řřř ıbřř řřř

iv) eřřř gřřř řřř

2/ řbqřřev` Mřřř řřřřř

i) A`řev` ř ıbqřřevřř ř mgřřř

ii) A`řev` ř Aıbqřřevřř ř mgřřř

iii) ıbqřřev` ř Aıbqřřevřř ř mgřřř

iv) ıbqřřev` ř řbqřřevřř ř mgřřř

4/ řbqřřev` Ařřřřř gřřřřř řřřřř

i) cřř

ii) GKUřř

iii) Ařřřřř

iv) Dçřř ř me Křřř

N) mřř` řřř řřř řřř řřř` řřř řřř řřř

1/ řbqřřev` ıbqřřevřř ř řřř řřř

2/ řbqřřev` Ařřřřř gřřřřř ř Křřřřřřř řřřř

3/ řbqřřev` GKıU DMřřgZev` |

4/ řbqřřev` ıbqřřev` ř Aıbqřřevřř ř mgřřř Mřřř

mřřK Dři

K.

1/ i) mřřřřřřř gZev` 2/ iii) ıbqřřev` ř Aıbqřřevřř ř mgřřř

3/ iii) řřř ıbřř řřř řřř 4/ iii) Ařřřřř

L) 1/ řř 2/ m 3/ řř 4/ m

BDıbu - 5

**gb ev AvZŷ
(Mind or Soul)**

ŷZ (memory)-i mœciZv, B“Qvi řaxbZv, řn-gřbi mœŰ, gb ev AvZŷi
AgiZj cřwZ. ěazcŷœmgmiv mœřŰ řúo aviYv tcřZ nřj řqs gb ev AvZœi
řřc Rvbv Avek“K| hřř I Avgiv ninřřgkv gb ev AvZŷi kãřŰ e“enni Křř,
Z_vnc Gi mřwK A_œAvřřř i KřřQ cřřœři bq| gb ev AvZŷi Křř? ZřB GK mřřZ
řkřřK cřœœv mřmiv|

fvi Zřq `křř gb I AvZŷi gřa“ cv_Ř“ Kiv nq| gb nřj v hœ Břř`q hvi gvařřg
Avgiv Ařř Řœ (introspection) Křř | A_řř œwřœgřvřmK Ae_v_řř vřřK Rřvb|
cřřřřřřř, AvZŷ nřj v KZř, ÁvZř I řřřřř; řřřř KğKřřř, řelq Rřřřř Ges mřř-
řř řřřř Křřřř|

cvřřřř `křř gb I AvZŷi gřa“ meœv cv_Ř“ řřřř Kiv nqřř| mindŰ, ‘soulŰ,
‘selfŰ cřřwZ. kã_řř v cřřřřř mřř_Ř řřřřř e“eüZ nq|

eZœřb BDıbřŰ Avgiv gb ev AvZŷi mřřřřřřřřřř`_řřř v Rřřřř řřřř Křřř|

GB BDıbřŰ řřřř řřřřř cřř i řřřř

- gb mœřKřř gZer`
(Theories of Mind)
- gb mœřKřř gZerř i mřřřř řřřř
(Criticism of the Theories of Mind)
- gb mœřKřř gZer` : Avřřř K gZ
(Theories of Mind: Modern Views)

Ae`v, tju Kí brq Abytzi ubqg (Laws of Association) šiv Ave x nq| e`Z Avgiv thLvfb ci`úi m`Úhř gubwmK Ae`vi cvi`úh`eZšřv tmLvfb Zvt`i gta`
`mqZj ev Zv`v (personal identity) m`Ú Avtivc Kii | gtbí Zv`v ev Avfbzv Avgvt`i Kí bv, Gi tKvfbv ZvE`K wfvE` tbB|

AwšK gZev` (Organic Theory)

KvU GB gZev`i cē`v | GB gZvbynti, gbB newQbæmste`b (sensation)-Gi gta` thvMm Ī`vcb Kti Zvt`i HK`ex Kti tZvtj | Zte gb tKvfbv Ava`vZK`ē`
bq ev newQbæmste`bZšřkj mste`tbi mguó| bq| gbšK wbr`ē`ē` ej v hvq bv, KviY gb gubwmK ewE`tjvi wbr`ē`ē` Avavivt bq| Ávb, AbyvZ I B`Qv tKejgvĪ gbšK Avkš Kti v`tk bv| gb ev AvZv ntjv vPšř, AbyvZ I B`Qv cřvZ. gubwmK cšřqv AvZvi` GK mšřkš Ygj-K HK`eavqK cšřqv, hv newQbæmste`b, tjtvtK HK`ex Kti AvfÁZvtK m`e Kti tZvtj | A`ř gtbí vřqvkv`i Rb`B Ávb, B`Qv cřvZi D`mē NtU|

KvšUi gšZ, GB gZev`i`v v`K itqtQ| GKvU m`_R Ges AcivU bT`R| m`_R v`K t`tk vZvb etj b th, gb Gme gubwmK cšřqv AvZvi` Ggb GK AZv`š mE`v, hv Ava`vZK`ē`i gšZv wbr`ē`ē` bq, eis hv mřvq Ges hvi KvR ntjv newfbæmste`b ev gubwmK cšřqv gta` HK`vcb Kiv| bT`R v`K t`tk vZvb etj b th, gb GKvU Ava`vZK`ē` ev KZK, tju cř`řY ev mste`tbi mguó bq| KvšUi gšZ, gb hv wbr`ē`ē` mE`v nq, Zvntj tm gtbí cřř newfbæAvfÁZv ev mste`tbi gta` thvMm Ī`vcb Kiv m`e bq| Avevi gb hv`iaynewQbæmste`tbi mguó nq, Zvntj newQbæ mste`tbi gva`tg cřřv`v Ávb jvfi c`_mřg ntq I v`v bv| Zvi gšZ, AvZv KLbi tÁq ntZ cvti bv|

Roer`x gZev` (Materialistic Theory)

Roer`xiv Aa`v`ē`iřc gtbí Av`Zj`řKvi Ktib bv| Zte tPZbvi mE`v`řKvi Ktib| gb ev tPZbv Ro t`tkB D`mēZ|

vřK Roer`x tWřgvřvUvm (Democritus)-Gi gšZ, gb m`2 Ro cigvYj šiv vMvZ| nv`vj (Huxley)-i gšZ, gb ntjv gv`ř`i Dce` (epiphenomenon)|`v Kvwb e`i NřYi dtj thgb Avtjvi tiLv temtq Avtm tZgub gv`ř`i tKvři AbeiZ NřYi dtj tPZbvi DrcvE`| tPZbv gv`ř`i t`tk Drcbæntj I gv`ř`i ev t`ntK vřqvšZ KiřZ cvti bv| tPZbv tR`vZgšřj i gZ gv`ř`iK vřti itqtQ| tPZbv Dce`; tKbbv Rtoi tPZbvi tKvřv e`řvE`v tbB, RoB cřKZ.e`ř, RtoiB mE`v AvřQ| RoB vřZtb`i KviY| neř (Hobbes)-Gi gšZ, gb ntjv gv`ř`i MvZ|

Roer`ř`i gšZ, Ro Avi gtbí cv`R` ntjv gvĪvMZ, Avmtj Ro Avi gb GKB| gb Rtoi` Yvřkl|

Dtbvev` (Emergence Theory)

GB gZev` Abryniti, cŃY I `PZb` GKU Dtbv Z Ÿ Y | Ro t_#KB Rktei D™e nq|
WŠ Rkte cŃYifc bZb Ÿ Y cvl qv hvq| GB bZb Ÿ Y Rto tbB, gb cŃY t_#KB
Avtm| WŠ g#bi `fi `PZb`ifc GK bZb Ÿ Yi D™e nq| GB Ÿ Y g#bi Dcv`vb,
cŃYi bq| GB gZev` Abryniti, gb gw`#Ń msMV#bi tkl cwi Yvg bq, gb Dtbv Z
nq| G gZvbynti, weZ#bi cŃZ`K `fi Ggb GKU bZb M#Yi Avnefle N#U hv
c teP `fi Wj bv| Rret`n#K Avk# Kti g#bi cŃvk NU#j I gb `RueK Ae`vi
cme#v#mi RuWj ifc gvI bq| gb ntjv GK bZb mEv hvi gta` bZb Ÿ Y I kw³ i
Avnefle N#U, hv ceZ#RueK Ae`vi gta` Wj Abgw`Z| Zv` i g#Z, gb ntjv
bZb `fi i GK bZb mEv, hvi wR`^eikó` Av#Q|

Dcmsnvi

gb Avm#j Kx? Zvi mššI RbK DEi tKv#bv gZev` B w`#Z cv#iwb| wevfba`vk#K ev
`vk#K m#úvq g#bi wfbawfbawvi Yv ev gZev` cŃvb Kti#Qb| Zv` i GB avi Yv ev
gZev` b#v#v#te mgv#j wPZ n#q#Q| Avaw#K `vk#KMY Avevi gb m#ú#K`bZb bZb
gZ cŃvb Kti#Qb|

cřřVři gj`ıqb

iPbıgı-K cřkæ

1| gb mřúKřř gZer` ,tj v eYřv Kiab|

msıřřB Dři gj-K cřkæ

1| gb mřúKřř `ë` gZer` eYřv Kiab|

2| gřbi `řřc mřúKřř gZer` ııřřmře cřř`řřer` x gZer` e`vL`v Kiab|

3| gřbi `řřc mřúKřř gZer` ııřřmře Dřbřřer` e`vL`v Kiab|

4| gb mřúKřř Roer` x gZer` eYřv Kiab|

K) eú ııbeřřbx cřkæ

mıřK Dři ııj Lřř

1| `ë` gZer` Abřřıřři gb nřřv

3| AıřřK gZerř` i cřř³v

i) GKıřAva`ııZřK `ë`

i) jK

ii) ııeřřbıřře`řři mğıř

ii) ııDg

iii) Ro e`

iii) KřřU

iv) GKıř Dřbřřıř Z ,Y

iv) nem&

2| řřcřřıř, A`ııı ÷ Uj , řřKřřU^ç cřřıř

4| řřgb Ro ,Yıřřkřřıř -e³e`ıř

`vKřřK gb mřúřřK^ç

i) Roer`řř`i

i) Dřbřřer` i Abřřıřřıř

ii) AıřřKer`řř`i

ii) AıřřK gZerř` i Abřřıřřıř

iii) cřř`řřer`řř`i

iii) Roer` x gZerř` i Abřřıřřıř

iv) Dřbřřer`řř`i

iv) `ë` gZerř` i Abřřıřřıř

L) mZ` nřř řřmř Ges ııg_`v nřř řřğř ııj Lřř|

1| gb nřřv Ggb ııKQıřıř ııbřřıř Ae`v I ıııııı mřúřřK^çmřřPZb|

2| ııDg cřř`řřer` x gZerř` i GKRB cřř³v|

3| neřřmř gřZ řřgb nřřv Rıřřbıř Mıřřř|

4| Dřbřřer` Abřřıřřıř gb nřřv Aıřřıřřıř `ë`|

mıřK Dři

K)

1| i) GKıřAva`ııZřK `ë`

2| iv) `ë` gZerř` i Abřřıřřıř

3| iii) KřřU

4| i) Roer`řř`i

L) 1| m

2| m

3| ııg

4| ııg

e`vL`v Kti`Qb| «KŠ` e`v`i HK` bv`_vKtj` -šj m`e bq| m`Zivs m`Zi m`v`th`
e`v`i HK` e`vL`v Kti`Z tMj PµK t`v`li D`m`e nq|

Avi`K gZev` : mgvtj`Pbv

1) Kiv`Ui gtZ, AvZigb Avtbi melq t`_tK` -Zšj| gb ci`-ui AbyfeimRi cõvrv`Z
GK HK`weavqK cõµqvmetkl| «KŠ` AbyfeimRi new`Qbžv t`_tK` wehš` GB HK`
cõµqv GKU`bqvµqK AgZ`avi YvgtĀ, ev`-é e`v`cvi bq| new`Qbžvi ga` w`tq th HK`
cõZiõZ nq ZvB ev`-é| tntMj AvZtK GiKg GK HK` etjB gtb Kti`Qb|
Avgt`i avi Yv, G melq tntMj i e`e`B MhYthvM`|

2) Kiv`U Aefim I e`-`t`fci gta` cv`_R` Kti`Qb| Zvü gtZ, AvZš ev` gb Avtbi
cõ`_BK i Ymetkl| cvi gµ`_R` AvZš KLbB m`vavi Yfvte Rvrv hvq bv| Avgt`i gtb nq,
AvZš ev` gbK Zvi newfbæAefv`mi gva`tg Rvrv hvq| newfbæ`-Avtbi HK` gtb
HtK`iB cKv`k| m`Zivs newfbæ`-Avtbi gta`B gbK Rvrv hvq|

Roev`x gZev` : mgvtj`Pbv

1) tPZbv Ro t`_tK` D`m`Z, GB gZev` -šKvi Kiv`Ptj` bv| AtPZb Ro t`_tK` tPZbvi
Drci`E KLbL m`e ntZ cvti bv| Ro tPZbvi m`u`Y`ecixZagf| tPZbv AvtQ etjB
RoK Rvrv m`e nq, bZev` Ro RoK RvrtQ GB m`x`v`š` -`meti vax|

2) Roev`xt`i gtZ, gb ntjv gw`-t`i Dce`-| «KŠ` gb ev` tPZbvK hv` gw`-t`i
Dce`-` gtb Kiv` nq, Zvntj` gtb c`f` -`x`bfite KvR Kivi B`Qv Ges t`ntK
µbqvšZ Kivi tKv`bv f`gZv`_v`K bv| A_P gb th t`ntK µbqvšZ Kti` G ntjv m`v`v`r
cõZiõZi ev` Dcj`v`i melq, hv`K tKv`bv gtZB A`-šKvi Kiv`Ptj` bv|

3) gw`-t`i µµqv I gvbmK µµqv µbneo m`u`K`š`| «KŠ` Zvi w`f`E`Z gbK gw`-t`i
µµqv gtb Kivi tKv`bv hv`š`m`Z KviY`tbB| Roev`xiv` gtb µµqv HK` I
ariveµnKZv`K e`vL`v Kti`Z cvti bvb|

Dtb`ev` : mgvtj`Pbv

1) Ro t`_tK` cõY, cõY t`_tK` gtb Dtb` nq| «KŠ` tKb Ro t`_tK` cõY Ges cõY t`_tK`
gtb Dtb` ntjv Zvi tKv`bv m`-š`i Dtb` ev`xiv` w`tZ cvti bvb| Avi ZvB GB gZev`
hv`š`Mh` bq|

2) Ro t`_tK` cõY, cõY t`_tK` gtb Dtb` NtU| A`-š` Dtb` me`v` AMh`igvb Ges
Dbž`i`fci m`µ` Kti`| «KŠ` tKb GuU cõv`Mv`x bq ev` AveZ`kxj bq, Zvi h`_v`
e`vL`v G gZev`xiv` w`tZ cvti bvb|

cvtvĖi gj`vqb

i Pbvj-K cĭkæ

1| cĭ`Ńjer`x gZev` I AvwK gZev` i mgvtj vPbvj-K gj`vqb Kiab|

msuŃjB DEi gj-K cĭkæ

1| `ė` gZev` i mgvtj vPbv ij Lj|

2| Roer`x gZev` i mgvtj vPbv ij Lj|

3| DtbŃ ev` i mgvtj vPbv ij Lj|

K) eŭ ubevPbx cĭkæ

mWVK DEi ij Lj

1| ŐAvfĀZvq hv cvl qv hvq bv, Zvi Av`Zj`ŃKvi Kiv hvq bŭ G K_vU

etj b

i) j K

ii) evKŃ

iii) ũDg

iv) KŭU

3| tKv& gZev` tgb ũbtj PμK t`Ńli D^me nq

i) cĭ`Ńjer`x gZev`

ii) `ė` gZev`

iii) Roer`x gZev`

iv) DtbŃ gZev`

2| tKv& gZev` i mgvtj vPbv Kti KŭU etj b, G gZev`ŃKvi Kiti AbgcũĖi DrclĖ nq

i) `ė` gZev`

ii) cĭ`Ńjer`x gZev`

iii) AvwK gZev`

iv) DtbŃ gZev`

4| Avgt` i gbB ũwQbæ

AbŃe, tj vtK Rvtb- tKv& gZev` i mgvtj vPbv Kti KŭU G K_v etj b

i) `ė` gZev`

ii) Roer`x gZev`

iii) DtbŃ gZev`

iv) cĭ`Ńjer`x gZev`

L) mZ` ntj ŐmŐ Ges ũg_v ntj ŐũgŐ ij Lj|

1| KŭU etj b, AvZŃK AvwZK `ė` etj AbgcũĖi DrclĖ nq|

2| `ŃZi mũvŃh e`ŭi HKŃK e`vL`v Kitz tMj PμK t`Ńli D^me nq|

3| ceĀVZ AvfĀZvK ceĀVZ etj Rvbi bigB cĭ`Ńjer`Ńv|

4| KvtUi gtZ cvj gũ_Ń AvZŃ mũvŃ YfŃteB Rvbi hvq|

mWVK DEi

K)

1| iii) ũDg

2| i) `ė` gZev`

3| i) cĭ`Ńjer`x gZev`

4| iv) cĭ`Ńjer`x gZev`

L) 1| m 2| m 3| m 4| ũg

cW - 3

gb m^uK^u gZev` : Av^uK gZ
(Theories of Mind: Modern Views)

Dⁱk

GB cⁱvⁱkⁱl Avⁱb

- gb m^uK^u Av^uK gZ, t^jv eY^u Ki^tZ cⁱvⁱteb|
- Av^uK gZ, t^jv Z^ub^v Ki^tZ cⁱvⁱteb|
- Av^uK gZ, t^jvi \bar{T} umgn eY^u Ki^tZ cⁱvⁱteb|

fⁱgK^v

gb \bar{u} K Z^v \bar{u} btq`^v \bar{u} K^uKMY GKgZ n^tZ cⁱvⁱb^ub| c^uP^rbKⁱt^j thgb g^tbi \bar{t} fc m^uK^u
`^v \bar{u} K^uKMY \bar{u} efb^ugZev` c^uvb Ki^tQ^b, Av^uKKⁱt^jl \bar{u} K^uKMY bⁱb^v iKg gZev`
t^cvⁱY Ki^tb| Kⁱtⁱv g^tZ, gb n^tj^v AvⁱPi^tYi mg^uo; Kⁱtⁱv g^tZ, gb n^tj^v m^uY^uPⁱte
 \bar{u} elqM^Z; Kⁱtⁱv g^tZ, gb n^tj^v t^PZb KZ^u \bar{u} btP gb m^uK^u Av^uK gZmg^u
Av^tj^vP^bv Kⁱv n^tj^v|

AvⁱYev` (Behaviourism)

GB gZ^vb^um^ti, R^xe^t`n Ges Z^vi AvⁱPi^tYi Av^Zwi³ g^tbi tKⁱt^bv Av^uZⁱ; \bar{u} Kⁱvⁱ Kⁱv
h^vq b^v| Av^uZ^uK`^e \bar{u} fc g^tbi th avⁱY^v Z^v Av^ug^t`i K^ui Z avⁱY^v| evB^ti i cⁱvⁱtek
R^xe^t`n th c^uZ^uq^vi m^uo K^ti t^mB c^uZ^uq^vi mg^uoB n^tj^v gb| t^PZ^bvⁱ tKⁱt^bv
Av^uZⁱtbB| g^vb^um^K c^uq^v Av^tj \bar{u} nK c^uq^v| gb^tK thⁿZ^cZ^u \bar{u} Kⁱv h^vq b^v ev
 \bar{u} k^uKⁱv h^vq b^v, t^m Kⁱv^tY g^tbi avⁱY^v Aj \bar{u} K Q^vov Avⁱ \bar{u} KQ^u b^q|

AvⁱYev`x \bar{u} K^uK t^mu^oi t^bZ^v g^tb^ue^uv^ux lq^ul^um^b g^tb Ki^tb, g^tb^ue^uv^uAv^tbi
Av^tj^vP^bvⁱ \bar{u} elq t^unⁱ c^uZ^uq^v ev AvⁱYg^ul| e^um^ue^ukⁱ \bar{u} efb^uD^tE^rb^vi \bar{u} efb^u
 \bar{u} nK c^uZ^uq^vi mg^uo b^vg^B gb| \bar{u} PZ^b et^j \bar{u} KQ^ytbB| \bar{u} PZ^bⁱ \bar{u} efb^uAe^v l
c^uq^v et^j h^v c^uvⁱ \bar{u} PZ, Av^tj Z^v t^unⁱB \bar{u} efb^uAvⁱYg^ul| g^tb^ue^uv^ux c^vf^j f
 \bar{u} efb^u cⁱx^uvi ga^u \bar{u} tq AvⁱYev`^u \bar{u} i e³e^u c^uZ^uoZ Kⁱv t^Pov Ki^tQ^b|
AvⁱYev`^u \bar{u} i g^tZ, g^vb^um^K \bar{u} q^v, t^jv t^unⁱ-h^ts^j \bar{u} efb^u \bar{u} q^vg^ul|

mg^ut^j v^Pb^v

1) AvⁱYev`^u xiv gb ej^tZ t^unⁱ AvⁱYB t^vt^Sb| Z^vtⁱ g^tZ, t^unⁱ e^uenvi ev
AvⁱY Q^vov \bar{u} PZ^b et^j \bar{u} KQ^ytbB| Av^ug^t`i g^tb n^q, t^unⁱ AvⁱY^tK AvⁱY et^j
R^vt^uZ t^mt^j \bar{u} PZ^bⁱ Av^uZⁱ \bar{u} Kⁱvⁱ Ki^tZ n^q| m^uZⁱv^s \bar{u} PZ^bⁱ Av^uZⁱ \bar{u} KQ^uZ^B
A^u \bar{u} Kⁱvⁱ Kⁱv h^vq b^v|

mgvtj vPbv

tn#M#j i gZev`I mššl RbK bq, Kvi Y Zvü gZev` Ges Ab`vb` freer`x`vk#K#`i
gZev` AvavbK mefZvev`iB ce#v#b| ZvQrov tn#M#j i gZev` ejv n#q#Q, gb
AgZ`GKZj ev Awfb#Zv bq, ev AgZ`e#Zj ev wefb#Zv bq, eis G n#`Q e#Zji g#`a`
GKZj ev wefb#Zvi g#`a` Awfb#Zv| GLv#b ck#ent`Q, GKZj I e#Zji h#` h#`m#Z
we#i waZv` #Kvi Kiv nq, Zvntj GB GKZj #Kf#te e#Z#K Avk# K#i Dcj ä nq Zv
wePvi m#tc#|

Dcmsnvi

gb m#úK#q AvavbK gZev` #tjvI bvbvf#te mgvtj v#PZ n#q#Q| GB gZev` #tjvi
g#`a` tn#M#j i e`#Zev` A#tc#vKZ.mššl RbK gZev` etj A#b#K g#b K#i b| #Kš`
Zui gZev`I c#j#vc#j M#Y#h#M` bq|

cvtVĖi gj`iqb

i Pbrgj-K cʃkæ

1/ gʃbi `ʃfc mʳúʃKʳAvayʃK gZ ev gZev` , tʃv mgvʃj vPbvnm e`vL`v Ki ab|

msuʃʃB DĖi gj-K cʃkæ

1/ gʃbi `ʃfc mʳúʃKʳgZev` wntmte AvPi Yev` e`vL`v Ki ab|

2/ gʃbi `ʃfc mʳúʃKʳgZev` wntmte e`wʳZev` e`vL`v Ki ab|

K) eú ubelʃbx cʃkæ

mʳwK DĖi wj Lʃy

1/ gb mʳúʃKʳ AvayʃK gZev`

wntmte Avgiv cvB

i) `wʃ gZev`

ii) wZbuU gZev`

iii) Pvi wU gZev`

iv) GKwU gZev`

3/ be`-ev`ber` Abywʃti

i) Avʃbi welqB gb

ii) gb GK tPZb KZʃ

iii) AvPiʃYi mgwóB ntʃv gb

iv) cʃAvB ntʃv gb

2/ AvPi Yevʃ` i cĖʳv ntʃb

i) KvU

ii) evKʃ

iii) I qvUmb

iv) tʃWKvUʳ

4/ e`wʳZevʃ` i cĖʳv ntʃb

i) ivBj

ii) tntMj

iii) wDg

iv) KvU

L) mZ` ntʃ ōmō Ges wġ_`v ntʃ ōwġō wj Lʃy|

1/ gʃbi `ʃfc mʳúʃKʳAvayʃK hʃMi `vkʳKMY GK gZ cʃKvk Kʃib|

2/ AvPi Yevʃ` xʃ` i gʃZ, ōgb wewʳQbwAbyʃei wʳi Pi g HK`wewʳqK cʃwqmetʃI | ō

3/ be`-ev`ber` GKwU meʳb`ʃKZ.gZ|

4/ e`wʳZev` Abywʃti, gb Ggb GK tPZb KZʃth me welq Rvʃb Ges me wKQj

I ci wqqr Kʃi |

mʳwK DĖi

K)

1/ ii) wZbuU gZev`

2/ iii) I qvUmb

3/ i) Avʃbi welqB gb

4/ ii) tntMj

L) 1/ wġ 2/ wġ 3/ wġ 4/ m

BDııU - 6

t`n l gřbi mřúK[©]
(Relation Between Body and Mind)

Avğiv mnřR e\$řZ cwi, t`n l gřbi gřa` Nııô mřúK[©]řřřřQ| t`n ev kixi mř`
_vKřj gb cđřř_vřK; t`n Amř`nřj gb `řř ev ıelYanřq cřo| GKBFıře gb
cđřř_vKřj t`nı KgřřgZıv evřo; gb ıelYæev `řřL fıııııřı nřj t`nı
KgřřgZıv Křg ev e`ııN nq| gıı`řř, ıaZı AvNıZ řřřj gıııı i řřZıvıııř jıvı
cıvq; Aveıı `řřL-ře`bıv gıııı i řřvL ıřřq cııı Şřı| e`Zř mřıııY AıřFÁZı,
e`ıııııııııı (Pathology), e`eřřQ`ıı`ıı (Anatomy) l kvııııı`ıı
(Physiology)-ı mřıvqZıvq t`n-gřbi ııııııı mřúřKř K_v mnřR Rıııı hıvq| ııKŞ`
cřkənřj v, GB mřúřKř řřřc ev cřkřZ. ııK? ııK fıře t`n-gřbi GB mřúK[©]NřU?
ıııııııı vřkřk ıııııııııı GB mřúřKř řřřc e`ııL`ıı Křııı| Avğiv eZřıııııııı
t`n-gřbi mřúK[©]mřııııı vřkřk gZev` řřıv mřřřřřc Ařřj vřıııı Kıřev|

GB BDııřU řřřıı `řř cııı ıřřřřQ

- t`n l gřbi mřúK[©]el qK gZev` mğř
(Theories Concerning the Relation Between Body and Mind)
- t`n l gřbi mřúK[©]el qK gZev` ı mğřřj vřııı
(Criticism of Theories of Relation Between Body and Mind)

CW - 1

t`n I gřbi m`úK@lqK gZev`mgr
(Theories Concerning the Relation Between Body and Mind)

Dřik`

GB cıVřkřl Avırb

- t`n I gřbi m`úK@lqK gZev`mgr Kx Kx Zı eYřv KřřZ cıřeb|
- GB gZev`mgrıi gj- e³e` e`vL`v KřřZ cıřeb|

fıgKv

t`n I gřbi gřa` Kx m`úK@ t`n nřjv Ro c`v,`Avı gb nřjv řPZbagřř| mKš` c@Z`ınK Rıřřb Avgıv t`n I gřbi ıbıeo m`úK@ř`LřZ cıB| kixı Amı`nřj gb Lvıvc `řřK, Aveı gřb Avb>` `vKřj `ınKřıře Zrı cKıv NřU| Aveı mř nřj I KZK, řjv `ınK cııeZřb Zrı cKıv NřU| mřřıvs mřvıv Yřře Avgıv ř`LřZ cıB th, t`n I gřbi gřa` GKUıv ıbıeo m`úK@e`gıv| GB m`úK@řKgb G ıbřq `ıvK@KMY ıřbıeıřbıegZev` řcıřY Křřb| Avgıv G cıřV t`n I gb m`úK@ GB gZev` řjv Avřj vPbv Kıe|

ıřıv-c@Zıřıv (Interactionism)

GB gZev`ı gj- e³e` nřjv, t`n I gřbi gřa` KıvřıvıY m`úK@eZgıv| mgq mgq `ınK c@řıv gıvımk c@řıv KıvıY| Aveı AřbK mgq gıvımk c@řıv `ınK c@řıv KıvıY| gb I t`n KıvřıvıYıřc cı`úřıi Dci ıřıv-c@Zıřıv Křřı `řřK| řWKıv@GB gZev`ı mg_ř| Zıı gřZ, t`n I gb cı`úı meřıvax `e`| t`n AřPZb Ro, hıv mıvıag`nřjv me`ıř; gb mřPZb `e`, hıv mıvıag`nřjv řPZbv| t`n ıbıe@ř, gb mıřıv| t`n hıvıřK ıbqřgi Aııb, gb Dřik` řıvıv ıbqıřřZ| řKıřbv meřřq GB `ř `ře`ı ıgı řbB| t`n I gb m`vı m`p, mKš`GB `ř `e` cı`úı ıbıřcřř|

řWKıv@ gřZ, Avřbı řřřř t`n gřbi Dci Ges Křřp řřřř gb ř`řı Dci cřıve me`ıı Křřı| gıř`ıı řK`řřj Aev`Z cıBıřqıj M@š` (Pineal gland) t`n I gřbi mřřıvM`j | GB M@š`ı gıv`řg t`n I gřbi ıřıv-c@Zıřıv mıvıZ nq|

c@řıřb n`řřıev`/Dcj řıev` (Occasionalism)

řıııı (Geulinx) I gıřj eıřÁ (Malebranche) c@řıřb n`řřıev`ı c@Zř| GB gZvıvıřı, t`n I gb m`úYıřbıeıřıvıv Zıř`ı gřa` řKıřbv ıřıv-c@Zıřıv nřZ cıřı bv| hLbB t`n ev gřb cııeZř ř`Lv hvq, ZLbB gb ev ř`řn Abıřc cııeZř mřvřbı Rb` m`vı n`řřıřcı c@řıřb ř`Lv ř`q| n`řřıřcı c@řıřb ř`Lv ıřj B m`v

gvbmK cwi eZʎbi Abjyc ʎnK cwi eZʎ ev ʎnK cwi eZʎbi Abjyc gvbimK cwi eZʎ mʎab Ktib| mʎiʎ cʎqvRb Abjynʎi mʎvi n`ʎʎtci dtjB ʎnK I gvbimK cʎqvri ʎbʎeo mʎúKʎ LʎZ cvl qv hvq|

mgvšʎij ev` (Parallelism)

G gZev` Abjynʎi, t`n I gb ʎ cʎK mEv nʎj I Zviv mgvšʎij fiʎe DfʎqB mʎqv| Zvʎi gʎa` tKvʎbvʎc KvhʎviY mʎúKʎtbB| t`n I gb GʎK Actii Dci cʎʎve ʎe`li Kʎi bv| Zʎe tKvʎbv gvbimK ʎqv msNʎUʎ nʎj Zvi Abjʎx ʎnʎmʎe ʎnK ʎqvri NʎU ʎʎK| G gZev` Abjynʎi, ʎ mgvšʎij mijʎiLvi b`vq t`n I gb ci`ui mgvʎ iʎZj t`ʎK mgvʎ MʎZʎZ cwi eʎZʎ nʎZ cvʎi |

ʎkʎK ʎúʎbvRv ʎqv cʎZʎqv ev` I Dcʎ ʎevʎi t`vl-ʎaU ` i Kivi Rb` mgvšʎij ev` cʎZʎ Ktib| G gZvʎbʎi, t`n I gb ʎ Zš; `e` bq, Giv GKB `e`ʎK tevSvi ʎ ʎfʎeDcʎq, GKB `e`i ʎ ʎfʎeKvʎ| mʎv GKgvI `e` ʎZʎb Abšʎi Ymʎúbʎ GB Abšʎi ʎYi gʎa` gvbʎi gb gvI ʎʎK RvʎʎZ cvʎi, GKʎU t`n ev ʎe`ʎZ, AcʎiU gb ev ʎPšʎ| GB ʎ ʎYi gʎa` tKvʎbv mʎaviY j ʎY tbB| hv I G ʎ ʎY GKB `e`i, Zev Gʎi gʎa` cvʎi ʎvi K cʎʎve tbB| KviY ʎZb` Rʎoi Dci Ges Ro`PZʎi Dci tKvʎbv cʎʎve ʎe`li KʎZ cvʎi bv|

Dce`ev` (Epiphenomenalism)

Roev`xʎi gʎa` ʎeʎKl GK tMvʎx GB gZevʎi mg_ʎ| GB Roev`x ʎkʎKe,` gbʎK t`n t`ʎK cʎK etj gʎb Ktib Ges t`n I gʎbi gʎa` KvhʎviY mʎúKʎAvʎQ etj gʎb Ktib| ʎKš Zvʎi gʎZ, GB KvhʎviY mʎúKʎGKʎʎfʎx| Zvʎi gʎZ, gb ev `PZb` gw`ʎi ʎqvri cwi YʎZ, tʎʎZʎi nB gʎbi KviY | ʎKš' gvbimK cʎqv gw`ʎi cʎqvri A_v` ʎnK cʎqvri DrcʎKiʎZ cvʎi bv|

Gme Roev`xʎi gʎZ, RoB nʎj v cigZÉj| Zvʎi gʎZ, Rʎoi thgb mEv AvʎQ, gʎbi tZgb tKvʎbv e`mEv tbB| Zvʎi gʎZ, gb ev `PZb` nʎj v Dce`; RoB nʎj v cKZ. e`| gb ev `PZb` gw`ʎi ʎqvʎK cʎʎeZ Kʎi bv, gb nʎj v KʎqK aiʎbi gw`ʎi ʎqvri GK aiʎbi ʎbʎeʎ mnMʎx| gb ev `PZb` nʎj v, kixʎi ev gw`ʎi ʎqvri Qvqv| gvbʎK ev` ʎʎq thgb gvbʎi Qvqv tKvʎbv ʎbR`^mEv tbB, gvbʎi Rb`B gvbʎi Qvqv, tZgvb gw`ʎi ʎqvri Rb`B gb ev `PZb`i Aw`Zj| gvbʎi MʎZB Qvqv MʎZi KviY, Qvqv MʎZ gvbʎi MʎZi KviY nʎZ cvʎi bv|

Dʎbʎev` (Emergence Theory)

GB gZev`xiv t`n I gbʎK mʎúYʎecixZ etj gʎb Ktib bv| Dʎbʎev`xʎi gʎZ, Awʎe`v³ (evolution) cʎqvʎq t`n t`ʎK cʎY, Avi cʎY t`ʎK gʎbi Dʎe nq| nʎBʎWʎRb Avi Aw` ʎRb ʎgvʎq tʎ th cʎvb nq Zvi ʎccvʎv ʎgUʎbvʎi ʎgZv ʎʎK| GB ʎgZv nʎBʎWʎRb ev Aw` ʎRb Kʎtiv tbB| tZgvb t`n t`ʎKB cʎY, Avi cʎY t`ʎKB

erj v' k Dšř nekje`ij q

gb| ũKŠ'cŕYi `fi 0Rxeb0 Avi g#bi `fi 0PZb0 etj Ggb`ŵ , Y D#bW Z nq hv
h_vµtg t`n I cŕYi _v#K bv| t`n t_#KB cŕY Avi cŕY t_#KB `PZ#b`i D#bW
n#q#Q etj t`tni m#½ g#bi m#úK#AZ`š#bweo|

ce#cŕZŕZ k;Lj ver` (The Theory of Pre-established Harmony)

GB gZer#i cŕ³v ntj b Rŕvŕŕ `vkŕK jvBewR| Zvŕ g#Z, t`n I gb Dfqb
ŕPrcigrYer gbvW (Monad)-Gi mŕó| ce#cŕZŕZ k;Lj ver` Abŕŕqŕ, mŕó mg#q
gbv#Wi gbvW Z_v m#v t`n I g#bi gbv#Wi g#a` Ggb GK k;Lj v cŕZŕZ K#i#Qb
th, tKv#bv iKg g#bŕmK ev` ũK cŕieZŕ Nŭj Abŕŕc` ũK ev g#bŕmK cŕieZŕ
`ZtŭZŕŕŕeB N#U|

Dcj 9lev` Abŕŕŕi, hLb t`tni tKv#bv cŕieZŕ N#U ZLb g#b Ges g#b hLb tKv#bv
cŕieZŕ N#U ZLb t`tn Abŕŕc cŕieZŕ m#v msNŕŭZ K#i b| ũKŠ'jvBew#Ri ce#
cŕZŕZ k;Lj ver` Abŕŕŕi, m#vi AweiZ n`ŕŕŕŕi tKv#bv cŕŕvRb tbB| t`n I
gb#K`ŵ Nŕoi m#_ Z#bv Kiv th#Z cv#i| Nŕo`ŵ `Zix nevi mgq G#i Kŕŕ, #jv
Ggbŕŕe ŕgŕŕ #q t`qv n#q#Q th, cv# ũK ŕŕŕv-cŕZŕŕŕv Qvovl Df#qi Kŕŕ me#v
GKB mgq ŕb#R K#i| Abŕŕcŕŕe, ũK cŕŕŕv I g#bŕmK cŕŕŕv ci`ŕŕi Dci
tKv#bv cŕŕe ŕe`ŕi bv K#i I m#½Z i 9lv K#i P#j #Q|

civvEi gj`iqb

iPbvqj-K cke

1| t`n I g`bi m`Ü m`úKiq gZev` intmte uquv-cZuquver` I mgvšli vj ev` e`vL`v Kiab|

msuqjB DEi gj-K cke

1| t`n I g`bi m`Ü m`úKiq gZev` intmte Dcj qlev` e`vL`v Kiab|

2| t`n I g`bi m`Ü m`úKiq gZev` intmte Dtbll ev` e`vL`v Kiab|

K) eü ubeppbx cke

mivK DEi ij Lly

1| uquv-cZuquver` i cê^{3v}

i) jK

ii) evKqj

iii) indg

iv) tWkvU[©]

2| 00hLbB gb ev t`tn cwieZB t`Lv t`q ZLbB Abjyc cwieZfbi Rb` m`övi n`-t`qjtc c`qvRb nq00- GuU tKvtrv&gZev` i gj- e^{3e}

i) uquv-cZuquver`

ii) Dcj qlev`

iii) mgvšli vj ev`

iv) Dtbll ev`

3| mgvšli vj ev` i gj- e^{3e} ntjv

i) t`n I g`bi gta` KvhRvi Y m`úK[©] eZqvb

ii) c`qvRtb m`övi n`-t`qjtc Kti b

iii) tKvtrv gvbimK uquv msNwUZ ntj Zvi Abyx intmte` inK uquv NtU

iv) gb ev` PZb` giv`-t`i uquv cwi YwZ

4| jv BemR tKvtrv&gZev` i cê^{3v}

i) uquv-cZuquver`

ii) mgvšli vj ev`

iii) Dtbll ev`

iv) ce[©]cZwZ k;Lj ver`

L) mZ` ntj 0m0 Ges ug_`v ntj 0ng0 ij Lly|

1| uquv-cZuquver` i gj- e^{3e} ntjv, 00` qj Nwo thgb cvi` úwi K uquv-cZuquv QrovI me[©]v GKB mgq ubt` R Kti, tZgub t`n I gb ci` úti i Dci c`ve we`li bv Kti I m`wZ i qjv Kti Pti |00

2| mgvšli vj ev` i cê^{3v} ugj |

3| Dtbll ev` Abjvnti t`n t`-t`K c`Y, Avi c`Y t`-t`K g`bi D^me ntqtQ etj Gt` i m`úK[©]AZ`šibueo|

4| Dce`ev` Abjvnti, m`övi n`-t`qjtcB t`n I g`bi cwieZB NtU|

mivK DEi

K)

1| iv) tWkvU[©] 2| ii) Dcj qlev`

3| iii) tKvtrv gvbimK uquv msNwUZ ntj

Zvi Abyx intmte` inK uquv NtU

4| iv) ce[©]cZwZ k;Lj ver`

L) 1| ug 2| ug 3| m 4| ug

t`n I gřbi mřúKlelqK gZev` i mgřj vPbv
(Criticism of Theories of Relation Between Body and Mind)

Dřřk`

GB cıWřkřl Avrıb

- t`n I gřbi mřúKlelqK gZev` mgřni řj-řıu eYřv KřřZ cřřteb|

řřgKv

ceZřP cřřV Avřiv t`n I gřbi mřúKlelqK cřřb cřřv gZev` mgř Avřj vPbv
KřřıQ| GB cřřV Avřiv D³ gZev` mgřni řj-řıu , řj v Křř? Zř Avřj vPbv Křřřv|

ııııı-cřřııııı

1) tWKřvřP t`n I gřbi cřřıııııK ııııı-cřřııııı řKřř KřřřQb| ıKřř ıZřb gřb
Křřřb, t`n I gb mřúYřřřte řřbř mřúYřřřřřt`n I gřbi gřa` ıK Křř ııııı-
cřřııııı nřřZ cřřř, Zř Avřiv eřřř bř| hř t`n I gřbi gřa` mřúYřřııııı-cřřııııı
řKřř Křřř nq, Zřř Zřřř i mřúYřřřřřřř vřř bř| mřúYřřřřřřř Křřřvř ř e`ř gřa`
ııııı-cřřııııı nřřZ cřřř bř|

2) tWKřřřP ııııı-cřřııııı, křřř Aııııııı ev` břgK e`AııııK gZev` i řřřıııııı
Křřř| křřř Aııııııı Abřřřřııı, křřř i řřřřřııı NUřřZ cřřř, ıKřř Zřř tKřřřv nřřı-
eřřř řbB| GK aıııı křřř Avı GK aıııı křřřřZ, řhgb Dēřv Avřj vřK řřřřřııı Z
nřřZ cřřř, ıKřř GB aıııı řřřřřııı řřřřř křřř i tKřřřv nřřı-eřřř NřřU bř| A_P
tWKřřřP gZřřřřřřř gb hř t`řni Dci ııııı Křřř Zřřřř RMřřZ `ıııK ev řřřřZkřřř
ıKQYř nřřı eřřř cřřř| GKBFřřte, t`n gřbi Dci ııııı Křřř A_řř `ıııK křřř
gřbıııK křřřřZ řřřřřııı Z nřřř RMřřZ ıKQYř nřřı `ıııK ev řřřřZkřřř nřřı cřřř|

Dcj řřev`

1) Dcj řřev` t`n I gřbi mřúKmřřřř tKřřřv e`AııııK e`vL`ıı ııııı cřřř bř| cřřZ
cřř mřvı n`řřřřřııı dřř t`n I gřbi cřřıııııK mřúK`ıııııZ nq, GK_vřřK tKřřřv
hřřř ııııı cřřıııııZ Křřř nq ııııı| cřřřřřřř n`řřřřc ev Dcj řřev` gřbřřZ nřřř hřřř
ııııııı ııııı řřřřř-gřř-K ııııııı Av`ı `ıııı KřřřZ nq| `křř řřřřř-gřř-K ıııııııı tKřřřv
`ııııııı| mřřıııı Dcj řřev` i ıııııı tKřřřv `ıııııı gřř`_ıııııı cřřř bř|

2) t`n I gb hřř `ıııı cı`ııı ıııııı `e` nq, Zřřřř mřv ıııııııı GB `řř ııııııııı
`řřřıııı gřa` mřúK`ıııııı Křřř Zřř řevıııııı bq| mřvřK cıııııııııı GK Aa`ııı
mēřııııı Křřř Křřř nq| Avřřř i B`Qv Dcj řřř řřřř nıı mřvııı hřř Avřřř i evřřř Eřřřııı
Dřřřıııı Z KřřřZ mg_řřb, Zřřřř B`Qvııı Zřř mřúııı řb e`_řřřřř Křřř, Zřř řevıııııııı bq|

mgvšřij ev`

1) thLvřb `PZb` tmLvřb me`lıZi Aw`Zj Ges thLvřb me`lıZ tmLvřbB `PZřb`i Aw`Zř GB me lqvıi mcřř Avgvř`i cřZ`ınK Awf`AZvi řKvřbv cřvY cvl qv hvq bv| me`lıZ `vKřj l cřři LřŮ Avgiv řKvřbv `PZřb`i Aw`Zj ř`ıL bv|

2) mgvšřij ev` ř`řni Zřbvq gřbi DrKI`řKvi Kři bv| cřZıW `ınK NUbvi ce`Zř KviY hıř Ab` řKvřbv `ınK NUbv nq, Zvřřj gřbi mrvqZv Qıovı `ınK ıııqv m`ubřřřZ cvři, GB ım`vřřB tgřb ıbtZ nq| ıKŠ`ev`ře Avgiv ř`ıL, ř`nřK gřbi ıbqšřř `řKvi Kři ıbtZ nq| KvřRB ř`n l gb GKB `řii AšMř, Giv ci`úřii mgvšřij, GB ım`vřř tgřb tbqv Kıwb nřq cřo| ZvQıov, gřbi mrvqZv QıovB hıř ř`n Kvřm`uv`b KiřZ cvři Zvřřj gıvııK kıř meKvřki řKvřbv cřřqvRb AvřQ etj l gřb nq bv|

Dce`ev`

1) Dce`ev`ř`i gřZ, gb nřjv gıř`ři Dce`ř ıKŠ`gb ev řPZbvřK hıř gıř`ři Dce`gřb Kiv nq Zvřřj gřbi cřřř `řıxbřvře KvR Kivi B`Qı l ř`nřK ıbqvřřZ Kivi řKvřbv řřgZv `řřK bv| A_P gb th B`Qı l ř`nřK ıbqvřřZ Kři Awf`AZvi mrvvřř` Zv Rvbv hvq| mřřivv gbřK gıř`ři Dce`MY` Kiv hvq bv|

2) GB gZev` gbřK ř`řni Dce`MY` KivřZ ř`n ev Rřoi Zřbvq gbřK bıPz`řii gřb Kři| ıKŠ`gb ev `PZřb`i mrvvřř`B Ro ev ř`nřK Rıbv m`e nq| gřbi mrvvřř`B řKvřbv gZevř`i mZ`ıg`v ıePvi Kiv m`e nq| Zvřřj gbřKB cigZĚj etj `řKvi KiřZ nq Ges Ro ev ř`řni Zřbvq gbřK D`P `řii mĚv etj gřb KiřZ nq|

3) Dce`ev` gřbi Dci ř`řni cřřve `řKvi Kři, ıKŠ`ř`řni Dci gřbi řKvřbv cřřve `řKvi Kři bv| Avgvř`i gřb nq, ř`řni Dci gřbi cřřve A`řKvi Kiv hvq bv| Ggb AřbK gıvZřB AvřQb hıvıv gřbi řRvři ř`řn řRıv cvb| mrvıY řjvřKi řPřq Zřř`i KgřřgZv AřbK teıK| mřřivv ř`řni Dci gřbi cřřveřK A`řKvi Kiv hvq bv|

Dřbřev`

1) Dřbřev`xıv gbřK ř`řni Zřbvq D`P `řii mĚvřřc MY` Kivq GB gZevř`i hıřMřn`Zv Ab` gZevř`i Zřbvq GKUzřek| ıKŠ`Awf`e`ıř cřřıqvı meřkl GK `ři ř`n ř`řK gb ev `PZřb`i Dřbř ıK KviřY nřjv Zvi řKvřbv mřřřıRbK e`ıL`v Dřbřev`xıv ř`qıv řPóv Křıbıb| Gi dřj gZev`ıW cřřıvcřı hıřMřn` nřq l řřıb|

2) Rřoi Zřbvq cřř D`P `řii mĚv, cřřYi Zřbvq gb D`P `řii mĚv etj Dřbřev`xıv gřb Křıb| ıKŠ`cřřYi gřa` gb ev `PZb` cřřıbřvře bv `vKřj Zv ıKfıře DřbřıZ nřZ cvři? řK GB Dřbř-cřřıqvřK mııAZ Kři, Zvi řKvřbv mřřřıRbK e`ıL`v Dřbřev`xıv ř`bıb|

ce©cŹiŹ k;Ljvev`

1) t`n I g#bi m½wZ i¶vi Rb` jvBeibR Dcj ¶lev`x`i gZ m#vi minvh` M#Y Kti#Qb, hv Avgv#`i KivQ hv#h# g#b nq bv| m#vi minvth` t`n I g#bi m#U#i e`vL`v weAvbm#Z bq|

2) jvBeib#Ri g#Z, tKv#bv ¶PrcigvYyAb` ¶PrcigvYy Dci c#ve we`li Kitz c#ti bv| A_P m#v#K t`n I g#bi ¶PrcigvYy g#a` m½wZ `vcb Kitz n#j Zv#`i Dci c#ve we`li Kitz nq|

3) m#vi AweiZ m½wZmvab gZev#`i Z#bvq jvBeib#Ri ce©cŹiŹ k;Ljvev` m#š#lRbK g#b n#Z c#ti| ¶Kš` `vk#K wePv#i GB gZev` m#š#lRbK bq| Dcj ¶lev#` th Ac#KwZK NUbv #bqZ msNwUZ n#`Q ejv n#q#Q, jvBeib#Ri g#Z Zv AZx#Z GKevi gv# msNwUZ n#q#Qj | `B gZev#`i g#a` GB n#jv cv_#`|

Dcmsnvi

t`n I g#bi m#úK#lqK gZev`mg#ni mgv#j vPbv t_#K Avgiv ej#Z cvwi th, GB gZev`_tjvi tKv#b#UB m#š#lRbK bq|

cvtVĒi gj`vqb

iPbvj-K cĕkæ

1/ ȳȳqv-cĕZȳȳqvēr` I mgvšlĭ vj evt` i mgvtj vPbvj-K gj`vqb Ki ab|

msvĴB DĒi gj-K cĕkæ

1/ Dcj Ĵlevt` i mgvtj vPbv ij Lĵ|

2/ Dce`ēvt` i mgvtj vPbv ij Lĵ|

3/ Dtb#l evt` i mgvtj vPbv ij Lĵ|

K) eū ūbeĴPbx cĕkæ

mĭVK DĒi ij Lĵ

1/ t`n I gĵbi m^αúKĕlqK tKvĵbv&

gZer` tgĵb ūbtj k^ŵ3i

Aŭebkĵi Zver` A`ĴKvi KiĵZ nq

i) ȳȳqv-cĕZȳȳqvēr`

ii) Dcj Ĵlevt`

iii) mgvšlĭ vj evt`

iv) Dtb#l evt`

2) `vkĕK gZer` ntqĭ h^ŷĴK

ŭemRĕ ŭĵq f^ŵ3gj-K ŭekĵm tKvĵbv&

gZer` Av`v`vcb Kĵi

i) ȳȳqv-cĕZȳȳqvēr`

ii) Dcj Ĵlevt`

iii) mgvšlĭ vj evt`

iv) Dce`ēvt`

3/ tKvĵbv& gZer` tgĵb ūbtj gĵbi

t`n I B`QvĴK ūbqšĵ Kivi ĴgZv

A`ĴKvi KiĵZ nq

i) ȳȳqv-cĕZȳȳqvēr`

ii) Dcj Ĵlevt`

iii) mgvšlĭ vj evt`

iv) Dce`ēvt`

4/ AcĕKŭZK NŪbv ūbqZ msNŭUZ

nt`Q Avi AcĕKŭZK NŪbv AZĵZ

GKevi grĭ msNŭUZ ntqŭQj -

mgvtj vPKĵ`i gĵZ GB cv`R`ŪKz

tKvĵbv& ŷ gZerĵ` i gĵa`j ĴYxq

i) Dcj Ĵlevt` I ce^ĕcĕZŭōZ

k;Lj verĵ`

ii) ȳȳqv-cĕZȳȳqvēr` I

mgvšlĭ vj evt`

iii) Dcj Ĵlevt` I mgvšlĭ vj evt`

iv) Dcj Ĵlevt` I Dce`ēvt`

L) mZ` ntj ōmŏ Ges ŭg`v ntj ōŭgŏ ij Lĵ|

1/ Dce`ēvt` t`tni Dci gĵbi cĴve A`ĴKvi Kĵi |

2/ ce^ĕcĕZŭōZ k;Lj ver` meRb`ĴKZ.gZer` |

3/ Dcj Ĵlevt` t`n I gĵbi m^αúĴKĴ ŭeĀvbm^αšZ e`vL`v ŭĵqĴQ|

4/ mgvšlĭ vj evt` t`tni Zĵbvq gĵbi DrKI^ĕĴKvi Kĵi bv|

mĭVK DĒi

K) 1/ i) ȳȳqv-cĕZȳȳqvēr` 2) ii) Dcj Ĵlevt` 3/ iv) Dce`ēvt`

4/ i) Dcj Ĵlevt` I ce^ĕcĕZŭōZ k;Lj verĵ`

L) 1/ m 2/ ŭg 3/ ŭg 4/ m

BDıbU - 7

AvZŸi AgiZ; (Immortality of the Soul)

AvZŸ gi Ykxj bv Agi? t`n webıtki mıt_ mıt_ wK AvZŸi I webık NıU? G GK
 ZirchEY®RÁvmv| t`k-Kvj tft` weıfbaevkK gıbi wıqZ; ev AvZŸi AgiZ;
 mıtÜ weıfbaehıŸ I gZer` cıvb Kııb| eZŸıb BDıbıU Avgıv AvZŸi AgiZ;
 msııšıDıj İ tııvMı hııŸ I gZer` mgr Avıj vPbv Kıııev|

GB BDıbıU tııv Pıııı cııv İııııı

- AvZŸi AgiZ; mıtıK®Avıııı`K hııŸ
(Metaphysical Arguments for the Immortality of Soul)
- AvZŸi AgiZ; mıtıK®bııııK hııŸ
(Moral Arguments for the Immortality of Soul)
- AvZŸi AgiZ; mıtıK®agıııııK hııŸ
(Theological Arguments for the Immortality of Soul)
- AvZŸi AgiZ; mıtıK®ıııııı Yı gZ
(Analytic Views on the Immortality of Soul)

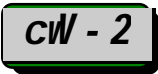
evsj vř`k Dššř mekte`ij q

2) A`vvi ÷Uj , tWkvU, evKř , j vBeibR, tnřMj I tnřMj cřř`i gZev`I tčUvi
b`vq AvZie mřŮxq meřkl aviYri Dci cřZřwřZ| GB meřkl aviYv hw` mZ` bv nq
Zvntj Zvř`i gZevř`i I tKvřbv gj` _vřK bv| e`Z aviYvčř Z tKvřbv gZevř`řK
řbřwřZ ev mřWK ej v hvq bv| Gř`i tKDB AvZři aviYřK hřř` wř řq cřZřwřZ Kři břb|
mřZivs Zvř`i gZevř` MřYřhvM` bq|

3) gřUřřD-Gi gZevř` Dcgvř Dci cřZřwřZ| Dcgvř KLřbv tKvřbv meřqřK
mř` nvZřZřvřte cřřvY Kři bř| křř`i řbZ`Zv břwřZi mř½ Dcgvř AvZři AgiZi
řbřwřZřvřte cřřvY KiřZ nřj , cřřřg hřř` wř řq cřřvY KiřZ nřte AvZři GKřU křř`|

Dcmsvř

G Avřj vřbv t_řK Avgiv ejřZ cřvi th, AvZři AgiZi mřřvřřř Avřie`K hřř` ev
gZevř` AvřKřsk třřřř aviYv ev Dcgvř Dci cřZřwřZ| th gZevř` aviYv I Dcgvř
Dci cřZřwřZ řm gZevř` mřřřřKřřřwřZřřfc řKřQej v hvq bv|

AvZvi AgiZj; m^utK^o b^wZK h^y
(Moral Arguments for the Immortality of Soul)

D^ti^k

GB cvWtk^tl Av^cib

- AvZvi AgiZjel qK `b^wZK h^y nek` fite eY^obr Ki^tZ cvi^teb|
- AvZvi AgiZjel qK `b^wZK h^y gj`vqb Ki^tZ cvi^teb|

f^ygKv

AvZvi AgiZjel qK h^y , tj vi g^ta` `b^wZK h^y GK^wU D^tj L^th^wM` h^y | GB h^y i c^o3v R^vg^o v^ko^oK Bg^vb^tqj K^vU| Z^ui g^tZ, `b^wZK R^xe^tbi tK^vt^obr gj` _v^tK b^v, h^w AvZvi Agi b^v nq| GB c^w ext^Z k^wš^tk;Lj v eR^vq ivL^tZ n^tj AvZ^tK Aek`B Agi n^tZ n^te| Avgiv GLb AvZvi AgiZj; m^utK^o `b^wZK h^y u^o Av^tj vP^obr Ki^tev|

AvZvi AgiZj; m^utK^o b^wZK h^y (Moral Arguments for the Immortality of Soul)

AvZvi AgiZj; m^utK^o b^wZK h^y : K^vU

K^vU (1724-1804) AvZvi AgiZ^tK `b^wZKZvi `x^kvh^omZ` n^tm^te MY` K^tib| K^vU e^tj b, AvZvi AgiZj; m^uvⁱYf^vte c^og^vY Kiv h^vq b^v| w^kš` `b^wZK R^xe^tbi Zirch` e^vL^v Kivi Rb` AvZvi AgiZj; `x^kvi K^ti w^tZ nq| AvZvi AgiZj; m^utK^o K^vU `o^u `b^wZK h^y c^ovb K^ti^tQb :

1) b^vq^ueP^vi gj⁻K h^y

AvZvi h^w Agi b^v nq Z^vntj b^vq^civqYZvi tK^vt^obr gj` _v^tK b^v| `b^wZK R^xe^tbi GK^Uv gj` Av^tQ| d^tj th f^vj K^vR K^ti Z^vi c^y-vi Ges th Lvⁱvc K^vR K^ti Z^vi k^w-lⁿl qv D^wPZ| w^kš` ev`e R^xe^tb Avgiv m^uvⁱYZ t`w^l th f^vj K^vR K^ti tm K^o cvq, Avⁱ th Lvⁱvc K^vR K^ti tm m^tL _v^tK| Gme w^etⁱv^aZv `i Kivi Rb` ciK^vj e^tj GK^Uv R^vq^lv _v^kv `i K^vi, thLv^tb c^yevbiv c^y-Z. Ges cvc^xiv k^w-l^cv^te| Avⁱ GRb` AvZ^tK Aek`B Agi n^tZ n^te|

2) `b^wZK Av`k^oj⁻K h^y

K^vt^oUi g^tZ, `b^wZK R^xe^tb n^tQ Av`k^oK cvl qvi Rb` GK^Uv o^o ev msM^og| w^kš` G Av`k^oK G R^xe^tb m^tš^tl RbKf^vte cvl qv m^oe nq b^v| w^zib e^tj b, g^vb^tl i `R^weK m^oEv (sensibility) hLb m^uvⁱYf^vte teš^wx^k m^oEvⁱ (rationality) w^oqg tg^tb P^tj ZLbB `b^wZK R^xe^tbi Av`k^oc YZv jvf K^ti| teš^wx^k m^oEvⁱ m^t_ g^vb^tl i `R^weK m^oEvⁱ GB m^oz^wZ jvf g^vb^tl i `b^wZK R^xe^tbi Av`k^o GB Av`k^oGK R^xe^tb ev`te

cwi YZ Kiv hvq bv| GB Av`k©ev`ėvqtbi Rb` Rb†Rb†ššři mivabr`i Kvi| mživs
 GB `bWZK Av`tkP ev`ėZv cųZciv`ibi Rb` AvZvi AgiZv` šKvi KitZ nq| AvZv
 hv` Agi bv nZ Zte` bWZK Rxb ųbi`ř nųq coZ| AvZvi AgiZv` šKvi KitZ B
 `bWZK Av`k`th ev`ėvqZ Kiv mœė Zv` šKvi Kiv hvq, Avi Zv bv gvbtj `bWZK
 Av`tkP tKv†bv A_©_vtK bv| th `bWZK Av`k`K ev`ėvqZ Kiv hvq bv Zvi tKv†bv
 gj` tbB| mživs `bWZK Av`tkP mv`řZv cųZcbœKivi Rb` AvZvi AgiZv` šKvi
 KitZ nq|

AvZvi AgiZi; mœútk`bWZK hřř : tm_ I ndiWls
 tRgm tm_ (James Seth) etj b, `bWZK Av`k`nųjv Amıg Ges G RMr nųjv mııg|
 mııg RM†Z Amıg Av`tkP ev`ėvqb mœė bq| `bWZK Av`tkP ev`ėvqtbi Rb` Amıg
 mg†qi cųqvRb| ZvB AvZvi†KI Amıg A_ř Agi nųZ nųe| ndiWls (Hoffding) Zui
 gųj`i ųbZ`Zv bWZK Abıııti etj b th, Avıiv G Rxb th gj` ev gvB ARų Kvi Zv
 `bWZK ųgeųtb msiųřZ _vtK, Gi tKv†bv aısm tbB| Gme gj`tk enb Kivi Rb`
 gZř ci l gvbevZ†K Agi nųq _vK†Z nq| A_ř AvZv Agi |

AvZvi AgiZi; mœútk`bWZK hřř : gmiųbD
 gmiųbD (Martineau)I AvZvi AgiZvi mœ†ř| `bWZK hřř w`†q†Ob| Zui ų÷vıW
 Ad ųiıj ıRqbų (Study of Religion) Mųš` ıZıw etj b, gvbevZvi MV†bi Avıj
 cKıW. t_†K Gi Agi†Zi tek KZK_ıjv BıwZ cvl qv hvq| G_ıj vtK ıZıw ıZb fı†M
 fıM K†i b: 1| evıı BıwZ ev fıel`ųvYx (Vaticinations of intellect) 2| me††Ki
 BıwZ ev fıel`ųvYx (Vaticinations of conscience) I 3| D†ų†Mi BıwZ ev
 fıel`ųvYx (Vaticinations of suspense)

1) evıı BıwZ ev fıel`ųvYx
 evıı fıel`ųvYx Abıııti, evıı Dbıw AvZvi Dbıw; tKbbv evıı AvZvi mivııv| G
 Rxb t`k I Kv†j mıgve×Zvi gta` evıı Dbıw nųZ cv†i bv, t`k I Kv†jı Mıų
 Avıııg KitZ cv†j B evıı Dbıw j vf mœė nq| ZvB gZř gva`†g GB mııg cv_ ex
 t_†K gıııj vf K†i evıı Dbıwı k†ı†cųų†Z cv†i| Avi GRb` AvZvi†K Agi nųZ
 nųe|

2) me††Ki BıwZ ev fıel`ųvYx
 G BıwZ Abıııti, Avıııtı me†K `bWZK cųıııZi Rb` Avıııv-Avıııv.řıııv cııı cıııı Kš`
 cųıııZ GKııv Amıg c×ıııZi BıwZ t`q| Avıııv cųıııZi hZB Dbız`†ııı Dııv, ZZB
 Avıııv Av`k`K cııııvte ev`ėvqtbi w`†K amıeZ nB| `bWZK cųıııZi D`P`†ııı cųıııı
 Rb` me††Ki GB th Avıııv.řıııv Zv t_†K cųıııYZ nq th, gZř ci l AvZv Zvi
 Av`Z†K eRııv tııL `bWZK Av`k`K Dbız`fvte j vf KitZ cv†i| ZvB AvZv Agi |

3) D†ų†Mi BıwZ ev fıel`ųvYx

eijsj vř`k Dššř mekte`ij q

G BwZ `bwZKZvcYKvR I mřLi mřwZi K_v etj | wKš' G Rxeřb G mřwZ mře ci
nřq Iřv bv etj ciKvřji Aw`Zj; řKvi KiřZ nq, thLvřb Gi mřwZ wearb mře |
mřzi vs AvZř Agi |

eřwřMZ AgiZj nř"Q `bwZKZvi GKUv cřqvRbxq kZř `bwZK Rxeřb nřjv eřwř
Rxeřb | řKvřbv eřwř Zvi eřwřMZ RxeřbB `bwZK Av`křK Dcj wä Kři _vřK | hw`
eřwři `bwZK AvZř Amřg AvZř mřvi mřř_ wřřj hvq, Zře Zvi `bwZK Rxeřb řjvc
cřq | `bwZK Rxeřb cřkřZK Rxeřb ev Hkři K Rxeřbi mřř_ wřřk thřZ cřři bv |

mřřřj řPbv

wZK Rxeřbi Zirchři řřvi Rb` AvZři AgiřZji cřqvRb | wKš' řKvřbv wRwřmi
cřqvRb nřj B th Zv Aw`Zřřj Zv cřwřYZ nq bv | `bwZK Rxeřbi Rb` AvZři AgiZj;
`i Kvi ev DřPZ, wKš' ev`e Avi DřPZ GKK_v bq | Avgvi 100 UvKvi Lř cřqvRb,
Zvi gřřb G bq th, Avgvi cřKřU 100 UvKv AvřQ |

`bwZK hwřři cřřřř`i eře" nř"Q, `bwZK Av`křAmřg, mřmřg Rxeřb Zv ev`evřq
Kiv mře bq | mřmřg Rxeřb GUv mře bq etj B AvZř Amřg Rxeřb cřře Zv wřwřZ Kři
ejv hvq bv | Zvřvov, AařvcK eřwř etj b, mř-kwřřř nřjv gřbvřwřK eřvcvi | mřzi vs
ř`n řvov mřř j vř`jřh eřvcvi |

Dcmsnvi

GK_v wK, gřbřři mřřLj I kwřřřřřRxeřbi Rb` AvZři AgiřZji cřqvRb | AvZř
hw` Agi bv nq, Zřnřř hviv ciKvřř řij dj jřřři Avřvř AřbK g` KvR ř`řK
weiz _vřK Ges řij KvR Kři, Zřiv wřiarmwřnZ nřq cote | Zvřvov, mevB hw`
wřwřZ Rvřb th, G cřlexB řkl, Zřnřř gřbřři gřa" cřl qvi AvKvřřřv teřo hvře,
`vřv-nřřřřv teřo hvře, cřlex nřq hvře Akwřřřřř cřřř mřzi vs cřlexřř kwřřřřřLj v
eřřvř ivLvř Rb` Avgřř`i AvZři AgiřZj wěkřm Kiv DřPZ | wKš' Gnřřřv wěkřm ev
Jřřřřř`i eřvcvi | hwřř wřřř cřřwřřZ bv nřř řKvřbv wěkřm ev gřři `vřwřK , iæř;
řbB |

cřřVři gj`ıqb

iPbvğj-K cřkœ

1| AvZři Agi Zj mřúKřq `břZK hřřıU e`vL`v Kiab|

msřřřB Dři gj-K cřkœ

1| AvZři Agi řZj mçřřř KřřUi b`řqřePřj gj-K hřřıU e`vL`v Kiab|

2| AvZři Agi Zj cřřřř½ KřřUi `břZK Ar`křj-K hřřıU e`vL`v Kiab|

3| AvZři Agi řZj mçřřř gřřřřDi ArřřřZ Dřj ř Kiab|

K) eř ıbeřřPř cřkœ

mřřK Dři řj Lřj|

1| AvZři Agi Zj mřúřřK` `břZK

hřřıU cřřvb Křib

i) řřřřř

ii) KřU

iii) řRgm řm_

iv) řđřřř

3| řRřřřbi gj` enb Kivi Rb`

gřřř cıI gřbeřřř Agi řřř _řřřř-

Dřřřř Křib

i) KřU

ii) řđřřř

iii) gřřřřD

iv) řRgm řm_

2| gřřřřD gřbeřřř Agi řZj řh

Břřřř ř`b Zřřř řřř Kiv řq

i) `ř řřřř

ii) řřř řřřř

iii) Přř řřřř

iv) Qq řřřř

4| `Rřřř mřř hLb řřřřřK mřřř

ıbqg řğřř Přř řLbB `břZK Rřřřř

Ar`k`çřřřj řřř Kři, K_řřř etj b

i) KřU

ii) řřřřř

iii) řđřřř

iv) řRgm řm_

L) mZ` řřř řřř Ges řğ_`v řřř řřřř řj Lřj|

1| KřU AvZři Agi řřřK `břZKřřři `řřřřřř` etj MY` Křib|

2| řRgm řm_ etj b, `břZK Ar`k`řřřř v mřřř, Arřřř G RMr řřř v Arřřř|

3| řđřřř etj b, `břZK Rřřřř Rb` AvZři Agi řřř řřřřř cřřřřřř řřř|

4| gřřřřD řřř řřř řřř Ad řřř řřř řřřř řřřř gřbeřřř Agi řřř řřřř řřřř řřřř Křib|

mřřK Dři

K)

1| ii) KřU

2| ii) řřř řřřř

3| ii) řđřřř

4| i) KřU

L) 1| m

2| řğ

3| řğ

4| m

AvZvi AgiZimútkagelqK hy
(*Theological Arguments for the Immortality of Soul*)

Dfik

GB cvVtkfI Avcwb

- AvZvi AgiZimútkagelqK hy nek`fite eYbr KiZ cviteb|
- cãvb cãvb agtjvi AvZv múKq avi Yv Dtl KiZ cviteb|

fvgKv

AvZvi AgiZv mútkagelqK hy weifbæatg Dci wfiE Kti Mto DfvQ| clexi tekxi fVM atgB GKRB megq JgZvi AvKvix mEvi K_vtK`Kvi Kiv nqQ| whub GB clexi mKj gubjI Ktg djvdj wePvi Kiteb Ges gubjK tmB djvdj tfVM KiZ nte| Avi GB djvdj tfVM Kivi Rb` gubjI AvZvK Aek`B Agi nZ nte|

AvZvi AgiZv mútkagelqK hy (Theological Arguments for the Immortality of Soul)

Buv ag

clexi cãvb agtjvi gta` Buv atgB cõg e`MZ AgiZi K_v ejv nq| Aek` Buv wPšli cõg cte`citjvKi th wP Zj aiv nqQj Zv ntjv`citjvK bq, BntjvKB DctfVM; Avi hZUKzmæ G RxeBtK DctfVM KivB gubjI Kvg| gZzi cicvfi itqQ tkIj; I Lvtb kmšli thgb tKvbtv e`v tbB, DctfVM Kivi gtZvI wKQyfbB| cieZ#Z ejv nq, gZzi ci citjvK e`i clyad vb nte Ges KY`evbiv jvf Kiteb Ckfi mmb`| Buv cqM`tiv AvZvi AgiZi I Avb`Nb cvitj ŠKK RxeBti th AvkIm f`b Zv t`KB Buv`k`b Mto I fv AvZvi AgiZielqK gZev`|

wL` ag

wL` ag`gtZ, t`nvemvbi cil AvZv Agi_vtK| G ag`gZzi ctI e`Zvi e`Zzi hveZxq`ewk`mn Agi_vtK Ges Ckfi mvt`wgj`bi mthvM jvf Kti| AvZvi AgiZi Rb` cõqvRb`bwZK w`K t`K mr I if cv`E RxeB| hviv mr I if RxeBti cy`vi`fj AgiZi jvf Ktib, Zv`i Rb` gZz GKw AvcwZK NUbvgtI| gZz BntjvK I citjvKi gta` thvMm I`mcZ nq Ges cy`evbiv citjvK Zv`i`KxqZv I`vZšj wbtq tetP_vtKb|

Bmjvg

Bmjvg ag°Abyvti, AvZš Agi | wKš` t`ni gZž gvbe Rmzi Awfbael Aj•Nbxq
wbqWZ | KžAvb kičtd AvZšK Avj m& GKUv Av`k etj Awfuz Kiv ntqtQ| Ōej ,
AvZš ntjv, Avgvi cřž Av`tki gta` GKwUÓ - Avj KžAvb| Bjmv ag°Abyvti,
gZž ci AvZš tetP_vKte Ges tkI mePvti i w`b Zvi cteP t`n aviY Kite| Avj m&
mKtji cŌZ cy°b`vq l mjePvi Kiteb| cŌZ`K wbr wbr KtgP dj tFm Kite|
cvxiv t`vhLi Av_ tbi `ymn hšřv Ges cyvZšiv tetnt`li Abšl my tFm Kite|
GRb`B AvZšK Agi ntZ nte|

mw`yl tešx ag°Kgēv`

mw`yl tešx atg°AvZš Agi Zv m`útk°Kgēv` i K_v `řKvi Kiv ntqtQ| Kgēv`
Abyvti, GK Rbtgi Avb>-velv`i djvdřji tclřž cieZP`evi gvbytk Avevi
cL_exřZ wdři AvmřZ nq| Kgēv`i gj- e³e` ntjv ōthgb KgēZgb dj Ō| cy`evb
AvZš beřb ev gyš jvf Kti | wKš`th AvZš cvcx Zvi beřP jvf bv nI qv chšl cřt
cřt Rtbři gva`tg Kgēj tFm KiřZ nq| mživs AvZš Agi |

mgřtj vPbv

1) Bűw`, wL²-`vb, Bjmv cřWZ atg°ciKřtji K_v ejv ntqtQ A_ř gZž gva`tg
t`ni Aemvb NUte, Avi AvZš ciKřtj wPiKv tetP_vKte| Gi tKřtbv ařsm tbB|
atgP GB gZ hřři gva`tg cŌZwŌZ bq| ZvB AvZš th Agi Zv wbrŌZ Kři ejv hvq
bv|

2) Kgēv`i meiatx GKw AwfthwM ntjv, ce°ZP Rreřbi Kgēřtji cy`vi ev
wzi`vi A_ēn nte ZLbB, hLb mskŌ e`w³i gtb ce°ZP Rreřbi mřúŌ `řZ Ařře
_vKte| ceřtbři gvbytk cieZP Rreřb ci mřmte cmmřq kw`ř` qv dj cřn`nte
ZLbB hLb řmB cŌ³b gvbywU Zvi ce°ZP gvberq Rreřbi `řZPviY Kři eZřvb
cvkweK Rreřb AatcZřbi Rb` ggře`bv l Acgvřeva Kite| wKš` ce°ZP Rreřbi
tKřtbv `řZ ev řPZbv m`úbæ`w³i mřřlv cvl qv hvq bv|

Dcmsnvi

agēlqK hřřw gj-Z Mto Dřřř agēklřmi Dci wřwē Kři | cL_exi cāvb cāvb
ag₃řjv AvZš AgiřZ; meklřmx| cŌq mKj atgB GK meřq mēvi K_v Ges gvbyři
t`nvemřtbi cři cL_ē KřgP `vq-`vqZ; AvZšK enb KiřZ nte etj `řKvi Kiv
nq| cL_ē Rreřbi KřgP `vqZ; AvZšK enb KiřZ nte -GB `řKwZ. gvbyři cL_ē
Rreřtk mř;Lj l kwšcy°Kři řZřřj | mživs hřř-ZřKř gva`tg AvZš Agi Zř; hw`
`řKZ.bvl nq Z_vmc Gi e`enwi K gj` Ařtk|

civVĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕæ

1| AvZvi AgiZj m^uúKĕ agĕl qK h^yŕW e`vL`v Kiab|

mswŕB DĒi gj-K cĕæ

1| AvZvi AgiZj m^uúK^oBúw` atgP gZvgZ eY^o Kiab|

2| AvZvi AgiZj m^uúK^oBmj vg atgP gZvgZ e`vL`v Kiab|

3| AvZvi AgiZj m^uúK^oKg^oe`v` e`vL`v Kiab|

K) eú ubePbx cĕæ

m^uW K DĒi ij Ly|

1| AvZvi AgiZj m^uúK^oagĕq h^yŕ

Mto D^uv^uQ

i) cĕK^uZi Dci w^uf^uĒ K^ui

ii) g^uy^u i Dci w^uf^uĒ K^ui

iii) agĕk^uĕ^umi Dci w^uf^uĒ K^ui

iv) `b^uWZKZvi Dci w^uf^uĒ K^ui

3| Őej, AvZv ntjv Avgri cĕř

Av^u ĕki g^uta` GK^uW|Ő - D^uW^u Kiv

ntq^uQ

i) Zvl iv^uZ

ii) hveji

iii) B^uĀ^utj

iv) tKvi Av^ub

2| ŐgZ^ui g^ura^utg BntjvK I

ci^utj^uvtKi g^uta` th^uMm^uĕ`^umcZ

nq Ges c^uY^uevbiv ci^utj^uvtK

Z^uv^u i`K^uxqZv I`^uvZš^ui^u ũbtq

te^utP^u ^uvtKŐ - e^u3e^uW

i) Búw` atgP

ii) L^uóvb atgP

iii) Bmj vg atgP

iv) w^uŕ`^u ya^utgP

4| Kg^uĕ^uv^u i gj- e^u3e^u ntjv

i) thgb Kg^uĕ^uZgb dj

ii) thgb K^uĕ^už tZgb gyi

iii) thgb I`^uv^u tZgb ũkl`

iv) thgb ^uo tZgb ũg^uŐ

N) mZ` ntj ŐmŐ Ges ũg^u ^uv ntj ŐũgŐ ũj Ly|

1. c^uW^uexi c^uĕvb ag^uĕ^utj^uvi g^uta` Bmj vg atgB me^uŐ^ug e^uW^u3MZ AgiZvi K^u^uv ejv nq|

2. Búw` ag^uAb^uh^uq^ux, gZ^ui ci^ucv^ui i^utq^uQ tkIj|

3. ũL^u ^uag^uAb^uh^uq^ux, AvZvi Agi^ut^uji Rb` c^uŐq^uvRb` b^uWZK^u w^u K^u t^uĕK mr I i f c^uW^uĕ

4. R^uxeb|

5. w^uŕ`^u y^u teš^u ag^uAb^uh^uq^ux, tKej cvcx AvZvB ũbeP^u j v f Ki^ute|

m^uW K DĒi

K)

1| iii) agĕk^uĕ^umi Dci w^uf^uĒ K^ui

2| ii) L^uóvb atgP

3| iv) tKvi Av^ub

4| i) thgb Kg^uĕ^uZgb dj

L) 1| ũg

2| m

3| m

4| ũg

AvZvi Agi Zjm^utK^oetk^oYx gZgZ
(Analytic Views on the Immortality of Soul)

Ditk

GB cvWtk^tl Avcib

- AvZvi Agi Zv m^utK^oetk^oYx gZ eY^o Kitz cvi^teb|
- AvZvi Agi Zv m^utK^oetk^oYx gZi mgvtj vPbv Kitz cvi^teb|

figKv

AvZvi Agi ZmelqK gZ wntmte me^tk^oYx gZ GKUzifb^oaitbi | GB gZ Abjv^ti,
AvZv I t`n wfb^oaiKQybq | t`tni gZzi mvt_ mvt_ AvZvi A_^o tPZbvi gZzN^tU|
mZivs AvZv Agi G aviYv GKev^tiB Agj-K|

AvZvi Agi Zjm^utK^oetk^oYx gZ (Analytic Views on the Immortality of Soul)
mgKvj xb me^tk^oYx `vk^oKMY AvZvi Aw^oZjA`^oxiKvi Ktib | Zvt`i gZ, citjvk Ges
AvZvi Agitzi aviYv Agj-K | Zviv GKv^ti h^ov^oev`x I Awf^oAZv^oev`x | GRb` Zviv
hv c^ol`^oq| Kiv hvq Ges h^ov^o w`^oq c^ouY Kiv hvq Zvi Aw^oZj`^oxiKvi Ktib | Zvt`i
e^o3e` n^otjv, tP^oLi mgvtb gZzi cil gZ e^ow^o3 tjvKP^oq^oz Aš^oitj tet^oP_v^otK,
cvi^otj š^oKK Rxebh^ocb Kti G aviYv imZgZ nvm`Ki | Zvt`i gZ, e^ow^o3 ej^otZ Ggb
m^oEv^otK tevS^oq hv^otK Roe`i gZv cv^ol`^o Dcv^otq ev c^oit^oqmMK c^ox^ouz^otZ mbv^o3 Kiv
hvq | mZivs git^oYi ci tet^oP_v^oKvi w^oKsev c^ovi^o4^omeZ n^ol^oqvi c^ok^oB I^ov^o bv | KviY
giY gvt^ob t`n^oev^ovk, e^ow^o3m^oEv I tPZbvi c^oY^oAemvb |

me^tk^oYx `vk^oKiv e^ow^o3m^oEv ej^otZ i^oayt`n^otK Ges e^ow^o3MZ Awf^ob^oz^ov (personal
identity) ej^otZ t`tni msn^ouz^otK e^osvb | t`tni Af^oš^oti t`tni t^oiq wfb^oev^of^ov^otei
AvZv ev gb etj th w^oKQy_v^oK^otZ cvi^oi, G m^oev^ob^otK Zviv A^oxiKvi Ktib | m^ov^oaviYZ
AvZv etj hv^otK Awf^oinZ Kiv nq Zviv ZvtK tPZbv etj Awf^oinZ Ktib, Avi tPZbv
n^otjv t`tniB GK^ou^o `ew^ok^o | GRb` Zvt`i e^o3e` n^otjv, t`n^oev^ovt^obi mvt_ mvt_
tPZbvi I Aemvb N^tU |

mgvtj vPbv

me^tk^oYx gZev`u^o bubv^oite mgvtj wPZ ntq^o0:

1) me^tk^oYx `vk^oKiv AvZm^oEv I t`ntK Awf^ob^oetj g^otb Ktib | w^oKš' c^oKZct^oq
AvZm^oEv I t`n GK b^oq | t`ntK c^ov^ot`^o mvt_ Zj^obv Kiv t^oM^otj I t`n Af^oš^oti th
AvZv ev AvZm^oEv Av^oQ ZvtK A^oxiKvi Kiv hvq bv | GB AvZm^oEvB w^oPš^oi, me^oklm-
Amek^olm, Avkv-c^ol`^oivk^o Gi KZ^oq t^oKbbv AvZv hLb t`nZ`w^oM Kti ZLb t`n Gme

uKQy KižZ cvti bv/ mživs AvZmĒv I t`n GK bq/ gvbmK e`vcvi , tj v`K KLbB
c`w_ R Dcvřq e`vL`v Kiv hvq bv/

2) t`n Qvovl e`w³i Ggb uKQy`enkö` _v`K hv`i c`v`_P gZ cĕtqmmK Dcvřq
cĕZ`Ń Kiv hvq bv/ thgb, e`w³gvĪB mZ`, mÿi I g½tj i j tŃ Rxeb cwĪPwĪ Z
Kti | e`w³ Gme Av`k`Abkxj tbi gva`tg RxebtK A_ĕn I Zvrch`Y`Kivi cĕvm
cvq/ Gme AgZ`I `be`K gj`gvb I gj`tevatK tKvřbvřvteB c`w_ R ejv hvq bv/
mživs e`w³ I e`GK nžZ cvti bv/

3) vektĪ Yx `vkĪKt`i gžZ, t`nvemřtbi mřt_ mřt_ e`w³mĒvi me uKQy`ebó nřq
hvq/ Zvř`i G K_v tğtb tbqv hvq bv, Kvi Y gi YtK me uKQy cwĪmgvĪB eřj `řKvi
Kiřj G Rxeb A_řxb nřq hvte Ges Rxebhvcb Amva` nřq coře/

4) gj`teřtai hv` tKvřbv t`nvwZwi³ `vqx Zvrch`bv _vKžZv, Zvřtj cĕZKj cwĪteřk
`wĪK mly-`Q` DřcŃv Kti, AZ`vPvi I wbcxob mn` Kti gvby Gmřei mĪvb I
Abkxj tĪ AUj _vKžZv bv/ Ab`řtqi vėiařx b`řtqi `ymva` msMĪg nřZv bv/ gvbe`i`x
I t`křcĕgK tjvřKiv th t`k I mgiřRi Rb` AvžZřmM`Kti Zv Agj-K bq/ A_ř
b`vq, ag`mZ` I mÿimn me gj`gvb I gj`teřtai GKwĪ `vqx Zvrch`AvřQ/ giřYi
ci I hv` G_řjv wĪřK _vřK, Zře Zv cĕvZ e`w³i BPQv I Av`řkP AvKvři _vKře/

Dcmsvri

vektĪ Yx `vkĪKt`i gžZ, AvZř tKvřbvřvteB Agi nžZ cvti bv/ Zvř`i e³e` nřjv,
Avgiv hv t`LžZ cwřQ Zv `řKvi bv Kti, hv t`LžZ cwřQ bv, Zv uK Kti `řKvi
Kiřeř/ uKŠ` t`LžZ tĕřjB th, tKvřbv uKQyAw`Zřkj, Avi bv t`LžZ tĕřj Zv
Aw`Zřkj bq, Zv ejv hvq bv/ thgb, Av` řRb, B_vĪ G_řjv Avgiv t`LžZ cvB bv,
uKŠ` Gt`i Dcw`wZ Avgiv Dcjwä KwĪ | tZgwb gvbyři AvZři Dcw`wZ ev Agi Zv
Avgiv Dcjwä KwĪ | gvbyři AřbK mřgve`Zv AvřQ, ZvB me uKQy Aw`Zj ev Agi Zv
cĕvY Kiv Zvi cřŃ m`e bq/ uKŠ` tKvřbv uKQy Agi Zv cĕvY Kiv hvq bv eřj B th,
Zv Agi bq, Zv ejv hvq bv/

cřřVĚi gj`ıqb

iPbvġj-K cřke

1| AvZři Agi Zř mřúKřę meřkd Yř gZev`ıU mgřřj vPbvımn e`vL`v Ki ab|

msıřřB DĚi gj-K cřke

1| AvZři Agi Zř cřřřř meřkd Yř `vkřKř`i e³e`ıU eYřv Ki ab|

2| meřkd Yř `vkřKř`i AvZři Agi Zř; mřúKřę gZevř`i `ıU mgřřj vPbv Dřř Ľ Ki ab|

3| AvZři Agi Zř; mřúřKřAvcbvı gZřvZ e³ Ki ab|

K) eü ıbeřPbv cřke

mıWK DĚi ıj Lřř|

1| meřkd Yř `vkřKř`i gřZ

i) AvZř Agi

ii) AvZř ařřsmkřj

iii) AvZř ıbZ`

iv) Dcřři tKřřbvıUB ıWK bę

2| meřkd Yř `vkřKřiv Zř-B `řKřiv Křřb hv

i) cřřřř Křiv hvę Ges hvřř ıřřę cřřřv Křiv hvę

ii) Abřře Křiv hvę

iii) ıPřřř Křiv hvę

iv) `úkřKřiv hvę

3| 0AvZř Agi G avı YııU Agj-K0 - gřřřıU

i) evřev`x `vkřKř`i

ii) `Avėv`x `vkřKř`i

iii) thřřř K I cřřřřev`x `vkřKř`i

iv) meřkd Yř `vkřKř`i

4| meřkd Yř `vkřKř`i AvZři Agi Zř; mřúKřę gZev`ıU

i) mKř mgřřj vPbvı Eřařř

ii) meřb`řKZ.

iii) mgřřj vPbvġj-K

iv) me KřıUB cřřhvřř

L) mZ` nřř 0m0 Ges ıg_`v nřř 0ıg0 ıj Lřř|

1| meřkd Yř `vkřKř`i gřZ, AvZř Agi |

2| meřkd Yř `vkřKř`i gřZ, AvZř Agi -G avı YııU GřKevřıB Agj-K|

3| meřkd Yř `vkřKř`i gřZ, gZřř cıı gZev³ řřvKřřřř Ařřřřřř tetP_ıřK Ges cřřřřřř Křřb hvcb Křř G avı Yv ıııZgZ nřřřKi |

4| meřkd Yř `vkřKř`i gřZ, hv Abřře Křiv hvę tKev Zř-B `řKřiv Křiv hvę|

mıWK DĚi

K)

1| ii) AvZř ařřsmkřj 2| i) cřřřř Křiv hvę Ges hvřř ıřřę cřřřv Křiv hvę

3| iv) meřkd Yř `vkřKř`i 4| iii) mgřřj vPbvġj-K

L) 1| ıg 2| m 3| m 4| ıg

BDvbu - 8

gġġi cġkġZ.I cġkvi
(The Nature and Kinds of Values)

gġġ mgm'wU eZġvġb `kġb GKUv , iaZcY©mgm'v wntmġe weġewPZ ntqġQ/
e`RMZġK tK>`aKġi gvbe gġb wewfbewRÁvmvi Awefġe nq| Rxeb I RMġZi
A_©Z_v gġġ LġġZ gvbe gb gwii qv ntq I ġv| GB Rxeb-RMZġK gvby `ġfġe
wePvi Kġi _vġK| cġġgZ: Rxeb I RMr thfġe AvġQ wK tmfġeB Zvi eYġv `vb
Kġi Ges wZxqZ: Rxeb I RMġZi Zvrch©bYġ Kġi | hLb Avġiv tKvġbv NUbvġK
h_vh_fġe eYġv Kwi ZLb Zv nġe Zġ`i eYġv, Avi hwi tKvġbv NUbvi fvġ-g` ,
t`vI_ , Y, DrKI©AcKI©BZ`w`i eYġv Kwi Zġe Zv nġe gġġi eYġv| GB BDvbuġU
gġġi cġkġZ, tkYwefvM Ges gġġi AvbywġK weI qvej xi Dci AvġivKcvZ Kiv
nġe|

GB BDvbuġU tgw AvwU cW itqġQ

- Z_` I gġġ
(Facts and Values)
- e`MZ I AvZMZ wntmġe gġġ
(Values : Objective and Subjective)
- gġġ e`MZ I AvZMZ Dfqb
(Values : Both Objective and Subjective)
- gġġi cġkviġf`
(Classifications of Values)
- gġġ wbarġġYi bwiZmġr
(Principles of Valuation)
- gġġ I mġv
(Value and Reality)
- gġġi Zvrch©I Aabv gġġi ġġ
(Significance of Value and Current Value Conflicts)
- gġġ wntmġe Rxeb
(Life as a Value)

cW - 1

Z` I gj`
(Facts and Values)

Dž`k`

GB cvWtkł Avcłb

- Z` I gj` i msÁv w`žZ cvıteb |
- Z` I gj` i cKwZ e`vL`v KižZ cvıteb |
- Z` gj`-K AeaviY I gj`nelqK AeavižYi cv`R` `bž`R KižZ cvıteb |

fıgKv

Z` m`úY`vte nelqubfP | gj` m`aviYZ nelqubfP ntj I e`w`i `w`fıwzi cv`R`tnZz
LnbKUr e`w`ıbfP I ejv hvq | Zte NUbvi gj` nePıti tŕtł tKvıbv bv tKvıbv
Av`žK`P cKæGtm hvq | hı` I e`ev`x `vKbKMY gj` i cwižcŕtž e`ev NUbvi
nePıti cŕŕcvıx bb | Zely e`ev NUbvi gta` ev`éZvi AwZwi` th GKUr Av`žK`P
BıwžZ AvtQ Zv A`Kvi Kiv hvq bv | eZŕvte `eÁnbKMYI Ro, kıw, t`k, Kvj,
KvıRviY m`ú cŕwzi ŕvıv `baŕı Z e`ev NUbvi th hıwšK Kvıvıgv itqıQ, Zvi
tcQtb GKUr Av`kŕj-K KvıvıgvK `Kvi KtižQb | hvtk Qrov cwi` k`gıv NUbıcvÄi
hıwšK KvıvıgvıKı e`vL`v Kiv Am`e | nekı fıte Rıeb I gıbi `žfc e`vL`vq GB
mZ`Zvtk `úofıte Dcj vä Kiv hvq |

Z` : msÁv

tKvb NUbv ev e`i cKwZ m`útk`mZ` eYŕv ev ePbB Z` (Fact) | A`ŕ Z` ntjv
Ggb eYŕv ev ePb hv ev`teKfıte Aw`Zkxj tKvıbv NUbv ev hv cKZ.e`ıvcııUtk
mıwK fıte eYŕv Kti | Z` m`úıwKZ NUbıw `vb I Kvıj A`ŕ tKv`vı AZıžZ NıUıQ,
eZŕvte NUŕQ ev fıel`ž NUte Ggb nžZ cıti | thgb, Avgıv hLb evıj, ŕ`wei
mıteZıK ıvcıUıq nZ`v KtižQŕ ZLb thınZzGıw ev`te NıU hvı qı GKıw nelıqi eYŕv
ZvB Gıw GKıw Z`mZ Dıw` | GıwıK Z`gj`-K AeaviY (judgment of fact)-I ejv
hvq | Z`mZ Dıw`i Avııv KıwZcq D`vııY Avgıv w`žZ cııı; thgb, ŕKgjv Mf`evZ
NıUıqıQŕ, ŕıııdK Avgıv Rıeb evıPıqıQŕ ev ŕıgvıbv NUbıw m`útk`mZ` etj žQŕ,
BZ`w | D`vııY, žıvıžZ nZ`v, Mf`evZ, Rıeb evıPııbv I mZ`Zv m`útk`e`ııbŕ eYŕv
t`qv nıqıQ | KvR, žıv fıvııv ıK g`, gıvıııı Kiv DııPZ ıK AbııPZ tm nelıq ıKQıejv
nqııb |

gj` : msÁv

ŕgj`ŕ (Value) káıw Avgıv`i GKıw AwZ cıııPZ ká | ŕ, Yŕ, ŕfıjŕ, ŕDrKIŕ,
ŕcyZıvŕ, ŕdj cŕı Zıvŕ, ŕgnEŕ, ŕghPıvŕ BZ`w ká, žıv gj` i mgv`R ká etj gıb
Kiv nq | Zte GB nelıq gZıf` AvtQ | thgb- ŕcyZıvŕ káıw gj` i tPıq e`ıvcKZı

kā| cYzv ejtZ mKj gj`i m=úYzvKl tevSvq| gj`i mWk A_@K Zv vbtq
gvbšl i gta` bvbv aišbi wfbbzv cwi j WJZ nq| GKRb e`ev`x`vk@K gj`tK thfite
e`vL`v KišZ Pvb, GKRb fivev`x`vk@K tmfite Ktib bv| A_@mZtZ gj` th Aš_@
e`eüZ nq, tmš`h@eAvšb gj` tm Aš_@e`eüZ nq bv| Zte mvari Yfite tKvšbv WkQj
gj` AvšQ ejtZ Avgiv tmiJi DcšhWmZv AvšQ ešS _wK| tKvšbv Av`k@K Abyri Y
KtiB NUbWU gj`gvb c@B nq|

Z` I gj` : cKwZ.

Avgiv mvariYZ tKvb e`ev NUbvK `šlv`wofwštZ e`vL`v KišZ cwi | c@gz: e`
ev NUbWU cKwZtZ thfite AvšQ ev NšUšQ tmfiteB Zvi eY@v KišZ cwi | GwU nt`Q
Zš`i eY@v| wšZxqZ: Av`tk@wfwštZ e`ev NUbWUj , Yv, Y wPvi KišZ cwi | GB
, Yv, Y wPvi KišZ thšq Avgiv welqWtK b`vq ev Ab`vq, DvPZ ev AbvPZ, mZ` ev
wq_`v, fij ev g`, mš`i ev K@rmZ etj AvfwšZ Kwi | Gfite e`ev NUbWUj , Yv, Y
wPvi KivB ntjv e`ev NUbWUj gj` wbašY Kiv|

Dctii Z`gj-K ePb, šjvšZ nZ`v, Mf@vZ, Rieb evDštv I mZ`Zv m=útk@e`wô
eY@v t`qv ntqšQ| D³ D`vni Y, šjvšZ ewYš tKvšbv NUbviB wPvi Kiv nqwb| A_@
KvR, šjv vřtjv Wk g`, DvPZ Wk AbvPZ Zv ejv nqwb| Wkš`hw` D³ ePb, šjv Gfite
ejv nq th, @mšZtK wcušq nZ`v Kti `wei GKUv tNvi Zi Ab`vq I A%wšZK KvR
KtišQ@, @Kgjv Mf@vZ Nwšq GKUv AbvPZ KvR KtišQ@, Ges @NUbWU m=útk@mZ`
etj tgvnbv GKUv fij KvR KtišQ@- Zvntj GB Dv³, šjvšZ NUbvi DrKI@ AcKšI@
eY@v t`qv ntqšQ ejtZ nš| ZvB GB ePb, šjv gj`welqK ePb| Gš`išK gj`welqK
AeaviY (judgment of value)-I ejv hvq| gj`welqK AeavišY NUbWUj `iagvš
e`MZ eY@v t`qv nq bv, eis NUbWUj Av`k@fwšK wPvi Kiv nq| gj`welqK
AeavišY DvPZ, AbvPZ, řtjv, g`, Wk, řš, `bwšZK, A%wšZK G Rvšxq kš Aššfš
_všK, hv Z`gj-K AeavišY _všK bv|

gš`i cKwZ.: wvfbagZev`

gš`i `šfc ev cKwZ. m=útk@`vk@Kš`i gta` mvariYZt Pri aišbi gZev` t`Lv
hvq| thgb K) AvšWô ev gb`Egj-K gZev` (Subjective or Psychological
View) L) e`wô gZev` (Objective View) M) c@qvMev`x gZev` (Pragmatic
View) I N) fivev`x gZev` (Idealistic View)| gb`Egj-K gZev` Abyvš,
gj` ejtZ tevSvq e`i Ggb, YšK hv gvššl i tKvšbv Afve tglvq Ges Zvi gšb mš
I Avšš`i AbvšZ Rvšvq | e`wô gZev` Abyvš, gj` e`wôfP Ges e`i gj-
cKwZ. I gš`i gta` tKvšbv cv`R` tbB| gvššl i fij j vMv ev bv j vMv A_@ev gvššl i
cwi Zvš. ev AZvš i mš_ e`i gš`i tKvšbv m=útk@šB| A_@ e`ev Zvi wšR, šYB
Avgvš`i KvšQ ZvšKi| D`vniY`šfc ejv hvq, tKvšbv e`i gta` hLb KZK, šjv
mš`i , Y _všK šmB e`šK Avgiv mš`i etj AvL`vqZ Kwi | hLb Avgiv evj , cvrvv
mš`i, ZLb Zvi KZ, šjv , šYi Rb`B tmiKg etj _wK| c@qvMev`x `vk@Kš`i

`wofZ, gŕj`i gvb`Ü ntjv Dc`thwMZv ev DcKvwi Zv| c`qMev`xt`i gŕZ, e`i gj`
wbfP Kti e`wli gta` e`w³i tKvb c`qvrB tgUrbvi ¶lgZv AvtQ wKbv Zvi Dci |
fveev`x`vkKkŕ`i gŕZ, gj` nt`Q cigZÉj ev cigmÉv, hv c`KwZ. I gvbe gŕbi ga`
w`tq wRtK c`Kvk KiŕQ| fveev`xt`i gŕZ, gj` wclqwbô ev e`MZ Ges AvZwô ev
AvZMZ DfqB| GQvov Dc`thwMev`x`vkKk ŵgj (Mill)-Gi gŕZ, hv mly Drcv`b
Kti ZvB gj`| tgBbs (Meinong) Gi aviYv mŕLi AbŕwZB gj`| Avevi tcix
(Perry) etj b, gŕj`i wfvÉ nt`Q`RwK`ŕ`gŕj`i`ŕfc GB BDwbŕUi cieZx`
cv`ŕj vi Avŕj vPbv t`ŕK Avi l cwi`vi fvt e`ŕv hrte|

Z`gj-K AeaviY I gj`wclqK AeaviY

Z`wclqK AeaviY eYŕvgj-K (descriptive), Avi gj`wclqK AeaviY ŕy-wbafK
(appreciative)| Z`wclqK AeaviŕY Avgiv e`ev NUBvi`i agvŕ eYŕv w`B, thgb-
ŕtMvj vc dŕwU jvj ŕ| GLvŕb ePbwŕZ ŕtMvj vc dŕŕ bvgK e`wU c`KwZŕZ thfvt e
weivR KiŕQ ZviB eYŕv t`qv ntŕŕQ gvŕ| e`wUi cŕZ e³vi tKvŕbv wŕkl gŕbvŕve
c`KwKZ nqwb| c¶lvŕŕi, gj`wclqK AeaviŕY Avgiv e`i ŕY wPvi Kwi, thgb,
ŕtMvj vc dŕwU mŕi ŕ ev ŕwbSŕgi KvRwU fiv nqwbŕ| GB AeaviY`wŕZ Avgiv NUBv
ev Zŕ`i wBQK eYŕv w`Q bv mŕŕ_ mŕŕ_ e`wUi ŕY ev gj` wPvi KiwQ| GLvŕb e`ev
NUBwUi cŕZ Avgvŕ`i GKwU wŕkl aiŕbi gŕbvŕve c`KwKZ ntŕŕQ|

Z`wclqK AeaviŕY e`Av`Zŕkj wK Av`Zŕkj bq Zv eYŕv Kiv nq| GLvŕb e`ev
NUBwŕK tKvŕbv Av`ŕkP mŕŕ_ Zŕbv Kiv nq bv| ZvB Z`gj-K AeaviY wclqwbô
(positive) | c¶lvŕŕi, gj`wclqK AeaviŕY th e`wUi ŕY ev gj` wPvi Kiv nq,
ZvŕK GKvU Av`ŕkP mŕŕ_ Zŕbv Kiv nq| D`vniY`ŕfc, hLb Avgiv ewj, ŕmwŕŕi
`k`wU mŕi ŕ ZLb Avgvŕ`i gŕbi gta` tmŕ` thP th cig Av`kŕj ŕwqZ`ŕK, Zvi
mŕŕ_ Zŕbv KtiB`k`wŕK mŕi ewj | Abjŕfcfvt e, mZ`Zv I gŕŕj i cig Av`ŕkP
wfvÉŕZ tKvb NUBv ev KvRtK Avgiv mZ`, wŕ`v ev fiv, gŕ` BZ`w` wŕŕŕte gj`vqb
Kwi | ZvB gj`wclqK AeaviY Av`kŕbô (normative)|

Dcmsvvi

`eÁwBK Ávŕbi cŕvŕi dŕj eZŕvŕb Avgiv Z`ŕKB AMMY` wŕŕŕte MŕY Kwi Ges
gŕj`i wclqwb Dci Kg ŕiæŕi t`B| Rŕetŕbi wBivcÉvi Rb` agŕYi cŕe`iv`wU
PjvPŕj i Dchŕŕ wKbv- GB Z`wU Rvŕv A`ev wKi i JIa tmetŕbi ŕevZj wU wclgŕ
wKbv- GB Z`wU Rvŕv Avek`K| gj`wclqK Dvŕ³ i G aiŕbi Zvŕ¶wYK gj` bv`vKŕj I
A`ev Z`gj-K ePb th Aŕ`mZ` tm Aŕ`gŕj`wclqK ePb mZ` bv ntj I gj`wclqK
Dvŕ³ AŕbK mgq Z`gj-K Dvŕ³ i tPŕq AwakZi ŕiæŕi enb Kti| D`vniY`ŕfc,
ŕi wKqv I hŕi iŕŕŕi KvŕQ cŕw`extK KŕqKeri aŕsm Kivi gZ cvigvŕwK tevgv Avŕŕŕ-
GB Z`gj-K Dvŕ³ wU tPŕq ŕcvigvŕwK A`i e`envi Kiv DvŕPZ bqŕŕ- GB gj`wclqK
Dvŕ³ wU AwakZi ŕiæŕi enb Kti | G t`ŕK ŕevŕv hvq, Z` I gj` tKvŕb wU B ŕiæŕi
bq|

cřřVři gj`vqb

iPbvřj-K cřkř

1| Z` I gj`i D`vni Ymn msÁv vř b| Z` gj-K Dřř I gj`vel qK Dřři gřa`
cv_K©AvřQ vřK?

msřřřB Dři gj-K cřkř

1| ŐZ` gj-K DřřŐ ej řZ vřK eřřřř? D`vni Ymn eYřřv Ki ab|
2| Őgj`vel qK DřřŐ ej řZ vřK eřřřř? D`vni Ymn e`vL`v Ki ab|
3| ŐZ`Ő I Őgj`Ő DřřqB Rřetřbi Rb` , iřřřřřD`vni Ymn eřřřřř ej řř|

K) eřř vřřřřř cřkř

mřřK Dři vř Lřř|

1| řřřřř gj`vel qK Aeavř řřř
D`vni Y

- i) eřřřřř AřřK , řřř řřř řřřřř
dřřřřř
- ii) Gř řřř řřřřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iii) řřřřř řřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

3| řřřřř gj`vel qK Aeavř řřř řřř

- i) eřřřř řřřřř řřř řřř řřřřř
- ii) Ařřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iii) řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- iv) řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř řřřřř

4| gj`

- i) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř
- ii) eřř řřř řřř řřř řřř řřř
- iii) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř
- iv) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř

2| Z` vřřřř řřř

- i) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř
- ii) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř
- iii) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř
- iv) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř

mřřK Dři

K)

- 1| iii) řřřřř řřř řřř řřř řřř řřř
- 2| ii) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř
- 3| iii) řřřřřřř řřřřř řřřřř řřřřř
- 4| iii) eřřřř řřř řřř řřř řřř řřř řřř

cW - 2

e`MZ vntmře gj` Ges AvZMz vntmře gj`
(Values : Objective and Subjective)

Dřık`

GB cWřkřl Avcıb

- gj`ı e`MZ Drm m`úřk`úó e`vL`v`řZ cviřeb|
- gj`ı AvZMz vř KıU vřK Zv eYřv KiřZ cviřeb|

řıgKv

Ařbk `vřkřřki avi Yv, gj` řKvřbv D`Pzi Drm thgb- Ckř, cig řřf, Avjřn, epř vřKsev cřKz. řřk Avřm| Zřiv Avı řb Křib, gj` nřjv e`vř`ıbıřcřř GKıU e`ıcvı | GB gZ Abřmřı, GgbvřK cıł exřZ hıř řKvřbv gvbe cřRvřZ bvı _vřK Zey gj`ı Av`Zj_vřKře| Acııřřk, Ab`vb` `vřkřřkMY hıřř řřLıv th, gj` cřjıvcřj e`vř`mıřcřř GKıU e`ıcvı Ges Zv vřfřř Křı vřlqıUı Dci gvıřjı gj`ıvřtı řřgZřı Dci| A`ř hıř cıł exřZ gvıřjı Av`Zj_bv_vřK Zře e`ı Av`Zj_vřKřı gj` etj vřKQy_vřKře bv| Avřj_vřP` cvřV Avgıv gj` m`úıvřKř GB `řıřıřı hıřřřKř hıřvřB Křı gj`ı cřKz.Drm m`Uvřı řřóv Kiřev|

gj` e`MZ (Value as Objective)

gj`řk hLb Avgıv e`MZ ejřev ZLb G K_vı vřB aiřı A`řřZ cvřı :

- K) e`ı vřR`^gj` _vřKře, gj` vřıřcřřı Rb` cıł exřZ gvıřjı Av`Zj_vřKř ev bıv _vřKř|
- L) e`ı gj` Avřm řKvřbv AvřcřkřK Drm řřk|
- M) cřKzı vřqřı gřa`B gj` Av`Zřıj |

e`ı gj` vřmZ _vřK e`ı vřZřıB

vřKQy_vřKřvřkřK gřb Křıb, gj` AvZMz e`ıcvı bq, gj` m`úıřřıře e`MZ| řKbbv gvıřı e`ev NUbřřk gj`ıvřb KıaK ev bı KıaK e`ı gřa`B gj` AřřıřřZ _vřKřı gj` AvZMz ev e`vř`MZ nřj meřřıb gj` etj vřKQy_vřKřı bv| řmřřřř gnr mııvřZ, gnr vřı, gnr mıřxZ ev gnr th řKvřbv mıřı gj`ıvřb Kıv m`e nřZı bv| vřKř` Avgıv Rııb, bıřıř -ıeıř`bv_řk_ıcřřıı mııvřZ, ıvřıřřıř -ıcřkřřıř-Rqıř Avřev řbı vřı, mıřıgZ Avj_x-bvřvřKıZ Avj_x-cj ıemřıbı mıřxZ mKj vřıřřcřřK mü`q hıřřev gvıřjı KıřQ gnr vřıřKgřıřıř Av`Z nq| A`ř Gme vřıř Kıřgř gřa` meřřıb vřKQy gj` Aek`B AvřQ| ZıB gj` AvZMz e`ıcvı bq| ZıQvov, hıř vřKQygvıřjı e`vř`MZ AbřıřřZřK ZB.Křı ZıvB gj`evb| gvıřjı GB e`vř`MZ AbřıřřZřK cıı ZB.Kıvı řřgZřı řm vřřıř mıřı Křı bv, Zı e`ı gřa`B _vřKřı thme e`řZ gvıřjı cıı ZB.Kıvı řřgZřı _vřKřı Zı gj`evb etj gřb nq| thgb, řřmıřıřvı cřřřı gvıřjı KıřQ gj`evb| řKbbv

tMvj vc dzj i tmš`h°gvbyfK cwi ZB.Kti | Avi GB tmš`h°gvbyf i mō bq| GwU H
wbw 8 dzjwli wbr`^AštbřnZ ,Y| ZvB gj` AvZMZ mel q bq eis Zv e`MZ|

gvbyf i Dcwi`wZ I e`i gj`

gvbyf i Abgwi`wZtZ cwi`extZ e`i gj` AwKZ._vfk wKbv- melquU cixŋv KiŋZ
PvBtj AšZ mvgwqKfite ntj I mKj gvblyfK cwi`exi evBti t`fk e`mgr wbr wbr
gj` wbtq Ae`vb KiŋQ wKbv- Zv AetjvKb KiŋZ nte| Avmtj tKvb gvbly hw
cwi`extZ bv`vfk Zte Avtjv, evZvm, cwmb, MvQcijv, dž-dj, b`x, mgÿ, cwnvtoi wK
tKvfbv gj` _vKte? ckwU Kivi mvt_ mvt_ Dvij wLZ e`mgfni mvt_B gj` K_wU
mæú,³ ntq cto| ZvQvov, Avgiv hw cŋYxKž, MvQcijv, cZt½i `wŋtZI fme
Zvntj I e`i wbr`^gj`fK `Kvi KiŋZ nq| KviY Zvt`i tetP _vKvi Rb` Gmtei
cŋqRb| hw I Zviv gvbly i gŋZv Gmtei gj` wbaŋ Y Kti wKbv - tm mæúwKŋ Z`
Avgit`i Rvbw tbB, Zely GwU wbuŋZ th Gme e`mgr Zvt`i KvŋQ gj`evb| Zte
cwi`extZ Ggb wKQye` AvŋQ hv iaygvbyf i Dcwi`wZi KviŋYB gj`evb| thgb, `Y°
bvqK avZe c`v`w gvbly i KvŋQ gj`evb ntj I MvQcijv wKsev cŋYxKtji KvŋQ
gj`nxb| Abjycfite, cwnvtoi Povv tmš`h°wKsev mgÿ` mKtZi tmš`h°j` iay
gvbyfi KvŋQB gj`evb| ZvQvov, ms`wZ, wki Kjv, mi Kvi e`e`vi gj` I gvblyfKw`K|

e`i gj` Avtm tKvfbv AwZ cŋKwZK Drm t`fk

AŋbtK e`i I gvbly i ga`Kvi gŋ`i Drm wntmte AwZ cŋKwZK Drtmi K_v etj b|
AŋbK gvblyB AwZ cŋKwZK tKvfbv mEv, cigmEv ev AwawwZK tKvb wKQy Aw`ŋZ;
mekjm Kti b| Zvt`i gŋZ, cigmEvB gŋ`i wfiwE| G RMr Ges RMtZi me e` ZwiB
mō Ges wZwb RMtZ hveZxq bw`wbK Ges `bwZK gj`fK cŋZwŋZ KtiŋQb Ges
gvbyfK tmme AbymitYi Rb` wbt`R w`ŋtqQb| G aitbi cigmEvi Aw`ŋZ; _vKtZ
cvti, Zte Aw`ŋZ; cŋŋ Pwvšl tKvfbv cŋvY tbB| cig mEvi Aw`ŋZ; Kvŋv Zxe^a
mekjm _vKtZ cvti, wKš`mekjm I cŋvY GKK_v bq| ZvQvov `bwZK gŋ`i melquU
gvbyf i RvMwZK cŋqRb Ges B`Qv Abŋvqx D`mZ I cwi`ewZŋ nt`Q| Awakš, gŋ`i
AwZ cŋKwZK Drtmi K_v hviv etj b, Zvt`i gŋa` mavi Y HK`I cwi`j wŋZ nq bv|
thgb, hxi, ex, ZvI, tčUvmn wewfbægnvige Ges `vKwKMY wewfbæaitbi AwZ
cŋKwZK mEv, `bwZK Drm I bwZgvjvi K_v etj ŋQb| Zvt`i gŋa` gŋ`i Drm I
cŋKwZ. wbtq wgtj i tŋq Awg B tenk| Zvntj gŋ`i tKvfbvAwZ cŋKwZK DrmU
mivK-Zv wbtq cŋwDv`v`fmeK|

cŋKwZK wbtqgi gŋa`B gj` wbmZ

KLtbn KLtbn Avjv`vfiŋe, Avevi KLtbn AwZ cŋKwZK ZtEj mŋ½ hÿ Kti ejv nq
th, `bwZK wewa ,tjv cŋKwZK RMr I cŋKwZi Ask| AŋbtKB etj b, KvRUv Kiv wK
bv KviY Zv cŋKwZieiax| Avgiv cŋKwZK wbtq ejtZ enš, ŌMwZi mŋŌ, ŌZvc
MwZie`vŌ, Ōgva`vKIŋ wbtqŌ BZ`w`fK| hLb GB ŌwewaŌ ev ŌAvBbŌ kãwU Avgiv
cŋKwZK wewa I `bwZK wewai tŋŋt e`envi Kw ZLb Zv wewišli Rbŋ w`ŋZ cvti|
tKbbv GB `w tŋŋt wewa ev AvBb kãwU wfbæAŋ`e`eüZ| cŋKwZK wewa nt`Q

eYřvj-k Ges `buzK weva nt`Q cıvgkřj-k| řgra`vKIř mřō GKıU cřKıZK weva |
gra`vKIř ıbgg Abıvıti, řKıv e`řK Dctıı ıř řK ıbtřřc Kıtj cılexı Uřtb Zı ıbtř
tbřg Avıte| GB ıbqtgi mřř_ JıřřZ`i řKıřbv mřřKřtbB| cřKıZK ıbgg e`MZ
NUbri eYřv ıř řj| Zı `buzK NUbri ıbt`R ř`q bı| řKD řKD etjb, gıvřřı i
JıřřZ`i ıKQııbgg cřKıZB ıVK Kři ř`q| thgb, mgKııgZı `buzK fıte AbıřřZ,
řKbbı Zı cřKıZK weva mřřZ bq| Zıř`i hıřř nřjı, cřKıZ. řKej gıř ıecıřZ ıj řř
thřb mřřKřA_ř bııı I cıřřıı thřbZıřKB `řKıZ. ř`q| ıKř`ıel qıU řmiKg bq|
řKbbı cřKıZř Mřel Yı Kři ř`Lv řMřQ, GKB ıj řřı gıřS thřbZıı ıel qıU ıefřbř
cřYıKj I Dıřřıııřı gřa`I eZřřı| ZıB GUı ejı hıřq, `buzK gj` cřKıZ. ev AıZ
cřKıZK řKıv ıKQıř řK Avřm bı| Zıvřř gj` hıř e`MZ bı nq, Zře gj` AvřMZ
ıKbı- ıel qıU cıřřıı Kıı cřQıřB|

gj` AvřMZ (Value as Subjective)

gj` cřjıvcıř fıte AvřMZ ev e`ıřııbfř ejıı A_řnjı, hıř cılexřZ řKıřbv gıvřřı i
AıřZı bı _řřK Zře gřř`ı AıřZı _řKře bı| meıKQř ZLb gj`ııxb nřq cřo| GB
gřZı AbııııMY gřb Křıb, gřř`ı AıřZıııagıř gb ev řPZbıı gřa`B mřře, e`ev
NUbri gřa` mřře bq| řKıřbv e`ev NUbri řKıřbv meřbMř` gj` řbB| GKřřbı
KıřQ hı fıj gřb nře, Avı GKřřbı KıřQ Zı gř` gřb nřZ cıřı| th Mıv gıřře KıřQ
fıj jıřM Zı Zıı evřıı KıřQ fıj bıı jıřMřZ cıřı| Aveıı GKB e`ıřıı KıřQ
mgřıı ıfřbřřvq e`ı gj`ı ıfřbřřbentřZ cıřı| Avřř`ı mgřq th MıvıU gıřře KıřQ
ZıB. vqK gřb nq, řKıřKı mgřq řmB GKB Mıv ıeııřKı gřb nřZ cıřı| Zıvřř ejı
hıřq, fıj-gř` cřıřZ. e`MZ _Y bq, eis G_řjı AvřMZ| ZıQııı, mZ`ı, mııı I
gřřřıı avıYı ř`k I Kıj řřř` cııeıřř nq| Av_řııııRK Ae`ıı cııeZřbı
KıřřY GK hřMı Gme cıg avıYı_řjı Ab` hřM e`řj thřZ cıřı| mıřııı gřř`ı
meřbıı ev mıvZb řKıřbv ıřc řbB| gj` GKıřřřıte e`ıřıı gřbı I cıı ıbfřřkıj |
e`ı ıbR`řřKıřbv _Y řbB| e`ıřııgıvřı e`ı Dcı _Y Avřııc Křı gıř| GQııı,
RMřZı mg`ıgnr gj` cıııZ_řjıı (value systems) gıvřřı B mıřı| D`ııııY`řř,
mřřıııı, řcřııı, A`ıııı ÷ Uj, řmıU _gııı GKřbııı, řmıU AMııı ÷ b, Bgıvřřıı KııU
cřııı-Gı gj` mřřııKř ıePıı-ıeřkř řYı K_ı ejı hıřq|

Zře Avııı Avřřıř` cıřıı cřg ıřřKı AvřřıřPbıřq ř`řLıQ, gj` ııııe`ıř gıvřřı i
cřQıřB, AvřeM, AbıřıřZ, B`Qı BZ`ıı ř`řK ıbtmZ nq bı, gj`ı e`MZ ıfřııEı AvřQ|
hLb řKıřbv ıKQřK Avııı mııı eıj ev ıgııı `řř`ı eıj, ZLb Hme e`ı gřa` Ggb
ıKQı, Yıejı _řřK hı e`ııřK mııı Ges ıgııı `řř`ı etj AvL`ııqZ Kııı KııY ııřmře
KııR Křı, ZıB gj`ı Dıı ııııı e`MZ A_ıı AvřMZ bq|

Dcmsnvi

gj` ubarP`Yi c`uqmUi mvt_ gj`evb e` ev NUbv _v`K, gj` ubifcYKvix e`i`i
 Dcw`wZ _v`K Ges GKwU we`kI Ae`vq tKv`bv wKQj gj` ubifcY Kiv nq| `Y`avZ`uI
 gj` ubifcY Ki`Z tM`j, gj`evb GB avZe c`v`uI Dcw`wZ _v`K`Z nte| mgv`Ri
 Ab`vb` gvbly KZR. GwU`K gj`evb avZz`m`mte `fKwZ. tctZ nte Ges Av`vb-c`vb
 Ki`Z nte| th e`i`i GwU`K gj`evb ej`teb, Zvi mvg_`I thvM`Zv _v`K`Z nte| wBR`
 g`af`vgtZ c`vb I Lv` mgm`v RR`Z tKv`bv mgv`Ri Kv`Q GiKg gj`evb avZ`z gj`
 wePv`i tP`q R`weKv wbe`ni we`q`jv te`k gj`evb n`Z cv`i| ZvB gj` wePv`i
 Rb` e`i`i c`qvRb tgUv`bvi `Yvej`x thgb _v`K`Z nte tZg`vb gj` Dcj`wä Kivi gZ
 mvg_`I thvM`Zv`m`ub`e`i`i Dcw`wZ _v`K`Z nte| m`Z`iv`v gj` e`i`i`MZ I e`-MZ
 Df`qB| Bst`iR `vk`K Avtj KRv`Uvi G g`Zi Ab`Zg mg`R| Zv`v g`Z, gj` e`i`i
 gE` ev tMSY `Y bq, eis Zv ZZxq Rv`Zi GKwU `Y| GB ai`bi `Y e`-wbf`P n`qI
 gb-wbf`P| A`P e`-ev gb`K ev` w`j g`j`i Aw`ZB _v`K bv| Avgiv AvI t`LwQ
 th, gj`tev`tai mvt_ e`i`i`i i`P I Abf`vZi we`q`u Rv`Z| wKš` e`i`i`i i`P I
 Abf`vZi GKwU meRbM`n` ifcI Av`Q| wK`vi gva`tg gvb`yI i`P I Abf`vZ`K
 meRbM`n` K`i tZj`v hvq| AvI ZvB mv`R w`k`i, m`xZ I m`v`vZ`Kg`hv meRbxb
 g`j`i AvKvi tct`qQ, Zvi gj` t`k I Kv`jv`ExY`P meRbxb gj` n`Q e`-MZ gj`|
 ZvB ej`v hvq, gj` e`i`i`MZ n`qI AvZ`MZ| we`q`u cieZ`P cv`v AvI we`-v`i Zf`vte
 Avtj vPbv Kiv n`qQ|

gj` AvZMZ : mgvtj vPbv

GB gZer` Abyviti, gj` m=úYFvte e`i³i Dci wbfP Kti| tKejgvî e`i³i AbyvZ, B"Qv I wPšli RMtZB gšt`i Awefie NUv m=é| gj` thtnZzBw`qMón` e` ZvB tmš`h,°fvj Z; g` Z;G, tjv gvbe Rxeťbi mvt_ m=úKřř bv ntj Zv A_řxb ntq cto| gj` thtnZze`i³i AbyvZ, B"Qv I wPšl t_ťK mřw nq Ges G, tjv e``wbiťcŃ I cwi eZřkřj, ZvB gj` I e`i³ťť` cwi ewZř nq Ges GKB e`i³i KvťQI mgqťť` Zv wfbwřfbwřntZ cvti | thgb, GKRB wKřkvi tLj vajv Ges wětkl wKQyKvťR eqťmi KvřťY Avb` tčZ cvti, wKš' Zv GKwU wbr`ř eqťm mgťqi AcPq ev A_řxb KvR etj gtb ntZ cvti | ZvB gj` wBQK gťbvMZ GKwU e`vcvi | `vkřK tjvURv (Lotza)ři gťZ, gj` ntjv mšřťli AbyvZ ev GKwU e` t_ťK Avgt`i gtb th Avbť`i D"me nq tmUvB gj` | thtnZzmtšřl ev cwi ZvB. e`i³ gťbi AbyvZi e`vcvi, řmRb` gj` m=úYFvte e`wbiťcŃ|

D³ gZerť`i I tek wKQyt`vl-řau cwi jwřZ nq| tKD ř`Lř ev bv ř`Lř, GKwU dťj i th tmš`h°Zv _vKřeb| tKvťbv e`i³ tjvK Přřž Ašřřťj nqťZv Ggb AťbK KvR Křib hv Rbmgťř Ges mgvťR cřsmř cřeri thvM`| wKš' AťbK mgq Zv cřkřkřZ nq bv| ZvB etj wK tmme řřťjv KvťRi řKvb gj` řb? Aek`B AvťQ| ZvB gj` gťbvMZ bq, e`MZ|

Averi gj` hř nq e`i`i řYi wPřvi Zvntj e``ntjv řYi mgřw GK_v`řKvi KřřZ nq| gřbly e`i`i řY, řjvťK cřřř Kři Zvi wPřvi Kři | e`i`i řY hř gřbly cřřř KřřZ bv cvřřZv Zvntj gj` wPřvi Kivl m=é ntZv bv| thgb, tKvťbv jvj řMjvcťK tKD Kvťjv ev mř`v řMjvc ej řZ cvti bv| KvřY H řMjvcwU jvj iO aviY Kři AvťQ| ZvB gj` gťbvMZ bq| ZvQvov, D³ gZwU e`i³gbťK Awřřřř RMr t_ťK c_wK Kři ř`řl| wKš' e`i³gb I Awřřřř RMr GB wbtq GK ALŪ mĚř ev mřřvgAm`cř°mgMřř, řmB KvřťY e`i³gbťK Awřřřř RMr t_ťK c_wK Kři ř`Lv hřřř hřřř bq| KvřY e`B hř bv _řťK Zte wKřmi gj` wPřvi Kiv nře, řm cřwU Gřm hřq|

D³ gťZi Avťi Křw řau ntjv, GB gťZi Abyvixiv AbyvZ, B"Qv, Křgbv-evmbvťK gšt`i Dřm gtb Kři | wKš' Zv wK bq, KvřY Křgbv, evmbv, AbyvZ e`i`i řvivB wbanřřZ nq Ges Zviv gšt`i dj`řřc| thgb, e`w`b aři mřř`úKřřB GiKg tKvťbv `řúř hř tKvťbv řivgřwUK hřřřvřřř GKB mvt_ DcřřřM Kři Zvntj Zřť`i gťa` cřřřvq řřťj veřřři AbyvZ RbřřřZ cvti | ZvB gj` řK řKej gťbvMZ ejv Pťj bv|

gj` AvZMZ I e`MZ DřqB (Value as Subjective-Objective)

Dcřřřř`ř gZer`B Pıgcšř| AvZMZ gZer`xiv i`agrř e`i³gbťK cřřřř` ř`q; thgb, Avřg ej wQ ZvB řMjvc jvj | Averi e`MZ gZer` i`agrř e`i`i řYťK cřřřř` ř`q; thgb, řMjvc jvj etj B řMjvcwUťK Avřvi jvj ej řZ nt`Q| G`ř gZer`B

evsj vř`k Dššř mekte`ij q

Pigcšř| gřj`i Ae`vb iagvř e`řZ bq, Avevi iagvř gřb bq| Avgiv GB `ř
Pig gZevř`i mgšř mřab Kři ejřZ cřvi th, gřj` e`MZ I AvZMZ DřqB| th
řKřřbv gřj`i B `ř K AvřQ, Zřvřřv gřj` řbařřřYi KZř Ges th řelřqi gřj`
řbarřY Kiv nq Zři Av`Zř| GB `řqi gřa` hLbB mgšř NUře řKej ZLbB gřj`
řbařřř Z nřZ cřři| Gř`i řKřřbv GKřřřK ev` řřq gřj` řePři mře bq| thgb-
ZřRgřřři řmš`h`hř řeřřř gřbř KLB AetřřKb bř KiřZř Zřvřř Zři eZřřb
gřj` Abřřeb Kiv mře nřZř bř| Avevi Avř`š hř ZřRgřřřř bř vřKřZř Zřvřř Zři
gřj` řbařřřřYi cřK DVřZř bř| Avřřř gřj` e`ř Y, thř e`řřři Abřřřř, B`Qř I
řřřřřř řřiv řbařřř Z nq| gřj` mřřřřřře gřbř mřř bq| Avevi e`řřř gřbř Dcřřř I
AbřřřřřK ev` řřř gřj` řePři nřq Dřř A_řřb e`řcřři |

Avgiv AvřřMB ř`řLřQ, `řKřřK Avřř KRřřřřř (Alexander)-Gi gřřZ, gřj` AvZMZ I
e`MZ DřqB| gřj` e`řřřřřř ev AvZMZ GB Křřřř th, e`řřřřř gřj` řbarřY Křři
_řřK| Avevi gřj` e`MZ GB Křřřř th, řKřřbv e`ř řmB `ř Y ev gřj` _řřK eřř B
Avgiv e`řřř řmřřřřř Y řePři KiřřZ cřři |

řKřřbv řelřqi gřj` gřbřřři Křřgřř-evmřřř řřiv řbařřř Z nq, řKš` gřbřř řKřřb e`řK
Křřg` ev Křřg` bq gřb Křři řKbř Zř řbřřř Křři řmB e`ř `řřř Dcřř| thLřřb e`řřř-
gřbř Av`Zř; řbB, řmLřřb gřj` ev`řřřřř bq, mřřřřřřřřř ře`gřb vřKře| řKřřbv
řelřqi Ářb nřZ nřř thgb ÁřZř I řÁq Dřřřřř B cřřřřř, řZgřb e`ř gřj` řePřřři
řřřřřř řePřřřřřř Ges gřj`řqřKřřř e`řřř ev e`řřř gřbř Dcřřřřř Avek`K| ZřB eřř
hřq, gřj` AvZMZ I e`MZ DřqB|

ciwVĒi gj`vqb

iPbvqj-K cĕkæ

1| gj`wK? 0gj` e`MZ I AvZwMZ DfqB0- GB weiqiUj we`hwi Z e`vL`v w`b|

mswŋjB DĒigj-K cĕkæ

1| 0gj`i aß e`MZ0- GB gtZi wectŋj mswŋjB Avtj vPbv Ki ab|

2| 0 gj`i aß AvZwMZ0- Gi weiatx hyß t`Lvb|

K) eü ubeŋPbx cĕkæ

mŋwK DĒi wj Lŋj|

1| wbtPi tKvŋbv evK`wU mŋwK bq

i) e`i `ŋfc cwiewZŋ ntj gj` cwiewZŋ nq

ii) e`wßi gj`vqtfŋ e`i gj` cwiewZŋ nq

iii) e`wßi gj`vqb Ges e`i `ŋfc Dftqi cwiewZŋ e`i gj` cwiewZŋ nq

iv) e`i gj` me mgq AcwiewZŋ _vŋK

2| e`i gj` wbaŋtYi Rb` , iazcYŋtj v

i) e`i wR`^ewkó`

ii) e`i Pwn`v

iii) e`i cwiewcwkŋR Ae`v

iv) Dcti i me , tj vB

3| `Yŋgj`evb Kvi Y

i) `ŋYŋ gj`evb nevi thwM`Zv AvtQ

ii) `Yŋgj`evb wntmte mevi KvtQ `ŋKZ.

iii) `YŋK gvbly gj`evb etj gtb Kti

iv) `ŋYŋ gj`evb nevi gZ , ymZ `ewkó` Ges gvbŋj i KvtQ tmi Kg MhYthwM`Zv AvtQ

4| gtj`i e`vciwU

i) cŋjvciw fŋte e`wßMZ

ii) mawYŋvŋte e`wbfŋ

iii) mawYŋ` e`wbaŋŋ Z

iv) e`wßwbfŋ I e`MZ DfqB

mŋwK DĒi

K)

1| iv) e`i gj` me mgq AcwiewZŋ _vŋK

2| iv) Dcti i me , tj vB

3| iv) `ŋYŋ gj`evb nevi gZ , ymZ `ewkó` Ges gvbŋj i KvtQ tmi Kg MhYthwM`Zv AvtQ

4| e`wßwbfŋ I e`MZ DfqB

CW - 4

gťj`i cKviťf`

(Classifications of Values)

Dťik`

GB cV tkťl Avcb

- weifbrœcKvi gj` e`vL`v KiťZ cviťeb/
- ŸiãZji w`K t`ťK weifbrœaitbi gťj`i tkYxKiY KiťZ cviťeb/
- weifbrœcKvi gťj`i cvi`úwi K m`úK`bť`R KiťZ cviťeb/

figKv

gj` m`úKřq mgm`v AZxZ Kvťji b`vq eZřvťb tKej gvĪ` vkřBk m`úŃvťqi gťa`
 mřvex bq| eis Zv KťVvi e`er`x weÁvbx t`ťK mřaviY gvbył i wPšĪ-ťPZbvi gťa`I
 cwi j wřZ nq| m`œZ gvbył i wPšĪ-fvebvi weeZř I RMťZi mř` Avi I tenk GKvZv
 AbŸeB gťj`i Avťj vPbvi cřqvRbxqZvťK emioťq Zťj`ťQ| ZvB m`zZ KviťYB Ab`vb`
 melťqi gZB gťj`i tkYxKiY Kiv nťqťQ|

gvb ev gťj`i cKviťf` (Different Types of Values)

``wnK gj` (Physical Value)

cKZcťřj``wnK gj` břtg tKvťbv gj`ťK`řKvi Kiv nťe wK nťe bv, Zv wbtq tek
 weZťKř AeKiv AvťQ| Zťe PevšĪchřq hřŸi ZvMť` ``wnK gj`ťK`řKvi Kťi wbtZ
 nq| řřav, Zřv, thšb evmbv, `ř` cřwZťK ``wnK gj` břtg AwřwZ Kiv nq|

eyxeyĚK DrKlZv ev Avk cwi cŸZv gibe Rxeťbi Pig j řř| eyxeyĚK DrKlZv
 e`ZxZ Ab` tKvťbv Av`k`gibe Rxeťbi Av`k`nťZ cřti bv ev Zv tKvťbv cKvťi
 gvbox `ewktř`i mř` mřvAm`cŸbq| w`řUK Rxeť tKvťbv wKQy wřfi mřvqK bq|
 eis cřZeŮKZvi gřťS gvby Zvi Avcb `ewktř` fv`ť ev Dřřj nťq lťV| cwi`ř
 Rxeťbi hveZřq Kvgbv-evmbřťK mřbqřšZ Kťi cKZ.gřŸ ev gvbeZvi weRťqi `ř`
 jvf Kiv hřq| cKZ.Ať`Avgiv th AvZřťK Dcjwä Kwi Zv t`tni Aw`ťZji Rb`B
 m`œci nq| KvťRB t`n I AvZř GťK Actii mř` Awet`Q`řvte hř| A`ř t`n
 gvbe AvKw`řřZ cig j řřj` tcřřřťZ mřvqK řřgKv cijťb Avek`Křq, hř cKvivšřti
 %wnK gj`ťK`řKvi Kťi Ges ŸiãZj I ZvrchřK eyx Kťi |

A_řwřZK gj` (Economic Value)

Aw`g mřv`er`x mřvťR gvbył i e`wřMZ m`úwĚ etj wKQyŃj bv| me wKQyŃj
 mřvřwK| gvby Bť`Q gZ th tKvb `ė` řřvM KitZv| wKš`axti axti gvbył i wPšĪ-
 řPZbvi weeZřbi dtj m`úwĚ mřvřwK t`ťK tMvřwřMZ Ges Aetťł e`wřMZ m`úwĚ
 iřc avıYv jvf Kitjv| KvťRB th Aw`g mřv`er`x mřvťR e`i gťj`i tKvťbv

Avek`KZv iQj bv, Zv AvRtKi mgvR ev`eZvq Acwi nvh`ntq DfVtQ| Avi G nel qiu
A_šbuzK gj`tk išt`R Kti |

cyRev`x mgvR KvVtgvz tKvtrv e`w³B Zvi tgšij K Pmn`v tgUvtrvi Rb` mKj `te`i
gvnj K bq| KvtrB Pmn`v c iY Atb`i Dci wbf`kxj Zv Avek`K| cyRev`x mgvR
e`e`vi AvtM ctk-cyRev`x mgvtr `te`i wewbgtq `te`i e`vcK cPj b iQj | wKš`
ZvtZ th mgm`v iQj Zv ntjv wewbgqKvix `š e`w³i gvtS tmB mKj ctY`i
cšqvRbxqZv| GB APj ve`v wimtb Kv, tR gyt i cPj b ntq³Q hv šviv wv`š gšt`
tKvtrv `e` μq m³e| A_šř gyt i gva`tg th mKj e`v ev `te`i wewbgq m³e ZvB tm
`te`i A_šbuzK gj`tk Dc`vcb Kti |

gvbumK gj` (Mental Value)

wPšř, AbšřZ I Kuz. (Thinking, Feeling & Willing)- G wZbuU gšbi ewš| G
wZbuU ewš h_vμtg mZ`, myi I gšj tk išt`R Kti | G, tjb vB gvbumK gj` bvtg
AwfwinZ| gvbe Rxešbi cig gj`tk GivB cšZwbaZ; Kti | tKej gvI Gt`iB `Ztgj`
we`gvb| tKbbv myi tk myi, gšj tk gšj Ges mZ`tk mZ` etj B Avgiv MšY
Kwi | išt`P cšZ`Kwi Avj v`vfi te gj`vqb Kiv ntjv:

wPšři gj` (Intellectual Value) : gvby gvI B wPšřkw³i Awakvix| GUv Zvi
Avcb `ewkó| μgvMZ wPšřkw³i e`envi I ZvtK kmwZ Kti wPšři Av`k³mZ`tk
jvf KivB gvbe Rxešbi Ab`Zg j`š| mZ`tk jvf Kiv m³e wK m³e bq G msktg
Kvj tšcY bv Kti mZ` jvtfi Zrci Zvq wPšři AMšř fvgKv cij b Kivi `vq eZšq|
e`w³tZ e`w³tZ ev RmZtZ RmZtZ ōmZ`ō m³útk`ewfšreavi Yv we`gvb| Zte GUv
AZ`šř `řfweK, tKbbv cšZ`tkB Avj v`v mvgwRK cwi gŪtj i gvtS tešo DfVtQ,
Rxešbi KvQ cš`vkv I Rxeštk wB wv`š mZ`i gv b`š Pvj bv KivB Zvi Afřáv|
Zte hZB cv`š` ev wfbšv cwi j`šř tnuK bv tKb mZ`Kvix Ges AvZ`Dbqbkxj
e`w³i gvtS cš`wK chřq mZ` m³útk`GKwi A`úó avi Yv `vKte, chřqμtg Zv
mšyó I `p avi Yvq ifcvšři jvf Kite| A_šř GB cš`mqui gva`tg wPšř mZ`i
meRbix gv b`š`va KivZ AMšřvq nq|

Kuzi gj` (Volitional Value) : Kuz. ev Ktg³ Av`k³gšj | mšx-mg³kvj x mgvR
MVtb KgšřRxeZv ev KgPšj Zvi weKí tbB| cšZctšř tmB KvRB MnYthvM` hv
gšj Avbqtš mšřg| `kšbi Ab`vb` wltqi gZ gšjt i cšZ. ifc wbtq hš`ó gZtř`
cwi j`šř nq| GKšřwqvřte GK `j `vkwK thgb etj b, `wK mšB gšj, Avevi
Ab` GK`j `vkwK etj b, gvbumK mšB gšj | Avevi mgšřev`x aviv ev bwnZ
Aej šb Kti tKvtrv tKvtrv `vkwK `štqi mgštqi gvtS gšjt i Avfv t`LtZ cvb|
Zte hZB weZK`vKš bv tKb eZšv mvgwRK tčřvcšř ōmešak mvgwRK Kj`vY
jvfš- GB avi Yv ev Av`tk`AbšřwZ ntq th KgšřPóv Zvi gvtSB cšZ.gšj wbinZ|

D`vni Y`fj, mly ev cKvšl`Z:gj, tKbbv mly tKej gvI wbtRi Rb` Pvl qv nq Ges
wBR`^gtj`i `we`vi | mZ, myi I g1/2 - G, tjv ntjv `Z:gj` | mZ` mZ` etj B,
g1/2 g1/2 gqZvi Rb`B Ges myi, tmš` h`eKviki mnvqK etj B Zv Avgf`i Kvg` |
G wZbW gvbe Rxełbi gnr Av`k` G wZbW Av`tk` mivsj`b gvbe Rxeł tctZ crfi
cwi cY` mV`R Rxeł |

th gtj`i wBR`^Kvb gj` tbB, wKš`Aci gj` j vtfi mnvqK ZvK ciZ:gj` ej v
nq | ciZ:gj` Avtcv`K I kZmvtc` | ciZ:gj` tKv`bv wKQyj vtfi Dcvq mntmte
KvR Kti | ciZ:gj` gvbe Rxełbi tKv`bv cig j` bq, eis Dcj`v` | thgb-
A,`e`vqvg cfiw. ntjv ciZ:gj` | A`mly-`v` Avbqtbi mnvqK Ges e`vqvg my`
I Kg`g t`n`Zm tZ mnvqK |

e`wMZ I e`MZ gj` (Subjective and Objective Values)

tKv`bv tKv`bv `vk`bKi gtZ, gj` ntjv AvZMZ ev e`w`bfp` | e`w`i cQ, AvMh,
gtbvfve BZ`w` tKv`bv e`tZ gj` Avtvc Kti | gj` hw` e`MZ ntZv Zvntj Zv meri
KvQ mgvbfite MhYthvM` gtb nZ | thgb, GK UKiv` Y`mf` gvb`i KivQ AZ`šl
gj`evb etj MpxZ, wKš` tKv`bv eb` m`u`vtqi gvb`i KivQ Zv , iaz; enb Kti bv |
m1/2Zi t`v`I Gi MhYthvM`Zv e`vL`vZ nq; thgb, D`vigbv tKv`bv e`w` iex`
m1/2Z cQ` Kti, Ab`w` tK msKxY`gtbvfvevcb`Kv`bv e`w` Zv me`v AcQ` Kti |

ev`eev`x` `vk`bMY gtb Kti b th, gj` ntjv Avbevh`vite e`MZ ev e`w`bfp` | gj`evb
e`tZ Ggb wKQyDcv`vb we`gvb hv meri `w`K AvKw`Z Kti | thgb, Otgvbnj mV`
wK`Kg`h_v`myi etj meri KvQ mgvbfite MhYthvM` |

cKZ.ch`j vPbv G mZ` `u`o ntq I tV th, gj` m`u`Y`f` AvZMZ wKsev m`u`Y`f`
e`MZ bq | eis `tqi mgš`f` | cW` c`qvR`b AwKZi Avek`Kix e`mgr hv
cKZ.A`_B wv` w` wKQyDcv`vb avi Y Kti ZvZB Avgiv gj` Avtvc Kw |

Avtcv`K I cig gj` (Relative and Absolute Value)

Avtcv`K I Pig GB `v`itel gtj`i gj`vqb Kiv ntq `v`K | mZ, myi I g1/2
ntjv cig gj` | tKbbv G, tjv wBR` , tYB j`f` | G wZbW gvbe Rxełbi cwi cY`
wKviki tmvcv | Ab`w` tK `w`K gj`, A`w`ZK gj` BZ`w` Avtcv`K; tKbbv
G, tjv Pig gj` j vtfi mnvqKgvI | cig gj`, tjv e`MZ, tKbbv Giv e`w`i `e`gj`
wbfctYi evBti t`tK e`w`i gj` wbfctYtK wqš`Y Kti | GQvov, Ck`i thtnZzcig
mEv, ZvB mKj `Z:gj` e`MZ, Ges Pig gtj`i mV` Ck`i Awet`Q` m`u`tK`m`u`³ |

gvbmK gj`, tjvi cvi`úwK m`u`K (Interaction between Mental Values)

gvbmK gj`, tjv Avj`v Avj`v`vite Avtj vPbv Kiv ntj I tm, tjv th ci`úv t`tK
c`K, Ggb aviYv Kij fj` nte | eis mvgwRK e`w`Z; j vtfi wKv`k I e`w`i
tPZvri DEitY G, tjvi c`Z`tKi f`gKv mgvb Ges GtK Actii AbMgx | tKv`bv
tKv`bv `vk`bK Omew`K mvgwRK Kj`v j vtfi`K_v` e`³ Kti etj b th, Ktg` Av`k`

eisj v`k Dššj nekje`ij q

g½j B GKgvĪ cāvb gj`| Ab`vb` gj` ,tjvi c_K tKvṭbv Aw`Zj tbB| eis Zv g½tj i
mṭ_ GKxfZ| G gZev` i cē³viv Avṭiv `úó Kti etj b th, tKvṭbv e`i tmš`hᵒ
mZZv wbfᵑ Kti KZUKz½j j vṭf Zv mᵑlg Zvi Dci |

Aveni AṭṭK myiṭK GKgvĪ gj` etj `we Ktib| mZ` I g½tj i c_K tKvṭbv
Aw`Zj tbB, eis Zv tmš`thᵑ Dci wbfᵑkxj | Zviv etj b th, gvby thṭnZzDbæZi
tPZbvm=úbæRxe, tm KviṭY tPZbvi DEiY Zvi j ᵑ`| Avi GB tPZbvi DEiṭYi mṭ_
mṭ_ tmš`thᵑ aviYvi mṭᵑj b Avek`K| g½tj i aviYv ᵑŠt I AbṭwZi mṭ_
I ZṭcŪZfvṭe RwoZ, tmš`hᵒePvṭii tᵑṭĪ mZ` I g½tj i aviYv Avbqṭbi Avek`KZv
cwi j ᵑᵑZ nq| thgb, wṭṭi i KvR tmš`hᵒmᵑᵒ, wKš' tm tmš`thᵑ mṭ_ hwi g½j I
mṭZ`i tKvṭbv m=úKᵑbv vṭK Zṭe Zv h_vh_ Avṭe`b mᵑᵒ KiṭZ e`ᵑnq| cwiṭṭi
ejv hvq th, mZ`, g½j I my`i ci`úi Nibô m=úṭKᵑAve×| hwi c_Kfvṭe Zvṭ`i
aviYv j vṭf KiṭZ AMṭhi nB, Zṭe gj- tcᵑᵑvcU t_ṭK wPṭZ nevi m=ṭebvB cēj |

Dcmsnvi

gṭj`i tkYxKiṭY mKj `vkᵒK I ᵑŠṭwe` th HK`gZ tcvY KtiṭQb Zv bq| eis
AṭṭK tᵑṭĪB Zvṭ`i e³e` A`úó Ges weZṭKᵑ mᵑᵒ KtiṭQ| Z`ᵑwi gj` m=úwKᵑ G
tkYxKiY AvayᵒK mgvR ev`éZv I ᵑŠt-fvṭbvi mṭ_ GgbwK ``bv`b Kihṭṭgi mṭ_
AwakZi m½wZcYᵑ

civvEi gj`iqb

iPbvj-K cke

1/ gj`i tkYxKiY wbt`R Kiab| gvbwmK gj` , tj vi cvi `uvi K m`uK`Avtj vPbv
Kiab|

msuŋB iPbvj-K cke

1/ `nK gj` cKZ.gj` wKbv mst`ŋtc e`vL`v w`b|

2/ `Z:gj` I ciZ:gj` ej tZ wK eSvq? D`vniYmn eYŋv Kiab|

3/ gvbwmK gj` , tj vi wFZti tKvb GKwU wK wtkl , iæZenb Kti? e`vL`v w`b|

K) e`u wbevPbv cke

mWk DEi wj Ly|

1/ `Ztgj` ntjv

i) hvi wbr`^gj` AvtQ

ii) hvi wbr`^gj` tbB

iii) th gj` Ab` wKQŋviv wbaŋi Z nq

iv) hvi wbr`^gj` KLtbv `vK Avevi KLtbv `vK bv

2/ ciZtgj` ntjv

i) hvi wbr`^gj` AvtQ

ii) hvi wbr`^gj` tbB

iii) hvi wbr`^gj` AvtQ Ges tbB

iv) Dcti i tKv`bwmUB bq

3/ gvbwmK gj`

i) mZ`

ii) m`i

iii) g`j

iv) Dcti i me KqU

4/ ciZtgj` tKv`bwmUj AvtQ

i) Kjg

ii) Nw

iii) tUej

iv) UvKv

mWk DEi

K)

1/ i) hvi wbr`^gj` AvtQ

2/ ii) hvi wbr`^gj` tbB

3/ iv) Dcti i me KqU

4/ iv) UvKv

gř` ıbařřYi bııZmgr
(Principles of Valuation)

Dřřk`

GB cıWřkřI Avırb

- řKřřbv e`ev NUbri gř` ıbařřYi řKřřbv&řKřřbv& gřv ev bııZgřv v AbřřZ nq Zv eYřv KiřZ cřıřeb|

řıgKv

ıeřkř ıeřkř e`ev NUbřřK gř`evb eřvi řřřř KřZcq bııZřK Avgıv mbr³ KiřZ cřıı | Zře řřřZgř` ıbařřYi cřřıqııU tek RıUj , ZıB Gme bııZmgrıı e`ııZııgřıvKřZ cřıř | gř` ıbařřYi Gme bııZmgr ıbııřc nřZ cřıř :

- K) řıqřZı (Permanence)
- L) mřı I Avb>`řıKZv (Pleasure and Happiness)
- M) gř` ıbıřcřY řřıxb B`Qıı řıgKv (Self-Chosen Values)
- N) DrKř (Excellence)
- O) mřııkj Zv I mřııZ (Creativity and Harmony)

AvřıvP` cřıřV gř` ıbařřYi Gme bııZ , řıv ıbřıB Avgıv AvřıvPbv Kiřev|

řıqřZı

řKřřbv e`ı gřř`ı řřřř Zvi řıqřZı ıelqııU tek , ıařcYř ıKQyğř` AvřQ hv řřYřıqř| řıgb- GKUv řıj `bk řřıR| Aveıı ıKQyğř` AvřQ `ıN`ıqř| řıgb- GKUv DĒg `eeııK mřııK`Ges cřıř-řcřřmn GKııU mřıı cřııevı | KLřbv KLřbv Avgıv Rıeřıı řıqř Ges `ıN`ıqřıř`x gřř`ı Abııı , řıvřKB D`PZı gř` ııřmře MřıY Křıı | GB řıqřZı mřıı hřı nq ıbııvcĒv Ges MřııZı gř` ÁıvcKZv| řıgb- řeııı řıım gřvııB Ggb GKııU PıKřıı ev řckııKřK gř`evb eřj gřb Křıı hv `ıN`ıqř, ıbııvc` Ges hv Avb>`cYř Ab` řKřřbv PıKřıı ev řckıı řřıq Kg A`Rıı nřıı I G aıřıı KııřK gřvıı gř`evb gřb KiřZ cřıř | mKj gřvııı Rb` mZ` bv nřıı I mřıııYřıře řıııe e` , YřK gřvıı řeıı gř`evb gřb Křıı hv AııKZı řıqř cřııZı nq| Zře me `ıN`ıqř , Ymıııııı B gř`evb nře Ggb bq|

mřı I Avb>`řıKZv

Avgıv ıbřıř` řıı eřřZ cřıı řı, me gřvııB Avb>` Ges mřı`ıqK e`řKB gř`evb eřj MY` Křıı, Ges hv cřıı Yřıř`ıı I hřııv eřq Avřb ZıřK gř`ııı eřj MY` Křıı | Zře mřııııZıı mřıı gř`evb I gř`ııı e`ı cı`R` Kıı cřııRb| řKbıı ıKQııKQıımgq gřvıı B`QııKZřıřeB ıKQııhřııı I `ııřK řıřb řıq Ges Gı řııı `ıeZıř`řKřřbv

mly`vqK j`fj` tm tciQ hvq| thgb- mly I `r`Ki Rie#bi Rb` A#bK mgqB
Avgiv A#ycPv#i gZ hšy`vqK #P#Krmv#KI `MZ R#v#B| KL#bv KL#bv Avgiv
#b#v#` I Kó`vqK KvRI K#i _v#K, hLb Zvi gva`tg Avgiv A_©DcvR# K#i Ges
mlyjvf K#i |

GL#tb GK#U , i#ZcY#elq n#jv, Avb#` I mly K_v, #jv#K M#Y Ki#Z n#e e`vcK
A#_# Zv tKej Zvr#YK B#` # m#Li #fZi m#gve# bq | hviv B#` # m#Li c#jcvZ#
ev`j B#` # m#yev`x Zv#` i `#f#Uv GiKg th, #Lvl `vl d#Z#Ki#, th#nZ#Kvj Z#
tetP bvl _vK#Z cv#i| #Kš`mly I Avb#` `vqKZv Kg B#` # N#b# e`vcv#i g#a`I
i#tq; thgb, ev#e#EK, Ava`v#Z#K I g#v#eK Kv#Ri g#a`I mly I Avb#` `vqKZv
#e`g#v| m#Zivs mly I Avb#` `vqKZvi GK#v c#i e`v#B A_©Av#Q, Zv thgb B#` # N#b#
n#Z cv#i, #Zg#b g#v#mK ch#q#i n#Z cv#i| GK_v Avgiv #b#DZf#e ej #Z c#i,
th mKj Kv#Ri g#a` mly I Avb#` #eivR K#i Zv#KB Avgiv g#`ev# etj AvL`vqZ
K#i _v#K|

gj` #ba#f#Y `#axb B`Qvi f#jKv

GUv mZ` th, e`#i Dci thme gj` ev#i t_#K P#vctq t`qv nq, Zvi t#tq thme
gj`#K tm #b#R `#axb B`Qvi #viv, tevS#covi gva`tg M#Y K#i, tm, #jvB Zvi Kv#Q
te#K , i#ZcY# GL#tb c#k#DV#Z cv#i th, g#v#j#i P#i cv#ki A#v#K#sk gj`B tZv Av#M
t_#K c#Z#v#Z| g#v#j#K tKv#bv GK#U R#Uj mg#R, iv#`I c#i ev#i Rb#Z nq, thL#tb
gj` Av#M t_#K `Z#i n#tq Av#Q; hv#K c#i ev#i, `#j, mg#R I iv#` e`#i Dci P#vctq
t`q|

GL#tb mZK#eteP#vri #elq#U GB th, mg#R, c#i ev#i I iv#` Av#M t_#K GK#U `Z#i
gj` Av#v#` i Dci P#vctq #`j I, Avgiv A#eKj tmf#v#B t#tb the #Zg#b bq| Avgiv
H gj`#K M#Y K#i Av#v#` i #bR`^#h#-c#q#v#i #f#E#Z hvP#B#q#i gva`tg| Avgiv
tm, #jv#K gj`vq# K#i Ges h#` Zv Zvrch#x#b nq Z#e tm, #jv#K c#i Z#M K#i |
m#Zivs gj` #ba#f#Yi #f#f#I `#axb B`Qvi GK#U , i#ZcY#f#jKv Av#Q| A#f#v#e
tKv#bvl gj`#K M#Y Kiv A#v#Z, hZ#Y#v#v Zv e`#i Kv#Q `#axb tevS#covi gva`tg
gj`ev# etj #ete#PZ nq| D`vniY`#fc, aiv hvK tKv#bv GK#R#b #jvK GK#U atg#
Ave#ni #fZi #`tq #eto D#v#Q| tm e`#i H atg# hveZ#q #bqg-K#v#j#K tKv#bv
#eP#i-#e#k#Y Q#v#B cv#b K#i#Q| GK#v b tm e#f#Z cv#i #jv H ag#q gj` , #jv m#ú#K#
tm KL#bv #K#v c#k#etZ#j#b, `#axb#v#e KL#b#I #eP#i-#e#k#Y K#i#b| Av#t#j H#e
ag#q gj` K#v#g#v#e Zvi m#½ h#` n#tq Av#Q| h#` H gj` , #jv#K tm `#axb #eP#i-
#e#k#Y#i gva`tg M#Y Ki#Zv Z#v#j#B tKej I , #jvi gva`tg bZ#b `#v#ZK
#elq , #jv#K Zvi c#f#j #eP#i-#e#k#Y Kiv m#e n#Zv| m#Zivs th gj` , #jv#K e`#i
`#axb I mZK#evS#covi gva`tg M#Y K#i tm, #jv A#v#KZi Zvrch#Y#

DrKI©

evsj v` k DŠŷ wēkte`ij q

Avti Kiu , Y hv gj` ubavp̄Y wētkl fiḡKv ivtL tmūU ntjv DrKĪ tKv̄bv ōKQyhLb m̄Briafvte m̄úbæKiv nq, ōKsev tKv̄bv wētkl c×wZ hv GKūU KvRtK m̄Briafvte m̄úbæKivi Rb` gvbly mev̄K cĶ`vkv Kti, ZvB n̄`Q DrKĪ thgb, hLb t̄KD Kgv̄i MÜ I -Ħ m̄útk̄I qm̄Kenij _v̄K, ZLb tm evMv̄bi th wētkl Kgv̄wū -v̄ -M̄Ü me t_ t̄K tkð tmUv̄KB gj`evb etj MY` Kite| Avevi, t̄KD hLb m̄x̄Z cO` Kti ZLb tm m̄tev̄Kó.fvte cwī tēKZ m̄x̄Z t̄KB gj`evb wētePbv Kite| m̄Zi vs e`i DrKĪ, gj` ubav̄p̄Y GKūU m̄b̄v̄ ō gvb in̄tm̄te KvR Kti |

m̄p̄kxj Zv I m̄wZ

gj` MV̄b fiḡKv ivtL Ggb Av̄iv` \w̄ gvb ntjv, m̄p̄kxj Zv I m̄wZ | m̄p̄kxj Zvi Afve Ges Am̄wZi wēcix̄Z Zv̄` it̄K Av̄giv gj`evb etj M̄hY Kw̄i | mgv̄Ri tekxi fiM̄ gvblyB Zv̄`i R̄x̄tb cĶZcv̄K, Ges Ab̄vb̄`i ga`Kvi m̄úK̄K m̄wZcȲ nI qv̄Uv̄K ev̄Ābxq etj ḡtb Kti | ZvQvov, ōKQytjv̄K Av̄tQ hv̄iv Ggb KḡĪ t̄K gj`evb etj tētQ tbq, thLv̄b R̄x̄bh̄v̄tb Ges Zv̄`i cĶZ`w̄K KvR-Kt̄ḡ m̄p̄kxj Zv Av̄tZ m̄Īg n̄Z cv̄ti | thgb, tKv̄bv tjv̄K̄t̄K Zvi KḡĪ h̄w` Ggb cwī tēki ḡta` KvR KīZ nq, thLv̄b Zv̄tK t̄Kej iaw̄b I qv̄K̄KīZ nq, thLv̄b m̄p̄kxj nevi m̄thv̄M tbB Ges Zvi cwī ev̄t̄i m̄v̄_ m̄úK̄i ĩvq m̄wZcȲ Ae`v̄ `Zwī t̄Z ev̄av m̄p̄ Kti, Ggb KḡĪ L̄ḡ tēk jv̄fR̄bK ntj I tm cwī Z̄v̄M KīZ cv̄ti | eis Ggb KḡĪ t̄KB tm cO` Kite, thLv̄b Kv̄R m̄p̄kxj Zv Av̄tQ Ges hv̄ cwī ev̄t̄i m̄v̄_ GKūU m̄wZ `Zwī t̄Z m̄rv̄h` Kti | m̄p̄kxj Zv I m̄wZ m̄úK̄GKūU Ab̄v̄x̄vs̄, GLv̄b D̄tj L`thv̄M th, Zv̄`it̄K n̄Z n̄te MV̄bgj-K | ĀtbK mgq āys̄m̄K Kv̄RI Kv̄tiv m̄p̄kxj Zv c̄Li n̄Z cv̄ti ōKsev Zv Zvi Ae`vb̄ Ab̄v̄qx̄ m̄wZcȲ n̄Z cv̄ti ōKŠ` Zv ḡtj`i gvc̄w̄w n̄Z cv̄ti bv |

Dcms̄vi

h̄w̄ I e`i gj` ubav̄p̄Y GKūU R̄ūJ̄ wēqq, Zely Av̄tj̄ w̄PZ gvb , tjv e` ev̄ NUBvi gj` ubav̄p̄Y m̄rv̄q̄Zv KīZ cv̄ti | Av̄giv gj` m̄gm̄vi c̄KwZ. wēPvi Kti Av̄tj̄ w̄PZ gvb , tjv t_ t̄K c̄h̄v̄R` gvb̄ūJi Av̄tj̄ v̄tK gj` ōbīf̄Y KīZ cwī |

**cvfVĒi gj`vqb
iPbvgj-K cĕæ**

1| gj` nK? gj` ũbařġŧYi bŵZmgř Avřj vPbv Ki ab|

msvřB DĒi gj-K cĕæ

1| gj` ũbavřġŧYi bŵZ ŵtřmte 0`řaxb B"Qvi řvgKv0 msřřġtc Avřj vPbv Ki ab|

2| gj` ũbavřġŧYi bŵZ ŵtřmte 0mř I Avb>``vqKZv0 msřřġtc e`vL`v Ki ab|

K) eũ ũbeřPbv cĕæ

mŵVK DĒi ŵj Lřj|

1| gj` ũbařġŧYi Rb` , iazřYgřv` Ū ntřj v NUbv ev e`i

i) `řqxZj I DrKI©

ii) mř I Avb>` `vqKZv

iii) gj` ũbavřġŧY B"Qvi řvgKv, mřókj řv I mřwZ

iv) Dçři i me , řj vB

2| KLřbv KLřbv cxov`vqK NUbřġKI Avgi v gj` evb eřj Kvi Y

i) ZřřZ `řqxZj I DrKI©_řK

ii) çwi Yřřg řv mřKi I Avb>` `vqK ntř DVřřZ çvři

iii) gj` ũbařġŧY GLřřb B"Qvi řvgKv_řK

iv) cxov`vqK KivR mřókj I mřwZcř©

3| gj` evb nI qv DřřZ

i) ivó, mgvR I çwi evi hřřK gj` evb eřj `řKuZ. ř`q

ii) agrę ŵearb Abřřřq hv gj` evb

iii) B"Qvi `řaxb řv ũbřř hřř ŵeřkřġŧYi gvařřg e`vř hřřK gj` evb ŵeřePbv Kři

iv) hvi `řqxZj Avřř

4| e`i gj` ũbařġŧY GKŵU mřřw` Ō gřv ŵtřmte KivR Kři

i) řmš` h©

ii) mřřv

iii) DrKI©

iv) çŀ`

mŵVK DĒi

K)

1| iii) gj` ũbavřġŧY B"Qvi řvgKv, mřókj řv I mřwZ

2| ii) çwi Yřřg řv mřKi I Avb>` `vqK ntř DVřřZ çvři

3| iii) B"Qvi `řaxb řv ũbřř hřř ŵeřkřġŧYi gvařřg e`vř hřřK gj` evb ŵeřePbv Kři

4| iii) DrKI©

CW - 6

gj` I mĖv
(Value and Reality)

Džik`

GB cvVtkłI AvCib

- mĖv vKfvtē gj`vbfP Zv eYŃv KiłZ cviłeb|
- gj` vKfvtē mĖvbfP Zv vbt`R KiłZ cviłeb|
- mĖv I gj` th ci`úi m`úKŃš Zv t`LvłZ cviłeb|

figKv

głj`i mvt_ mĖvi m`úK`vbtq`vkłKł`i gła` gZłf` iłqtQ| Kvłiv Kvłiv e`e` t`łK cłZxqgvb nłqtQ th gj` mĖvbfP, Avevi Kvłiv Kvłiv głZ, mĖv gj` vbfP| Avgiv Gevi vevfbē`vkłłKi AvfgZ_łjv AvłjvPbvi gva`tg gj` I mĖvi m`úK` vbfCY Kivi tPóv Kiłev|

gj` I mĖv : Roer`xgZ

Roer`x`vkłKiv cig ZłĖi mvt_ głj`i m`úK`m`úYłłc A`łKvi Kłib| Zvł`i głZ, cigvYB GB RMłZi gj` Ges Rokiv`i ŃvıvB GB RMr vbcvšZ nq| RMłZi młó, v`vZ I ałsm hvšKfvtē NłU _vłK| GRb` tKvłbv młPZb mĖvi n`łłłci cłqvRb nq bv|

cigZĖi I gj` m`úK`Roer`x głZi mgvłjvPbvq ejv hvq th, GıU GKıU İalUcY` gZev`, ZvB GıU meRbMłn` bq| Rtoi cłł RMłZi kšLjv, młv`ŃZv, mvgAm` I HłK`i łKvb e`vL`v t`qv m`e bq| Pevš`chē`łłY gj`łK thLvłb e`MZ I głbvMZ etj``łKvi Kiv nq, tmLvłb Roer`x`i głZ mZ, młi I głłłj`i Av`k`ıagvł głbvMZ|

gj` mĖvi tPłq D`PZi

AłbK`vkłłKiB aviYv, gj` tKvłbv D`PZi Drm t`łK Avłm| thgb- Ckł, cig`ıf, głłj` BZ`v`|`vkłK tclUv GB gZevł`i Ab`Zg cē`v| tclUv RMZłK`v`v fvtM fvtM KłłłQb: AZv`ł RMr I`k`gvb RMr| AZv`ł RMr gj`Z aviYvi RMZ (World of Ideas),`k`gvb RMr aviYviB Ńvqvgl`| tclUvi głZ, aviYv_łjvi gła` głłłj`i aviYv (The idea of Good) metPłq D`P`łıı| głłj` nłjv KłZi Av`k` KvłRB tclUvi`k`b Av`k`ev gj`łK mĖvi tPłq D`PZi ejv nłqtQ| mgmıgvk``vkłK vı KvU(Rickert)-I tclUvi GB gZıUłK mg`B Kłib| Zvıv głZ, gj` Av`k` vntmte mĖvi tPłq D`PZi I gnĖi Ges mĖvi tPłq gj` eo| gj` D`PZi Drm t`łK Avłm-GK_vı A_B nłjv, gj` GKıU e`v`ıbiłcł e`vciı| A`ł hıv cı`extZ tKvłbv

gvby ev c0Yx bvl _vtK Zey gŕj`i Aw`Zj_vKte| mEvi Aw`Zj; gŕj`i I ci wbfP
Kti AvtQ|

tctUvtK AbvriY Kti nuUg`vb (Hartman)-I etj b, gŕj`i tKej gvĀ Av`kMZ
Aw`Zj; AvtQ| Av`tkP cwitc0ŕjZ hveZxq cwu_ē e`i gj`vqb m=ē| gŕj`i
AwfAZvce`MZ mEvi AvtQ Ges Zviv ev`ē RMtZi AZxZ| gŕj`i tKvŕbv mste`b
jvf m=ē bq, tKbbv tKej gvĀ Av`kR intmte Gi AwiePve|

DchP gŕZi mgŕjvPbvq ejv hvq, gŕj`i ev Av`tkP tKvŕbv Aw`Zj; m=ē bq, hw`bv
Zv e`w³gŕbi mŕt_ mshP _vtK| Av`tkP cKvk tKej gvĀ ev`ŕei gŕa` w`tq m=ē,
KvŕRB Av`tkP `vb ev`ŕei Dcti GK_v ejv A_ŕxb| gvby Zvi tPZbvi meKvŕki
gva`tg mZ, mÿi I g½tj i Av`kP Dcjwä KitZ mŕPó nq| Av`k`ev gj`
GŕKevŕi evBŕi t_ŕK mEvi ev ZĒŕK wbuqšZ Kite, GK_v fvev hvq br| th gj`
gvby i eyxM0n` bq Zv Aŕhšw³K I Amg_0xq| G c0ŕt½ Avi I ejv hvq, tctUvi
avi Yv wKQYv eyxM0n` ntj I wv KvŕUP gj` cKZctŕŕ Aev`ē Ges `k0 kvŕ` i tKvŕbv
bmvZ w`tq Zv e`vL`vZ bq, eis `jev0Zvi AwfŕhvŕM AwfŕhP | tKbbv Avgiv hvŕK gj`
intmte AwfŕwZ Kvi Zv Avgvŕ` i Avkv-AvKv`ŕvi mŕt_ m=ú³ bv ntj Ges Ávbenx i
AZxZ ntj, tm_ tjv gj` intmte `ve KitZ cvŕi bv| Avevi tctUvi ev`ēwewRZ I
Kí bŕctŕZ avi Yv_ tjvi b`vq nuUg`vŕbi gj`_ tjv I wKfŕte Av`kPŕc KvR KitZ cvŕi,
Zv eyx i 0viv wby0 Kiv mnR bq|

gj` mEvi Dci wbfPkj

KwZcq cv0vZ` `vk0K w`úŕbvRv (Spinoza), eŕWij (Bradley) I tevmvŕtqU
(Bosanquet) Ges fvi Zxq `vk0K ksKŕi gZv`k`Ablyqx, cig mEvi ev cigZĒ;
gŕj`i tPŕq D`PZi `vŕb Avmxb| e`w³ hw` I mZ, mÿi I g½j tK Zirch0UZ I
, iazPŕgŕb Kti Z_wcl cig mEvi KvŕQ G_ tjv GŕKevŕi , iazPxb|

eŕWij i gŕZ, cig mEvi me0v mg`l gvbyek gŕj` I Dcti I Ae`vb Kti| Avevi
w`úŕbvRv etj b, GK cig mEvi KvŕQ RvMwZK welfqi gj`vqb wvZvšB A_ŕxb GKwU
e`vcvi| eŕWij Avi I etj b, cig mEvi gŕa` tKvŕbv AvZveŕiva tbB, wKš` gj`ŕeva
m=úwKZ avi Yv AvZŕveŕivŕa cwicY0 eŕWij i gŕZ, gj` Kí bŕgvĀ bq, ZvB gj`tK
Aw`Zpnb ejv m½Z bq| Avevi RMtZi wewfbæ`i thgb- eB, LvZv, Kjg, MvQ-cvjv
BZ`w` i Ae`vŕbi gZ gŕj`i Aw`ZŕK `ŕKvi Kiv hvq br| wKš` eŕWij i gŕZ, gj`
Aw`Zkxj I Aw`Zpnb Gŕv nq br| Kvi Y GKB mŕt½ AvtQ Ges tbB- Gŕv veŕivacY0
KvŕRB gŕj`i ZvĒK mEvi `ŕKvi Kiv hvq br| Zvü gŕZ, gj` Avfvm gvĀ | KvŕRB
ejv hvq, mEvi Avmb gŕj`i Avmŕbi tPŕq AŕbK Dcti |

Avevi cvigw`R `w0fŕw½ t_ŕK fvi Zxq `vk0K ksKi mZ, mÿi I g½tj i mZ`Zv
A`ŕKvi Ktib, Zte Zvŕ` i e`enwii K mZ`Zv AvtQ| Zvü gŕZ, mZ, mÿi I g½tj i
cKZ. Aŕ_0ŕKvŕbv ev`ēZv tbB eis G_ tjv AjxK, gvqv I ávš| cig ZĒji gŕa`

evsj v`k Dššj wekte`ij q

tKvfbv t` tbB, Zv tft`i AZxZ | cig mEv GK mvgwMk HK | mEv wntmte wZub
wbowRvi, wbowRkI I wv, v |

Dchj gZwLi mgvtj vPbvq ejv hvq, gvby `bwZK I Ava`wZK tPZbvm`ubæRxe |
`bwZK I Ava`wZK tPZbvtK cãZwóZ KiþZ ntj Avgt`i GB gZev`w eRb KiþZ
nq | tKbbv th mEvq mZ, myi I g½tj i `vb tbB Zvi ev`e Aw`Z; tbB- G K_v
Ab`xKhj G aitbi cig mEvi avi Yvi A_B Kí bvi mMtí AeMmb Kiv hv ev`e Zvi
mvt_ m½wZnxbI etU |

gj` I mEv: `vkK tntMj i gZ

mEv I gj`i wełq `vkK tntMj i gZ cãYavbthM | Zvi gZ, cig mEv GK
c YmEv | Rxb I RMtZi me wKQ cig mEvq weaZ | gj`i aygtbi Dci wbfP Kti
bv | G_ tji e`MZ mZ`ZvI AvtQ | wZub etj b, gvby i KvQ D`PZi Av`k`tjv,
thgb- mZ, myi, g½j KLtbr ev`te ifcwqZ nq bv | Zte gvby Gme Av`k
wbtRt`i Rxbt m`R Kti ZþtZ Awfcãq cKvk Kti | wKš` Amxg MÜx I Amxg
¶lgZvi Afvte gvby Zv KLbB cãjvcv fite m`R Kti ZþtZ cvti bv | mZ, myi,
g½j - gvby i KvQ Av`k`ntj I G_ tji GK cig cãd A`R Ckþi i gta` ev`e ifc
avi Y Kti | Avi tm CkþB ntjv cig mEv | ZvB tntMj i e³e`k mg_ B Kti `vkK
I hv`e` itqm etj b, Pig ZtEB gvby i me Av`k` gj` cwic YZv jvf Kti tQ |

Dcmsnvi

OmEv gj`wbfP bv wK gj` mEwbfP Ó- G wbtq G cteP Avtj vPbvq `vkK Mti Yi wewfbe
wetivac`gZev` m`útk`Avgiv AeMZ ntqQ | e`vcv w thb, tNvor AvtM bv Mmo
AvtM- ZtK`gZ | Gi mgvavbI RwUj | GB Avtj vPbv t`tK G K_v `úóZt cãxqgvb
ntqtQ th, GKw Av`k`K cwicYfite tKvfbv gvby i ct¶ jvf Kiv mæ bq |
cwicYfite Av`k`jvf Kivi A_B nt`Q Rxbti Muz tkl ntq hvI qv Ges `ãZvq
chewmZ nI qv | gj`-Z mZ, myi I g½j - GB Av`k`ngt cig mEvi m`sj tb ev`e Zv
jvf Kti Ges G_ tji v j vtf cw_ e gvby me`v mtpó _vtK hv Zvi RxbtK mvdj` gwÜZ
KiþZ AMÜx fvgKv cvj b Kti |

G cteP Avtj vPZ wewfbe `vkK Mti Yi, wekI fite tntMj I itqmi gZi Avtj vPbv
t`tK AvI wmvšI MÜY Kiv hvq th, gj` ev Av`k`I mEv GtK Actii mvt_
Nwbõfite m`útk` | Giv thb gýti GwCV I I wCV m`útk`m`útk` |

ciVvEi gj`vqb

iPbvj-K ckae

1/ gj` I mEvi Zxbvj-K Avtj vPbv Kiab | G cñt½ tñtMj i gZ e`vL`v Kiab |

msvB iPbvj-K ckae

1/ gj` m`útk`cUvi avi Yv mst`qtc e`vL`v Kiab |

2/ Ógj` mEvi Dci vbfPkj Ó- vclqU mst`qtc eYDv Kiab |

3/ mEvi I gj` m`útk`ñtMj i avi Yv tKb AvakZi , iaZc`Gi c`q hly` t`Lv |

K) eú vbePbx ckae

mivK DEi vj Llyj

1/ mEvi I gñj`i t`qñt tKv`bvU mivK

i) mEvi gñj`i t`Pq eo

ii) gj` mEvi t`Pq eo

iii) gj` I mEvi mgv`b mgvb

iv) Dcñi i me , tñvB

2/ `vk`K vi Kv`U` gñZ

i) mEvi gj` vbf`

ii) gj` mEvi vbf`

iii) Giv tKD Kv`iv Dci vbfPkj bq

iv) Giv Df`q Df`qi Dci vbfPkj

3/ mEvi vñtme cigZÉ; vbeRvi , vbeRkl I v , v- Div`U Kñib

i) ksKi

ii) e`Wvj

iii) v`ú`bvRv

iv) Kv`U

4/ cigmEvi GK cwi c`mEvi- eñj b

i) ksKi

ii) Kv`U

iii) tñtMj

iv) e`Wvj

mivK DEi

K)

1/ ii) gj` mEvi t`Pq eo

2/ i) mEvi gj` vbf`

3/ i) ksKi

4/ iii) tñtMj

Kti ZjtQ| thgb- cħny³MZ Dbq̄tbi dtj Drcv`b tŋtĪ h`ystki DbwZ mvaZ nŋtQ, Drcv`tb mnvqK tKškjMZ DbwZ mvaZ nŋtQ, cħuqvMZ KviŋY AŋbK `ymva` KivR Abvq̄m Ges Awak msL`K klḡtKi `tj Aí msL`K klḡK w`tq m`úbe Kiv m`e nŋ`Q| Avi Gfite gvby Kgnxb nŋ coŋQ| Avi ZvB cħny³MZ Dbq̄tbi tbiZevPK w`K, t̄jvi Dci , iaz; cħvb Kivi cikvcmk `f`kx`ntZ nte| Ab`vq cħny³MZ Dbq̄b Avgvŋ`i Kj`vY bv Kti eis msKtU wbcwZZ Kite| mzi vs cħny³MZ Dbq̄b gvbyŋK ksikZ, fixm`i Kivi cikvcmk Zvi gj`tevaRibZ tPZbvqI cħZwqv tdtj `vŋK|

ev`ms`vb I gj`teva

cħny³MZ Dbq̄b Avgvŋ`i ev`ms`vbMZ (cwiŋekMZ) mgm`vl m`úo KitiQ| A_P ag,^o mvgvRK cħv I `biZK Avŋj vPbvq ev`ms`vŋbi Dci hŋ`ó , iaz; t`qv nŋq `vŋK| wKš`esk kZvaxŋZ cħny³MZ AMwZ I Zvi Ace`envi i dtj ev`ms`vb gvivKfite wechŋqi gŋLvgvŋ | thgb- cvigvYeK eR^o, Kj KivLvbi, Mmo BZ`w` t`ŋK D`MZ taqv, i mvgvbK Dcv`vŋbi wefbae`envi cwiŋekki Dci gvivK cħve dtj tQ| A_P cwiŋek Z_v ev`ms`vbMZ mgm`v gvbe cħwZŋK axti axti vej ŋ Kti w`tZ cvŋi- G m`úebv GŋKevŋi Dwoŋq t`evi bq|

ev`ms`vbMZ Zvrch`cħt½ GRb` wefbaeag^oI `biZK bwiZmgŋni Avŋj vPbvi w`ŋK `wocvZ Kiv DiPZ| ev`ms`vb cħt½ Ii tU`vŋgU (Old Testament) Abvŋti gŋb Kiv nq, mgMwekŋvU nŋj v ememKvix gvbyŋ i ivRZ; A_ŋ gvbe ivR`| GRb` gvbyŋK Zvi AvMvgx m`yi fiel`r webgŋYi Rb`B Zvi ememKvix cwiŋekki tmsKgvh^oPPŋ cħqvRb| Avi ZvB evBtejxq wekãvZZteva cħZôvq ev`ms`vŋbi Abŋj Ae`vl weŋPbv Kiv nq| Avevi tchUmbK `kŋbI ev`ms`vŋbi Dci , iaz; t`qv nŋtQ| GLvŋb ejv nq, gvbyŋ i gŋbvRvMwZK I AšbŋZ tešxK RMŋZi mŋt` civZwEŋ RMŋZi GK aiŋbi m`úK`itQ| GB m`úŋKŋ wfiEŋZB e`w³ Zvü AvZvŋK wqisŋ I ewaZ KiŋZ cvŋi| cikvcmk RMŋZi tms`h^oPPŋ , iazŋK Abgveb KiŋZ cvŋi- GB Aŋ`thb cħwZŋZ we`gvb Amxg m`ú`ŋK cŋÄfZ Kti ivLŋZ cvŋi| tchUv gvbevZvi Pig DrKtIŋ Rb` th civZŋEj K_v etj tQb Zv ARŋbi Rb` e`w³ŋK cħwZi ms`úk`wbtqB KiŋZ nte| A_ŋ tchUvi `kŋb cħwZ nŋj v Amxg I wZ`| GB Amxg I wZ` cħwZŋK msiŋY Kivi cħqvRbxqZv itQ|

tchUmbK `kŋb m`ú`i h_vh_ e`enviŋK wbiŋZ Kivi cħZi , iaz; t`qv nŋtQ| A_vŋ tKvŋv m`ú` cŋjvcvŋ wbtŋkl bv nlqv chšI cieZx`m`ú`i Dci n`ŋŋc KivŋK wbiŋ x tNvIYv KitiQ| ZvQvov cħYx, Dw`c I MvQcvjvi hŋ`Qv e`envi Kivi tŋtĪI mvearb nevi K_v ejv nŋtQ| Ab`vq Gme cħwZK m`ú`i NvUwZ Avgvŋ`i fiel`r cħRbŋK msKtU i gŋLvgvŋ KiŋZ cvŋi| Gfite tchUv Zvü `kŋb gvbyŋ i Avevm I cħwZK cwiŋekŋK , iazŋen Kti ZjtQb|

cvVvEi gj`vqb

iPbvqj-K cłæ

1/ cłhv³MZ Dbq**b**, ev⁻ms⁻vb I vPvKrmv veAvt**bi** cvi eZ**Ø** vKfite mvgvRK gj⁻tevat**K** cłvmeZ Kti**tQ?** ve⁻hvi Z eY**Ø**v v`b|

msvŋB iPbvqj-K cłæ

1/ cłhv³MZ Dbq**b** vKfite Avgt⁻ i gj⁻tevat**K** cłvmeZ Kti**?** Avtj vPbv Ki**ab**|

2/ Øev⁻ms⁻v**t**bi cłZ hZ**łxj** nI qv DvPZ**Ø**|- GB Dv³vUj cłŋ**ŋ** hv³ t`Lv**b**|

3/ A⁻Øv**Z** I e⁻emvq-Gi tŋ**t**ŋ¹ cvi eZ**Ø** vKfite mvgvRK gj⁻tevat**K** cłvmeZ Kti**Zvi** msvŋ**B** Avtj vPbv Ki**ab**|

K) eú vbePbv cłæ

mivK DĖi vj L**ly**|

1/ ØcłKv**ZK** R**x**eb I civZv**E**K R**x**eb m³vU**KZ**Ø- Dv³vU Kti**b**

- i) t**cl**Uv
- ii) A⁻v**i** ÷ U**j**
- iii) i**č**kv
- iv) v**W**DB

2/ ØcłKv**ZK** t**m**š`th**P** v**f**Zi v`tq vek**č**vZZ**č**K cłZ**Ø**v Kiv hv**q**Ø- GB Dv³vU i**t**q**tQ**

- i) t**K**vi Av**t**b
- ii) ev**B**t**e**t**j**
- iii) I **i** t**U** ÷ v**t**g**U**
- iv) v**b**D t**U** ÷ v**t**g**U**

3/ Øev⁻ms⁻v**t**bi cłZ hZ**łxj** bv nt**j** cvi tek vech**ŋ** t**V**Kv**t**bv hv**t**e bv**Ø**

- i) Dv³vU m**Z**''
- ii) Dv³vU v**g**_v
- iii) Dv³vU Av**s**v**k**K v**g**_v
- iv) Dv³vU Av**s**v**k**K m**Z**''

4/ vPvKrmv veAv**t**b gv**b**ŋ**i** i AM**Ø**v**Z**

- i) gj⁻tevat**K** cvi eZ**Ø** N**U**v**t**Z cv**t**i
- ii) m**s**⁻v**Z**K R**x**eb cłv**e** t**d**j **t**Z cv**t**i
- iii) gv**b**ŋ**č**K v**e**c_ **M**v**g**x Ki**t**Z cv**t**i
- iv) D**č**t**i** i me K**q**vU N**U**v**t**Z cv**t**i

mivK DĖi

K)

- 1/ i) t**cl**Uv
- 2/ iii) g**U**
- 3/ i) Dv³vU v**g**_v
- 4/ i) tevat**K** cvi eZ**Ø** N**U**v**t**Z cv**t**i

gj` intmte Rieb
(Life as a Value)

Dt`ik`

GB cvWtktI Avicib

- Rieþbi A_@K Zv DþjL KiþZ cviþeb|
- tKvb&Aþ_@Rieb gj`evb Zv eYþv KiþZ cviþeb|
- e`w³Rieþbi `bwZK I mvgwRK gj`þeva m`útk`e`vL`v w`þZ cviþeb|

fjgKv

Rieb wK wþRB GKwU gj`? ckwU tKŠZntj v`xcK I ,iaZcY® RieþeÁvþbi `wþZ Rieb nt`Q, KZK ,þjv A½-cL`þ½i mgšþq MwZ GKwU RiešAw`Zj| Avi Av`kMz w`K t`þK Rieb nt`Q, GKwU tešwK, A_@Y, dj cþh-I MwZgg RiešAw`Zj| cÜg Aþ_@Rieb gj` bq| tKbbv gj`i mvt_ mþPZbfvte gj`vqþbi cÜqvavi aviYwU RwoZ| GB Aþ_@AþPZb Roe` I wþæchþqi cL`½ gj`vqb cÜqvavi mvt_ RwoZ bq| ZvB Giv gj`evb bq| Zte Gþ`i `elwqK gj`_vKþZ cviþi, Avi ZvQrov A_þw Rieb `iagv` Aw`þZj KviþY gbyþZj gj` aviY KiþZ cviþi bv| G aiþbi Rieb gj`m`úbwgvþj i gj`evb Rieb ARþbi wþgEK intmte e`eÜZ ntZ cviþi |

wKš`wZxq Aþ_@Rieb `úoZB GKwU gj`| GwU GKwU AšþbþZ gj` Ges GLvþb GB gj` aviYKvix RiešAw`Zj GKwU wþgEK ev evwK intmte KvR KþiþQ| Rieþbi wþR`^G aiþbi gj`_vKþZ cviþi wKbv Zv wþtq `vkþKt`i gþa` gZwþiva AvþQ|

gj` I Rieb : wþfbæ vkþK I `vkþK m`úwvq

wMmi OmwþKõ I õt÷wqKõ bvgK `vkþK m`úwvq Rieb m`útk`bi vk`ev`x gZ cþvi Kþib Ges Rieþbi wþR`^gþj`i K_v A`þKvi Kþib| AvawþKKvþj wþwK `vkþK tWwFw wDg Ges `þLev`x Rvgrþ `vkþK Av_vþ tkvþcb wvqvavi Rieþbi gj` m`útk`Abjþc gZ tcvY KþiþQb| Zte AvawþKKvþj iB Aci GK Rvgrþ `vkþK, Bgvþþqj KvU Rieþbi gj` m`útk`mþy`i hþþ `va KwþtqþQb| KvþUi hþþUv GB th, ðbwZK wþa m`úY`õ`kwmmZõ, A_vþ wþþRi AwþKvi cÜqvþMi Rb` tm Ab` wKQj gþvþc`þx bq| wKš`GiKg GKwU wþa _vKþZ ntþ RMþZ Ggb GKwU wKQy_vKv Pvb hvv wþR`^ev AšþbþZ (Intrinsic) gj` AvþQ| tm gj` AvþQ evwþm`úwvæ(Rational) RieKþj i Ges gvþy tm tkYxi AšMþ| Ab`K_vq, cÜZ`K bigv ev `þfweK gvþy GK GKwU `wþFþ õgj`õ; Zvi Aw`þZj thšw³KZvi Rb` Avi wKQj Dci tm wþFþkþj bq| mþzivs cÜZ`K gvþy i DþPZ wþþRþK Ges Acivci cÜZwU gvþyþK þKej õDcvqõ (mean) intmte wþþPbv bv Kþi õDt`ik`õ (end) intmte wþþPbv Kiv|õ

gj` I Rieb : mvgvRK cwi`cŃZ

mvgvRK tčŃvctŃ Rieb`K ŃetePbv Kti Avgiv ejtZ cwi, Rieb cKvKZ nq mvgvRK e`ir`i gva`tg| Avi e`ir`i e`ir`i Z; cKvKZ nq AvZ`bqš`Yi gva`tg| e`ir`i Zvi cwi`cŃK Ae`vi Dci AŃfŃte ŃbfP Kti bv| Zvi cwi`tek`K tm Ńb`Ri cŃqRb AbŃvq Ńbqš`Y Ki`Z cvti | mgv`Ri cŃZ `vqZ; KZ` mŃWKfŃte m`úbaKti mvgvRK e`ir`i Ńt`mte Rieb`bi gj``K cŃZ`ŃZ Ki`Z cvti |

gvby gj-Z mvgvRK Rie| cwi`úwi K ŃbfP`kij Zvi Kvi`tYB gvby mŃŃ Kti`ŃQ mgvR| Rieb`bi b`bZg PŃŃ`v tglŃvi Rb`B cŃqRb nq GtK Actii | GB cŃqRb`bi Dci ŃfŃE Kti`B gvby`i gŃS mgŃŃMZ Rieb`bi Dcj`ä Av`tm| tčŃ, `qv, Kia`v, mŃŃŃŃZ BZ`Ń i b`vq Aš`bŃŃZ teva I tPZbv Ń`tq e`ir`i ŃbR`^th `KxqZv Mto tZv`tj ZvB gj`teva|

mvgvRK Rieb I gj`teva

eZŃvb mvgvRK Rieb`b th msKU `vKŃK ŃetkŃ`tY Zv gj-Z gj`tevai`B msKU| Avi GRb`B Rieb`K gŃRZ, mksLj I AvPvi-AvPi`Y cwi`i x Kti tZvj`vi Rb` gj`tevai AbŃxj`b cŃqRb| tKbbv hŃ` gvby`i m`PZb mE`vq cKZ.Rieb`bi Av`k,`Df`k` I gj`tevai tKv`bv mŃúŃ QK bv`v`K ŃKsev cwi`KŃ Z tKv`bv aib bv`v`K, Zvntj AbŃj`c AeŃŃqZ KvVtgvB gj`tevai aŃm`K ZivšZ Kite| ZvB eZŃvb Rieb`b gj``i cŃŃŃK AZ`ŃaK ,ia`Zji mŃ` ŃetePbv Kiv n`q `v`K| Ńefb`e cKvi gj`tevai gŃS `bŃZK I mvgvRK gj`teva -G cŃŃ`½ Dfj`LthvM`| tKbbv mgv`Ri I e`ir`i ŃbqŃšZ I ksLuj`Z Rieb`bi Rb` GB `Ńait`bi gj`tevaB ,ia`ZcY` GB gj`tevamgŃ e`ir`i m`vPvi`Y, DrKI`Rieb I Rieb e`e`vi MŃZkij Ń`K,`tj`v`K GŃM`tq Ńb`q hvq| e`ir`i ŃbR`^th tPZbv I teva i`tq`Ń, Zvi gva`tgB e`ir`i Ńb`R ŃWK Kti`tq tKv`bv KivRŃŃ ŃWK ev`teŃWK| e`ir`i gŃS GŃŃ `KxqfŃteB `v`K| mZ`ev` Zv, b`vqci`vqYZv, hŃ`c`eYZv ZvB tPZbvMZ Ńj`Yi`B eŃntcKv`k| Avi ZvB `bŃZK gj``i cŃZ e`ir`i Ńekj`m I cŃZŃŃqŃ `vb-Kvj-cv`f`f` GKB iKg n`q `v`K|

cwi`cŃK cwi`tek, mvgvRK iŃŃZ-bŃŃZ, AvPvi-AvPi`Y Gm`Ńi Dci ŃfŃE Kti e`ir`i Mto tZv`tj`b mvgvRK `bŃZKZv| G ai`tbi `bŃZKZv gvby`K gvby`i cŃZ m`m`e, ávZZ; Kia`v I gvby`eKZvi cŃZ AvMŃx Kti `v`K| d`j mgv`Ri cŃZ`KŃŃ gvby` Ab`vb` gvby`i cŃZ m`q n`q `v`Kb| `bŃZKZvi G ai`bŃŃ gj-Z mvgvRK gj`tevai`B bivšŃŃ | Avi `bŃZK Ńbqg mg`Ńi mŃŃŃŃx Av`t`k` ŃfŃE`tZ th gj`teva cŃZ`ŃZ nq Zvntj`v `bŃZK gj`teva| gvby`i Rieb`b GB `Ńait`bi `bŃZKZvi Ńeb`v`tm Mto tZvj`v m`e gj`tevai BŃZevPKZv|

cřřVři gj`vqb

iPbvřj-K cřke

1/ gj`i i azř Avřj vPbv Kiab| řgj` inřmře Rřebř- K_vřUi Zvrch`e`vL`v Kiab|

msřřřB iPbvřj-K cřke

1/ `bvřZK gj`řeva ej řZ vřK eřřvq? gvřřř i Rřeřb vřKřře `bvřZK gj`řeva Mřvř nřZ cřři?

2/ mřgvřRK gj`řeva ej řZ vřK eřřvq? mřgvřRK gj`řeva vřKřře gvřřř i Rřeřb Mřvř nřq?

K) eř vbeřřbv cřke

mřvřK Dři vř Lřř|

1/ mřgvřRK Rřeřb řh mřKU gj`Z Zř

i) řhvřř řbvř mřKU

ii) A cřřv eřřř Rřbvř mřKU

iii) gj`řevřřai mřKU

iv) D cřři eř řřř vřB

2/ vevřbvř cřřvi gj`řevřřai gřř` Dřřř řřhvřř nř`ř

i) `bvřZK I mřgvřRK gj`řeva

ii) cřři evřř K I mřgvřRK gj`řeva

iii) cřři evřř K I A_řbvřZK gj`řeva

iv) mřgvřRK I A_řbvřZK gj`řeva

3/ `bvřZK gj`i cřř eřřři vřkřřm I cřřřřřřřř `řb-Křř řřř`

i) cřř evřřř nř

ii) GKB_řřřK

iii) KLřřbv GKB_řřřK Aevřř KLřřbv cřř evřřř nř

iv) D cřři i řřř vřř vřB bř

4/ řKřřřřř`vřřřK mřřřřřřř Rřeb mřřřřřřř`bivř`ev`x gZ cřřřřř Křřř b

i) vřřřřř K mřřřřřřř

ii) A vřřřřřřř ev`x mřřřřřřř

iii) eřřř ev`x mřřřřřřř

iv) řřřřřř K cřřřřř ev`x mřřřřřřř

mřvřK Dři

K)

1/ iii) gj`řevřřai mřKU

2/ i) `bvřZK I mřgvřRK gj`řeva

3/ ii) GKB_řřřK

4/ i) vřřřřř K mřřřřřřř

BDıbu - 9

**`vkĀKZv vkLb
(Learning to Philosophize)**

`kĀ GKıU ~Zš, AvbkvLv/ Gi itqTQ ~Zš c×ıZ/ Avgıv AvtMB t`tLıQ, GB c×ıZ ıePvi-ıetkđ Yaqđ GB ıePvi-ıetkđ tYi tđđT hıĀ ıe`vi ıbqg-bııZ cĀqvıM Kiv nq/ Abıvıx I ıetkđ Yı Dfq cĀvi `kĀ hıĀ ıe`vi Gme ıbqg-bııZ Kg-terık Abıvi Y Kiv nq/
`kĀ eštZ I PpĀKiřZ ntj ZıB, ıetkđ Y ej tZ ık ešıq, ıetkđ tYi ıbqg ev tKškj ık, hıĀ ıkfıte Mto I tV, hıĀ ev hıĀ ıeb`vm KZ cĀvi, fıĀ hıĀ (AbıcıĀ) ıkfıte I KZfıte NtU Gme ıelq fıj fıte Rıvr `i Kvi | hıĀ ıe`vi Dci GKıU c_K tKımˆıitqTQ; GRb` Avgıv eZĀvb BDıbtU hıĀ msıvśı ıkQq cĀıgK I DđŁtđıM ıelq gıT DđŁ Kıřev/ DđŁ, GB BDıbtU gj-Z tKıřbv `vkĀK ıelq ıbtq Avtj vPbv Kiv nqıb, `vkĀK ıelq ıkfıte RıvtZ I cořZ nq Ges PpĀKiřZ nq tmme ıbtqB Avtj vPbv Kiv ntqTQ/

GB BDıbtU tgıU AıUıU cıW itqTQ

- `vkĀK `ıđfıđı ıeKık (Developing a Philosophical Attitude)
- `kĀ cıW ev cıv (Reading Philosophy)
- `vkĀKZv vkLb (Learning How to Philosophize)
- hıĀ ıeb`vımi cĀvi (Types of Reasoning)
- thśıřK AbıcıĀ : AıZmıj ıKıřYi AbıcıĀ ımgn (Logical Fallacies : Fallacies of Oversimplification)
- thśıřK AbıcıĀ : cĀvi Yvgj-K AbıcıĀ ımgn (Logical Fallacies : Fallacies of Deception)
- j Nđı Yev` I cđıvi Yev` (Reductionism and Expansionism)
- `kĀ ıbeĀřK cııđıv cĀıv I ıPbv ıj Lb (Taking Objective Tests and Writing Papers in Philosophy)

ʼvkɔK ʼwɔfɔzi nekiv (Developing a Philosophical Attitude)

Dʼik

GB cvWtkʼI Avɔɔb

- ʼvkɔK ʼwɔfɔzi ʼenkó eYɔv KiʼZ cviteb/
- mivgWɔK mskqev ʼI mivgɔK mskqevʼi gʼa cv_ʼR ʼwbʼ R KiʼZ cviteb/
- AbʼgZ ʼwetePbvi ʼi ʼzje ʼvL ʼv KiʼZ cviteb/
- tKivʼbv ʼelq ev ʼi ʼzɔɔʼmgmʼv mʼúʼtK ʼvkɔK ʼwɔfɔz cɔqɔM KiʼZ cviteb/

fɔgKv

ʼkɔ ʼiaycov ev tkLvi ʼelq bq, ev ʼé Rɔetb Gi ʼkɔ ʼI ʼtKškj cɔqɔM Kiv ev Abʼɔxj b KivB ʼi ʼzɔɔʼʼ ʼkɔ Abʼɔxj ʼtbi Rb ʼvkɔK ʼwɔfɔz Mto tZij v cɔqɔRb/ Avgiv ʼkɔ ʼI Ab ʼvɔ ʼelq ʼkɔ ʼceʼZʼBDɔbU 3 nʼZ ʼvkɔK ʼwɔfɔz mʼt_ ʼeÁwɔK, agxʼ ʼI mʼvɔvZ ʼK ʼwɔfɔz cv_ʼR mʼúʼtK ʼtRʼtɔv ʼQ ʼeZʼɔv cvʼV Avgiv ʼvkɔK ʼwɔfɔz ʼenkó ʼtj v Ges Zv Abʼɔv ʼY Kʼi ʼwKfʼɔ G ʼwɔfɔz Mto tZij v hvq Zv Rvʼvi tPóv Ki ʼtev/

gʼy gbgvɔmKZv

ʼvkɔK ʼwɔfɔz cɔvɔ ʼI cɔg ʼenkó nʼtj v gʼy gbgvɔmKZv/ gʼy gbgvɔmKZvi cʼkiv NʼtU ZLbB hLb Avgiv tKivʼbv gZ ev avi YvʼtK mʼvZ ʼKvi fʼɔ hʼvPvB-evQvB Kʼi MʼhY ev eRʼB Kwi | cɔqB t ʼLv hvq th, Avgiv tKivʼbv gZ ev avi YvʼtK GB KviʼY evmZj Kʼi t ʼB th, D ʼgZ ev avi YvʼtK Avgivʼi cʼvɔv Z ev ceʼcɔv Z avi Yvi mʼt_ tɔtj ʼbv | tKivʼbv avi Yv ev gZ cʼvɔv Z ev cʼzɔv ʼZ avi Yvi mʼt_ ʼbv ʼvɔtj ʼtj A ʼev Zv bZb, Av ʼðh ʼwKsev ʼvɔgZ ʼnʼtj B ZvʼtK evmZj Kʼi t ʼqv hvʼɔ ʼbv | ʼvaxb ʼI ʼwɔtʼc ʼv ʼvPvi-ʼwɔtʼkɔ Y Kʼi tKivʼbv gZ ev avi Yvi gʼj ʼwɔtʼc Y KiʼZ nʼtj/

Mfxi ʼPškɔv

Avgiv cɔqB Avʼkɔsk ʼelqʼtK Lɔ mʼtʼRB MʼhY Kwi Ges tm mʼtʼU mij ʼI fʼvɔv-fʼvɔv ʼPš ʼKwi | A_P ʼPš ʼcɔqɔv Avʼ ʼš mnR bq | th tKivʼbv ʼelq mʼtʼU mʼvZ ʼKvi tKivʼbv Áv ʼj vʼf KiʼZ nʼtj, H ʼelqʼtK Aek ʼB Mfxi ʼI ʼvɔv ʼfʼɔ ʼwetePbv KiʼZ nʼtj | GB Mfxi ʼI ʼvɔv ʼfʼɔ ʼPš ʼi Zvʼmʼt ʼvkɔKiv th tKivʼbv tɔšij K ʼelq ev mgmʼv mʼúʼtK ʼwɔfɔz ʼvɔtʼvɔtj b | ʼvɔv ʼfʼɔ, gnɔv mʼvɔv Av ʼZj-Gi ʼelq ʼvɔv MʼhY Kiv hvK | ʼvkɔKiv cʼkʼvɔtʼvɔtj b, mʼv ej ʼtZ e ʼZ Kx eʼvʼv? mʼv ʼwK ʼwɔvK GK ʼv avi Yv? G avi Yv ʼwK mnRvZ ʼbv AvʼÁZvRvZ? Av ʼZj ej ʼtZ ʼwK eʼvʼv? Av ʼZj K ʼvɔv Avgiv th A ʼt ʼMʼhY Kwi mʼvɔv tʼvʼtʼt tm A ʼt ʼcʼhʼvR ʼwKbv, cʼvɔv Z | GB cʼkʼvɔ mʼt_ mʼt_ ʼvkɔKiv mʼv, Av ʼZj ʼI mʼvɔv Av ʼZj mʼtʼU gɔbeRvɔv ʼwɔfɔz Av ʼI AvʼÁZv ʼwetePbv Kʼi t ʼtLb |

evsj vt`k Dššř mekte`ij q

e`Z th tKvtrv , iazcY@elq wefbaocUfug I cwiččŃZ t`tK mefePZ ntZ cvti |
tKvtrv AvtjvP` nelq wK cUfug I cwiččŃZ t`tK mefePZ nte Zv ubaŃŃYi Rb`
`vk@Kiv nelquŃK Mfxi I nek`fite chŃj vPbv Kti t`tLb|

AŃbi gZ mefePbv (Consideration of Other Views)

gygb I Mfxi wPštkw³B ht_ó bq| `vk@K `wofw½ Mto ZžtZ PvBtj AvcbvŃK
Aek`B Ab` gZ ev avi YtK cwi cY@I mZKŃvte mefePbv KitZ nte| Ab`iv Zvt`i
meklŃ, gZ ev Ae`vb tKb MŃY KtiŃQb Zv LwZtq t`Lvi Rb` cŃqvRb, H me gZ,
c_ I mekŃtmi wfiE wK Zv meŃMŃešvi tPŃv Kiv| GgbwK Ab` gZ ctjvcmj bv ešv
chšŃubR`^gZ ev Aeavi Y`wMZ ivLv DvPZ|

AŃbi gŃZi cŃZiU AvtjvPbv ev cvV minòZv I e`vb`Zvi mvŃ_ Kiv DvPZ| Ab`
gŃZi hy³mgŃni cŃZ cY@gŃbvthvM wŃZ ntj hy³mgŃŃK mæe` mtePŃ AbŃj
cUfug ev cŃt½ tdtj cixŃv Kiv cŃqvRb| Ab` K_vq ejv hvq, tKb `vk@K Mv³vuj
eyx I AwfAZvi Zžbvq `Ávi Dci meŃaK , iazj wŃqŃtj b, Zv ešvi Rb` aŃi
wbŃZ nte Mv³vuj GKrb , iazcY@Pšhe`, Zvi hy³mgŃ Mfxi fite mefePbv i`ve
ivŃL| `Ávi `čŃŃ Zvi hy³mgŃ hwi h_v`nq, Zvntj Zv t`tK Avcub Avng bZb
wKQymLŃev| Ab`vq, h_v`bv ntj Avgiv AšZ Ggb GKwU Ae`vŃb GŃm tčŃvŃev
thLv b t`tK cŃŃvZnxb mePvŃii ci hy³hyŃvte Zvi gZŃK emZj Kti wŃZ
cvŃev| ZvQrov, Ab`gZ h_v`Ńvte mefePbv GKwU `ve ev cwi YwZ ntjv, Ab` gŃZi
mej Zv I `ŃŃ Zv cwi`vi ntq DVvi mvŃ_ mvŃ_ wR`^gŃZi mej Zv-`ŃŃ Zv cŃeP
Zžbvq Awak cwi`vi ntq I Ńv|

mskqx gŃbvŃve ev `wofw½ (Skeptical Outlook)

Avgiv cŃeB tRŃbŃQ, tKvtrv nelq mæúŃK`Ábvjvf KitZ ntj Zv Mfxi fite
chŃj vPbv Kiv cŃqvRb| Mfxi fite chŃj vPbv Rb` cŃqvRb cŃkŃe DŃvcb| cŃe
DŃvcŃbi A_`ntjv, Ggb wKQymæŃŃ mŃ`n cŃkŃ Kiv, hvi čŃŃ tKvtrv PovšŃ ev
wŃvšŃj-K mvŃŃ`tbB|

gubjK mskq

AŃbtKB etj b, thgb `vk@K wDg, tKvtrv wKQŃ wŃwŃZ fite RvŃv hvq bv, AvgvŃ`i
mæŃ tKej meklŃ| tKvtrv wKQŃK RvŃŃZ ntj me wKQŃK RvŃŃZ nte| me wKQyRvŃv
Amæe| mZivis gubjgvŃB mskqx ntZ eva`| Gifc Ae`vb th m½Z ev `ŃŃveK bq,
Zv mnŃRB cŃkŃ Kiv hvq| Mvb tKvtrv Avb`vqK wKbv Zv ešvi Rb` mgŃŃ
Zj t`tki Ae`v wKsev Avtjvi MwZ RvŃvi cŃqvRb tbB| tKvtrv wKQŃ hwi RvŃv mæe
bv-B nq, Zvntj GB th ŃtKvtrv wKQyRvŃv hvq bvŃ Zv RvŃv tMŃjv wKfite? e`Z
mvŃwŃK ev PovšŃ mskq AMŃYŃhŃM`| GwU `vk@K fite aŃsmvK I ev`Ńe AvZŃevŃkx|
tKDB Gifc mskqet`i Dci RŃeb iPbv KitZ cvti b bv|

evsj vt`k Dššř nekje`ij q

AvsukK I mRbgj-K mskq (Partial and Creative Doubting)
meiKQymfÜ bq, tKej eteP" nelq mafÜ Avgiv mskq tcvlY Kiŧev| G msktqi
Dŧik" nte, h_v_©Ávbjvf| Avgiv ckeZžtev G Avkvq th, AšZ uKQymelq mafÜ
Avgiv Ávbjvf KižZ cwi | Avi GRb" Avgiv Avek"B nekjm Kiŧev th, uKQyÁvb
jvf Kiv mæ| mRbgj-K msktqi ~ŧ_©Avgiv ubŧRŧ`i gZ ev Z_ŧK cwi Z`vM bv
Kŧi eis mvguqKfiŧe ~vMZ ev cvŧk mwiŧq ivLŧev| mskq tKŧU tMŧj B Avgiv MŧY ev
eRŧ Kie| GB gŧbvŧve A_ŧ mRbgj-K mskq `vkŧK `wófŧzi GKiu Abb"
`enkó" | AvajbK `kŧbi RbK tWKvU©Zui mvguqK mRbgj-K msktqi gvaŧg uKfiŧe
mŧZ" DcbxZ nŧquŧj b, G cŧŧ½ Avgiv Zv ~šj Y KižZ cwi |

miePvi nekŧY (Critical Analysis)

uPšŧ I Ab" gŧZi etePbvi mŧ_ mŧ_ Avcub Avcbvi tKvŧbv, cov ev `Zwi , iæZcy©
nelq ev e³ŧe"i Dci GKiu miePvi kxj `wó I mRbgj-K mskqx gŧbvŧve Mto Zžŧeb|

Bv`ŧ AvfÁZvi e`envi (Using Sense Experience)

Avcbvi DvPZ cŧZiu e³eŧK ubR`^AvfÁZvi Avŧj vtK cixŧv Kiv| tŧŧŧ, Avcub
Avcbvi cŧÁv`ŧ I Ašŧi v`ŧ cŧquRbxqZv Abjvqx e`envi KižZ cvŧib| ZvQvov,
Avcbvi DvPZ, ubŧRi mŧaviY AvfÁZvi Avŧj vtK, nekI Z gvbecKuz. mæÜiq, mKj
ZÉj I cKíŧK cixŧv Kiv| G cixŧv mæúv`ŧbi tŧŧŧ AvcbvtK Aek"B eteKx,
mZK© h_vh_ nŧZ nte|

hyšvPšb I hyšve`vi e`envi (Using Reasoning and Logic)

Avakš, AvcbvtK Aek"B Avcbvi ubR`^hyš I e³e`mn mKj hyš I e³eŧK
hyšve`v I hyšvPšŧbi mivK cxuz e`envi Kŧi cixŧv KižZ nte| Avi hyšvPšb I
hyšvi tŧŧŧ mŧaviY (common) thšv³K AbgcüEmgr mafÜ mZK©_vKŧZ nte|

Dcmsnvi

cwiŧkŧl ejv hvq, `kŧ Abjxj ŧbi ~ŧ_©`vkŧK `wófŧzi Mto tZvjv cŧquRb|
`vkŧK `wófŧzi Abb" enkó"mgr nŧjv : 1) gš gb 2) Mfxi uPšŧkiv³ 3) Ab"gZ
etePbv 4) mskqx gŧbvŧve I 5| miePvi gj-K nekŧY|

cW - 2

`kŷ cW
(Reading Philosophy)

Dt`ik`

GB cvŷkŷl Avcŷb

- mvari Yfite `kŷ cvŷVi ŷKQybqg Dtj l KiŷZ cviŷeb|
- `kŷbi mvari Y tu· U eB covi tKŠkj ŷbŷ`R KiŷZ cviŷeb|
- tgšij K `vkŷK iPbv cvŷVi tKŠkj eYŷv KiŷZ cviŷeb|
- Acŷvb ev tMŠb `vkŷK iPbv cvŷVi tKŠkj eYŷv KiŷZ cviŷeb|

fijKv

`vkŷK `wofwzi thgb ŷKQyewkó` itqtQ tZgbB `kŷ covi ŷKQybqg ev tKŠkj itqtQ| Avgiv AvŷMB tRŷbŷQ, `kŷbi Avŷj vP` ŷelq LŷB tgšij K l meRbxb| `kŷbi Avŷj vPbv c×wZI LŷB gj-úkp (foundational)l hŷp agŷ (argumentative)| GRb` `vkŷK tj Lvi A_`eŠŷZ ntj, AvcbvŷK gŷbŷthvMx l mZK`ntZ nte| Zte `vkŷK tj Lv cvŷVi tŷŷŷ ŷKQytKŠkj Abyŷi Y Kiŷj, Avcŷb mnŷR Zv eŠŷZ cviŷeb| ŷewfbræitŷbi `vkŷK iPbv ev tj Lv cvŷVi tŷŷŷ ŷKŷc tKŠkj Abyŷi Y Kiv hvq, Avgiv GLb Zv Avŷj vPbv Kiŷev|

`kŷ cW : mvari Y ŷbŷ`Rbv (Reading Philosophy:General Suggestions)

Sŷtgj vgyŷ ntq ŷŷ`i gb ŷbtq cotZ emb| `vkŷK tj Lvi GKŷU ŷbŷŷ Ask AšZ `ŷevi, m`e ntj ŷZbevi covi cwi Kŷi bv MŷY Kiab| cŷgevi ŷeiŷZnxbfite AskŷU cŷo hvb Ges tKŷŷbv kã ev c`viv Kŷw ev `ŷevŷ` gŷb ntj, cieZŷevi fij fite cov l eŠvi Rb` mbr³ Kŷi ivLb| cŷgevtii covŷkŷl mbr³KZ.kã l c`viv, tj v eŠvi tPŷv Kiab| GRb` cŷtg eBŷqi ŷfZi tKŷŷbv kã-ŷUKv ev kãŷKŷl (Glossary) AvŷQ ŷKbv, Zv j ŷŷ Kiab Ges _vKŷj Zv KŷŷR j vMŷb| covi tUŷetj GKUv fij ersj v Avŷfŷb (Dictionary) _vKŷj fij nq| GB mvŷ_ GKUv fij `kŷ Avŷfŷb ivLŷj DcKZ.nŷeb|

Kŷw kã, tj v eŠvi Rb` cŷjiv AskŷU ŷZxq evi coteb| Zte Gevi AvŷMi tPŷq axŷi axŷi cob, Ges gj- avi Yv, tj v Avŷv j vBb Kiab A_`ev cŷjiv AskŷU gj- e³e` ev ŷelq, tj vi GKUv iŷŷŷi Lv ŷfbræKŷMŷR ŷj ŷcex Kiab| G mgq Kŷw c`viv, tj v Avŷi v fij fite eŠvi Rb` cŷjivq cob| AZci, Avcbvi cŷxZ iŷŷŷi Lvi Dci GKevi ŷPvL evŷŷŷŷ ŷb| AZci, cŷg evŷŷi gZ cŷjiv AskŷU ŷeiŷZnxbfite cob, Zte Gevi A_ŷ ZZxqevi Dc`ŷcZ avi Yvejx Ges Zvi tcQŷb ŷbŷwZ hŷp ŷPšb AvZŷ' Kivi Rb` AvŷK mŷPŷ nb|

Dc`mCZ avi Yv ev ZĒj Avcbvi Kv̄Q Avōh^ggtb tnvK ev br tnvK, Avcib hZUv m^{ae} g^g I m`q gb ubtq Zv coteb| ctoB tKv̄bv avi Yv ev ZĒj emZj Kti t`teb br; eis c^{ti}v Askū cto tkl Kiab| ōZxq ev ZZxq ev^{ti}i cov tkl br nlqv ch^s, tKv̄bv ōK^qK Av^ugY ev emZj Ki^{te}b br Ges Zvi cv^{er} h^{ij} I `va Ki^{te}b br| ōZxq ev ZZxq ev^{ti} Avcib hv cto^tQb tm m^{at}Ū Avcbvi cōZ^uqv I mgv^tj vPbv ij tL tdj b|

maviY `k^{bi} cv^tVi t^qt^l, GB mhZ^{ac}xūZ Ab^{ji}Y Ki^tj, Avcbvi cūVZ ōelq thgb Avcib e^stZ cv^{te}b, tZgub `k^{bi} th tKv̄bv ōbv ō ōelq Avcib h^{ij} v^ePvi mnKv̄i Av^tj vPbv Ki^tZ ev ij LtZ m^qlg n^tq DV^{te}b|

`k^{bi} cūv^uZgj-K ev maviY tū. U eB cūV (Reading Introductory or General Philosophy Text Books)

`k^{bi} cūv^uZgj-K ev maviY tū. U eB cv^tVi t^qt^l Dc^{ti}v³ ōbt` Rbv^{mg} Ab^{ji}Y Kiab| j^q Kiab, tū. U eB^tqi tj LKMY eB cv^tVi tKv̄bv ōbq ev tK^skj D^tj^l K^ti^tQb ōKbv, Ki^tj Zv Aek`B Ab^{ji}Y Ki^{te}b| maviYZ eB^tqi f^ugKv̄Z tj LK ev tj LKMY eBūi D^ti`k, ōelq^e i ōeb`m I cvb-tK^skj eY^o K^ti ō^tKb| tj LK ōK^fite eBū^tK ōe^uf^{ae}Aa`vtq ev BDūbtū, Aa`vtq^t ōe^uf^{ae}Ab^tQ^t, Ab^tQ`^tK ōe^uf^{ae} c`vⁱvq ōe^f³ K^ti^tQb, Zv Aek`B j^q Ki^tZ n^{te}| Avcib hLbB tū. U eB^tqi tKv̄bv ōbv ō Ask coteb, ZLbB j^q Ki^{te}b, Askū tKv̄b&Aa`vq ev BDūbUf^z, Aa`vtqi e^uW A^stki m^t cūVZ A^stki m^uú³ Zv KZUK^z ōbv ō Ask ev cvV maviYZ ōe^uf^{ae} ōk^ti^vbg mn^th^tM Av^tj vPZ n^tq ō^tK, GB ōk^ti^vbg^z t^jvi th^s³ KZvl e^svi tP^ov Kiab| ōbv ō Ask ev cv^tVi g^ta` ōe^uf^{ae}ai^tbi Z^vij Kv ō^vK^tZ cv^ti, thgb- b^uz^{ie}`v ōZb c^kvi : 1| Av`k^o b^uz^{ie}`v, 2| c^ot^qm^k b^uz^{ie}`v I 3| civ-b^uz^{ie}`v GB Z^vij Kv^z t^jv ōe^tkl f^{ite} j^q Ki^{te}b|

A^tbK tū. U eB^tq Aa`vtqi tkl w^tK Aa`vtqi m^uisk t`qv ō^tK| Aa`vtqi m^uisk Aa`vtqi g^j e³te`iB GKū i^ftiLv| d^tj Gū ōelq^e e^svi t^qt^l ōe^tkl mn^vqK| Aa`vtq^tl maviYZ cv^tVēi c^kg^vv ō^tK| G^z t^jv Ab^{xi}b Ki^tj cūgZ Avcib ōbtRB e^stZ cv^{te}b, cūVZ ōelq^e Avcib KZUK^zet^stQb ōZxqZ A^tbK A`úó, Rūj ev D^tcū^qZ ōelq GKūaKevi g^tb^th^tM jvf Kivi Kv^tY, Av^tMi t^ptq mnR g^tb n^{te}| tū. U eB^tqi A^sM^z k^atKvl I ōbN^o (index) Aek`B Kv^tR j^vM^{te}b| G^z t^jv k^a, m^uú^zq (concept) I Z^tĒⁱ h^uh^u A^oI Zvrch^oe^stZ Avcbv^tK m^uivh` Ki^{te}; c^oij Z Av^favb t^zK Avcib maviYZ Gū jvf Ki^tZ cv^{te}b br|

`vk@K `úofvte ev mšfvte Kuzcq Avk@evK` tck Ktib hv `úoZt mZ", AZtci
`ve Ktib th, wLz Abgvtbi minvth" Gme Avk@evK` t`k Aek`vexifc emwZ
m×všfctšv hvq| Avgiv hv` tKvbtv `vk@Kki e`eüZ hvšwPšbtbi ifc wPvYz
Kitz PvB, Zvntj Aek`B hvšwPšbtbi wvfbæifc m`fÜ Avgv` i Ávb _vKtZ nte|

c0É hvš i gj` wbfY (Assess the Arguments)

`vk@Kki gj` gZ Ges G gtZi mg_šb c0É hvš i ifcU ešvi ci, Avcwb H hvš i
gj` wbfY Aek`B AMñi nteb| Gt`f`f` A_š hvš i wPvi-wetkifY I gj`-
wbfY Avcwb wbtPi c`q`tvK c_-wbt`R (guidelines) wntmte KtR jvMvZ
cvtib :

1| `vk@K Zvi gj` c`_tjvK (key terms) Hfvte msÁvqZ KtítQb wK, thfvte
`vk@K-A`vk@K mevB c`_tjvK etš _vKb? `vk@Kki t`qv msÁv mvari Y Avfavn
t`k wfbæ bv Avfbæ Zv hvPvB Kti t`Lj| AvtjvP` c` (terms) ev cL`q
(concepts) mvari Y fvlvq mPivPi thfvte e`eüZ nq etj Avcwb Rvttb, Zvi mvt_I
G msÁvi wfbæv AvtQ bv tbB, Zv hvPvB Kti t`Lj| Zvi t`qv msÁvU wfbæifc ntj,
wKfvte Zv wfbæ Zvi msÁvU ktai mvari Y e`envti i KvQvKwQ, bv Zv t`k ifieZ?
msÁvU wK GKwU `ea msÁv?

2| wZwb wK Zvi hvšK Bw`q-AwFÁZvi Dci c0ZwZ mrv` (evidence) w`tq
mg_š KtítQb? hv` Ktib, Zvntj cL`f`f`Z wvq m`úKq Zvi eYšv wK h_vh_? GB
eYšv wK Avcbvi wbtRi Bw`q-AwFÁZvi Ges Ab`vbt` i Bw`q-AwFÁZvi- Ab`i
t`k hv Avcwb tRtbtQb- Zvi mvt_ Lvc Lvq?

3| wZwb wK Aeti vnx I Avti vnx hvšwPšbtK h_vh_fvte Ges hvš w`vi wvqg Abtvqx
e`envi KtítQb?

4| wZwb wK thšwK AbgcuÉmgv eRš KtítQb?

5| Zvi hvš i mgMw`K wK D³ 2, 3 I 4 b`f c0kævZ wvq, tvv gvb` Kti Mto
DtvQ?

Acáv iPbv cW (Reading Secondary Writings or Sources)

Acáv iPbv ntjv tgšij K ev c0wK `vk@K iPbvKg`m`úK`Z fvl", Zvi wPvi-
wetkifY ev gj`vqbgj-K tj Lv| mnRK_vq, GKRB `vk@K hLb Ab` GKRB `vk@Kki
tgšij K iPbvKg`m`úK`fvl" iPbv Ktib, ZLb Zv nq Acáv iPbv| GKRB tj LK ev
`vk@K hLb Ab` `vk@Kki hvš I ZÉK mg_š ev AvµgY Kti wKQytj`Lb, ZLb
Zv nq Acáv iPbv| Acáv iPbv cvtvi t`f`f` ceZ`mKj wbt`Rbv Abvii Y Kiab,
mvt_ mvt_ wbtPi wvq, tvv wetePbvq Avbly :

1/ cŭtg ũbŭōZ nb th, Arcŭb tgšij K i Pbv cŭtŭQb Ges ešŭtQb | AZtci ũK
Kiab, Arcŭb ũKfite ũŌZxq `vkŭtKi Avtj vPbv ev ũtktŭYi gj- ũelq ešŭZ
cviteb |

2/ ũŌZxq `vkŭtKi i Pbv ešvi Rb` cŭqŭRtb ceŭZP tKškj e`envi Kiab, mŭt_
mŭt_ ũbŭPi cŭqŭtj v Dŭvcb Kiab :

K) ũŌZxq `vkŭK ũK cŭg `vkŭtKi e`eüZ msÁv e`envi KŭtŭQb, bv tKŭtbr bv
tKŭtbrfite Zv cŭieZŭ KŭtŭQb? cŭieũZŭ ntj, Zv ũKfite KZUkzwfbŭv mŭŭ
KŭtŭQ?

L) Zvi hŭj i gj- j ŭY ũK Ges ũZŭb ũK ũm×vtšŭAvmŭZ Pŭb?

M) ũZŭb Zvi gj- ũelq I ũm×všŭK KZUv fij fite mg_ŭ ev hŭj hŭj KiŭZ tctŭtQb?

N) ũZŭb ũK cŭg `vkŭtKi gj-ŭqb, ũtktŭY I mgŭtj vPbvq cŭŭcvZŭb?

tgšij K `vkŭK ũK ešŭtZ tPŭtŭQb Ges ũZŭb Zvi Abŭv ev hŭj ũPšŭbi tŭŭŭ tKŭ_vq
mŭŭK ev teŭŭK, Zv ešvi tŭŭŭ Acŭrb i Pbv AZ`šŭgj`evb fŭqKv ivLŭZ cvŭi | Zte
tgšij K `vkŭK i Pbv gZB GŭŭŭK mZKŭ ũPŭi gj-Kfite Aa`qb Kiv cŭqŭRb |

civVi gj`iqb

iPbvj-K ckae

1/ `kbi tu. U eB I tgšij K `vkaK iPbv civVi tKškj eYv Kiab|

msuqB DEi gj-K ckae

1/ `kbi civVi mvari Y mb` RbvmgR Dti L Kiab|

2/ cõE hvi i gj` mbifcYi tqt` K K mel q j qYxq?

K) eü vbePbx ckae

mW/K DEi vj Lb|

1/ KwB kã I c`iv, tj veSvi Rb`

i) kãKvIB ht_ó

ii) mvari Y AvFavbB ht_ó

iii) `kbi AvFavbB ht_ó

iv) wZbUB , iazcY©

2/ cWZ Astki gj- e³te`i ifctiLv

vj Ltev

i) cõg evi civVi mgq

ii) cõg evti i civVtktl

iii) wZxq evti i civVi mgq

iv) ZZxq evi civVi mgq

3/ tu. U eBtqi tjLK eBtqi cVb-tKškj mvariYZ

i) eBtqi Dcmsviti eYv Kti _vKb

ii) eBtqi gvS eYv Kti _vKb

iii) eBtqi fvgKvZ eYv Kti _vKb

iv) eBtqi GKw Aa`vtq eYv Kti _vKb

4/ tcvlvi wcvvj K GKw

i) Acavb iPbv

ii) mvari Y tu. U eB

iii) tgšij K `vkaK iPbv

iv) Dcti i me, tj vB

L) mZ` ntj omõ Ges wv_`v ntj õvgõ vj Llv|

1/ tgšij K `vkaK iPbv `vkaK Pwi T` _vK|

2/ tgšij K `vkaK iPbv civVi mgq tu. U eBtqi Zjbvq tek gtbvthvM w`tz nq|

3/ `vkaKiv mvari YZ Zv` i gZ hvi wePvi mnthvM mqv fite Dc`vcb Kti b|

4/ tgšij K `vkaK iPbv eSvi tqt` Acavb iPbv tKvtrv fvgKvB ivtL bv|

mW/K DEi

K)

1/ iv) wZbUB , iazcY© 2/ iii) wZxq evti i civVi mgq

3/ iii) eBtqi fvgKvZ eYv Kti _vKb 4/ iii) tgšij K `vkaK iPbv

L) 1/ m, 2/ m, 3/ m, 4/ wv

cW - 3

`vk@KZv vLb

(Learning How to Philosophize)

D`i`k`

GB cW`k`l Avcib

- vKfite `vk@KZv Kiv hvq Zv e`vL`v Ki`Z cvi`eb|
- Abŷ`vbgj-K `vk@KZv e`vL`v Ki`Z cvi`eb|
- we`k`l Ygj-K `vk@KZv e`vL`v Ki`Z cvi`eb|
- Abŷ`vbgj-K I we`k`l Ygj-K `vk@KZv cv`R` vbt`R Ki`Z cvi`eb|

fvgkv

Rxeb I RM`Zi e`mea tgšij K mgm`v vbtq me gvby e`vcKfite bv fvetj I AŠZ vKQymgm`v vbtq mevB Kg-tevk fiteb| Giv`K v`tq me gvbyB Kg-tevk `vk@K| Zte c`jivc`j At`ev GKv`WigK At`ev`vk@KZv ej`Z ešiq, we`k`l c`uqv hv `vk@K`i `wofwMZ Ae`vb Ges Zvi MnxZ e`vL`v-i`vZ vbt`R Kti| GB c`uqv`K `w K`vMi`Z fiv Kiv hvq: Abŷ`vbgj-K c`uqv I we`k`l Ygj-K c`uqv| j`Yiq, GB `B c`uqv t`k m`o `k`k h`vutg Abŷ`v`k` I we`k`l Y`k` etj AvfivZ Kiv nq|

Abŷ`v (Speculation)

`vk@K v`K v`tq Abŷ`v n`jv, tKv`bv avi Yv ev vclq`K vetePbv Kiv Ges Zv vbtq Mfxi fite vPš` Kiv| th tKv`bv e`v`i gZ GKRb `vk@K` Kvb mgm`v ev vclq`K , iazcY`ev AvKI`v`q etj g`b Ki`Z cv`ib Ges tm m`f`U Zvi vbr`^`w`KvY t`k we`k`l fite fvebv-vPš` Ki`Z cv`ib| AtbK mgq Ab` tKv`bv e`v` ev tMv`x KZR. we`vPZ tKv`bv vclq, GKRb `vk@K`i Kiv`Q AvKI`v`q n`q DV`Z cv`i| tm Kv`Y vZvb vclq`U`K vbtq we`k`l fite fvebv-vPš` Kivi Rb` Drmiv`x n`q DV`Z cv`ib| Ab`K`v`q ejv hvq, mgm`vi m`q`v n`q, mskq, we`sq I tKŠZntj Dŷ`v n`q, vKsev Atb`i v`v`v c`f`v`Z n`q, GKRb `vk@K` tKv`bv vclq m`f`U mPv`KZ n`q DV`Z cv`ib; AZci Zvi mgvav ev Zvrch`L`v`i Rb` m`P`o n`Z cv`ib|

D`vniY``fc ejv hvq, hv` tKD Rxeb-i`v`i Avakv`i vekl`m`v tKv`bv tj Lt`Ki Mf`v`Z veviv`x tKv`bv c`U`v` K`ib; AZci cQ`v`i `v`x`Zv`q vekl`m`v tKv`bv tj Lt`Ki Mf`v`Zi mct`v` tj Lv` tKv`bv c`U`v` cv` K`ib, Zvntj vZvb t`L`Z i`i`x`Kiteb` th, Mf`v`Zi c`jiv vclq`U`v`v`i vKQy, iazcY`c`k`v`t`q` : gvbeRxeb Klb i`i`x`nq? Klb t`k Gv`U`K g`v` t`qv Dv`PZ? brix I Avv`Z a`f`yi vK Avakvi i`t`q`? Aek` `vk@Kiv` th tKv`bv vclq ev mgm`v`K Avtj`v`bvi Rb` tet`Q vbt`Z cv`ib| Zte AtbK mgq, vbQK GKv`U mgm`v` Lŷ` `Z tet`Q tv`v`i PvB`Z e`mea vclq vbtq Mfxi`Zi

gfbvthvMi mvt_ wPšI Kiv teik gj`evb ntZ cvti | Aek` hw` tKvfbv mgm`v ev welq ZvrŋwYK wmvšI ev Ktgp` vex ivtL, Zvntj th tKD ZvrŋwYKfvte weklI welq ev mgm`vK tetQ wbtZ cvtib| D`viniY`fj, hw` tKvfbv e`w³I Zvi `x cwi ewi Kfvte Mf^evZ mgm`vi m^sab nb, Zvntj GB weklI cwi w`wZtZ Zv`i wK Kiv DWPZ, Zv GK meM^Yxq welq| Zte G aitbi tKvfbv Pvc bv_vKtj, Mf^evZi tMvUv mgm`v wbtq hZUv m^e Ab^gvB KivB nte DEg| GB e`vcK I Mfxi Ab^gv^tbi dtj tMvUv mgm`vUj `bvZK I thšw³K w`K m^etÜ Avgiv cFZ Avbjvf KitZ cvi^tev| Avi GB AwRZ Avb weklI I Ri^ax Nubvi tŋtI tjvKt`itK h_vh_ wmvšI Mh^tY mrvh` KitZ cvti |

m^eZ Ab^gv^tbi tKvfbv welq evQvBtqi metPtq , iazc^Yg^vb`Ü ntjv, gibe-Kj`vY I Rxeb-weKv^tki cwi t^cŋtZ GKwU welq KZUv , iazc^Y Avcbvi wvRtK, Ab^tK Ges Avcbvi Pwi w`tKi RMZtK Av^tiv fij I c^Yfvte ešvi tŋtI, Av^tivPbv I mgvavb tLURvi cŋqRbxqZvi w`K w`tq, Avcbvi KvQ tešw^xKfvte AvKl^Yxq nI qvi w`K w`tq, GKwU welq KZUv , iazc^Ytmme we^tePbvI welq wbe^tbi gvb`Ü ntZ cvti | Zte hvB trvK bv tKb, `vkw³KZvi cŋg`kv ev chŋ ntjv, GKwU welq m^etÜ weklI m^tPZbZv I Zvi wbe^tb|

wetk^dY (Analysis)

tKvfbv GKwU welq wbe^tb Ges tm m^eU^xq Ab^gv^tbiB `vkw³KZvi KvR tkl ntZ cvti | Zte, AwKvsk I , iazc^Yvkw³Kiv Ab^gv^tbi welq I Ab^gv^tbjä Avb^tK AwKZi m^Ysex I wePvi gj-Kfvte Av^tivPbv Rb` wetk^dY c^xwZ Mh^Y Kti AMhⁱ nb| eZg^vb mg^tqi AwKvsk `vkw³KB Ab^gv^tbi Z^zbrq wetk^dY gj-K KvRw^tKB AwKZi , iazc^Yg^tb Ktib| Ggbw^k A^tb^tK Gw^tKB h_v_`vkw³KZv etj we^tePbv Ktib| wetk^dY c^xwZ m^etÜ Avgiv wZxq BDw^tU wKQyAv^tivPbv Ktiw, GLv^tb Avgiv wKQy avc ev chŋ D^tj L K^tev gvI, hv Ab^gvi Y Kti wetk^dt^Yi KvR m^eub^eKiv m^e :

1) cŋtg mgm`v ev welqU cwi^ovifvte I mZKZvi mvt_ msAvwqZ Kiab| D`viniY`fj, Mf^evZi mgm`v wbtq weklI fvte wPšI Kivi tejvq, Av^cwb t^tte wbtZ cvtib th, gby`Rxeb KLB `iiaⁿq- tm m^smvšI mgm`v m^eut^KAvcbvi Avb c^tivc^vjb kb`| GRb, 'zygote', 'embryo', 'fetus', 'gestation' Ges G aitbi gj-c` ev avi Yv_tj v^tK `úofvte msAv w`tqB `iia^eKiv nte Avcbvi cŋg KvR|

2) wZxqZ mgm`v ev welqU m^smvšImKj Z_ , DcvE hZUv m^e msMh Kiab| K. Avcbvi I Actii Bw`q-Aw^fÁZv I cixŋt^Yi mrvvth` mgm`v m^eut^Kc^oh^vR` mKj Bw`qMZ m^vŋ` hZUv m^e msMh Kiab| D`viniY`fj, Mf^ev^tYi `iia^ttk w^vv^Yy w^vl³ (fertilized) nI qv chšI Av^tZ wK NtU, Zv Rv^vri Rb` Av^cwb RxebAvb I eskMwZie`vi GZ`m^smvšI Z_` msMh KitZ cvtib|

L. Avciub Avcbri erj I tevakw³ Kivr jvMtg agf, gb`mEK, mgvRZmEK, bZmEK I `vkBK `wtkVY t`K gby`Rieb KLb`ia nq, tm msµvš`h, ZĒj I avi YvmgnK cixq`v-ibixq`v Kti t`Lteb|

3) AZtci Avciub GB DciĒmgnK mekdY, web`í I tkYxKiY Kiĕb| D`vniY`f, Avciub cŃB mvq` I hys`Pštk tkYxKiYi Rb` wZbiu cāvb K`vUMix e`envi KiĕZ cvtib :

K. cŃYaviĕyi cĕq` p Ae`vb L. cŃb`i cĕq` p Ae`vb Ges M. gvĪve× ga`cšĪ Ae`vb|

4) GB chĕq Avciub Avcbri wbtRi hys`Pštbi mivith` cĕkí (hypothesis) mĕmĕZ KiĕZ cvtib| DĕjL, ZZxq avc Avciub th mĕmĕK mgvaib ev wµvš`j vf KtiĕQb, ZvB ntjv cĕkí | D`vniY`f, Avciub Gfite cĕkí`ia KiĕZ cvtib th, hĕ RbZv meĕtĕq wivc``bZK Ae`vb MĕY KiĕZ Pĕq, Zvntj Zĕ`i DĕPZ cŃYaviĕyi mg`Bkvix`p`w`f`w` MĕY Kiv| Ab`w`ĕK, hĕ Zviv kixi I Rĕĕbi Dci gĕnjv`i Avakvi I e`w`v`vaxbZiv cĕkĕ eo Kti t`Lb, Zvntj Zĕ`i DĕPZ cŃb`i cĕq` Ae`vb MĕY Kiv|

5) Avcbri mĕmĕZ cĕkí mĕmĕK ntj ev`ĕe wK NUĕe, tm mĕĕĪ Avcbri cĕkí t`ĕKB Avciub wK wµvš`UrbtZ cvtib, Zv t`LvB nte GB chĕqi KivR| D`vniY`f, Avciub Avcbri cĕkí t`ĕK wµvš`UrbtZ cvtib th, hĕ MfĕvZĕK DrmĕvZ Kiv nq ev Abĕg`b t`qv nq, Zvntj Acivci tĕĕĪ (KcivRĕvZ nZ`v, hĕRĕvZ nZ`v, wki nZ`v) gby`Rĕĕbi cŃZ k`v Kĕg AvmĕZ cvti |

6) AZtci Avciub Avcbri wµvš`K tKivbv bv tKivbvite hĕPvB Kti t`Lteb| D`vniY`f, MfĕvZ AvBb AvakZi wĕj Kiv ntj, gby`Rĕĕbi cŃZ k`vĕeva Kĕg Avĕm wK Avĕm bv, G msµvš`cĕ`ex`vcx Z` mSMĕ KiĕZ cvtib| Avciub msMĕvZ GB Zĕ`i AvĕjvĕK mntRB ešĕZ cvĕĕb, Avcbri wµvš`Ī ea bv A`ea|

7) mekdY wĕqvi meĕkĪ GB avc Gĕm Avciub j`q Kiĕb, Avcbri, Atb`i I RMĕzi tĕĕĪ Avcbri `vkBKZiv djvdj ev Zvrch`K| Ab`vb`iaZcY`mgm`v ev wĕtqi mĕ` Avcbri wĕĕP` mgm`v I Zvi `vkBK djvdĕji m`úK`K, Zv j`q Kiab| D`vniY`f, MfĕvZi mg`B ev Amg`B RbKj`vY, wki-Ace`envi ev Ašĕmĕy bixi fvex Rĕĕbi tĕĕĪ wK djvdj ivĕL, Zv j`q Kiv hvq| meĕkĪ GB avciub LĕB`iaZcY`ĕ tKbbv Gĕw ZĒj I mekdYĕ Rĕĕbi ev`ĕ tĕĕĪ cŃqM Kti Ges AvĕĕK AvZµg Kti cĕvi`ĕi amĕZ nq|

Dcmsnvi

Abg`ib I wekdY Dfq c`uqvi mnthvM Mto I tV h_v_`vkiKZv| Abg`itb Avgiv GKw elq ev mgm`v m`fU m`PZb n`q DvW| tKv`bv mgm`v ev el`tqi be`Pb v`b`Pi c`k`ejvi Dci gj-Z v`b`P` Kti :

- 1| GuU gvb`i Rieb, g`j I wekv`ki t`j`i KZUKz, iaZcY?
- 2| GuU Avcbvi, A`b`i I Avcbvi Pwi`i`Ki c`_ex m`u`K`AwKZi fij I cY`Avb j`v`fi t`j`i KZUv, iaZcY?
- 3| GuU Avcbvi Kv`Q ewxMZfvte KZUv AvKI`v`q?

wekdY c`uqv`K v`b`Pi mvZiU av`c fvM Kiv hvq :

- 1) elq ev mgm`v`K mZK`v`te msAv t`qv|
- 2) h_v`e mKj c`u`v`K DciE msM`h Kiv|
- 3) msM`v`Z DciE wekdY, we`v`i t`kYxfvM Kiv|
- 4) c`k`i ev mvguqK mgvaib m`v`v`Z Kiv|
- 5) m`v`v`Z c`k`i t`_`K v`b`Ri Uvbr v`v`v`š`j`v` Kiv|
- 6) v`v`v`š`i hvPvB Kiv Ges tm Av`j`v`K Zv M`hY ev eR` Kiv|
- 7) `vkiKZvi djvdj ev e`Avr Av`e`vi Kiv|

cvwvĖi gj`iqb

iPbuj-K cĕæ

- 1/ Aþjvbgj-K `vkĕKZv e`vL`v Kiab/
- 2/ weŭki Ygj-K `vkĕKZv e`vL`v Kiab/

msvŭB DĖigj-K cĕæ

- 1/ `vkĕK melq ubePþbi gvb`Ūmgr-eYĖv Kiab/
- 2/ weŭki Y cĕŭqvi mefki avcū e`vL`v Kiab/

K) eū ubePbx cĕæ

mŭK DĖi ij Lj

- 1/ `vkĕK GKū melq mæŭ mŭPZb ntq IþVb
- i) mgm`vi gŭLvgŭ ntq
- ii) mskq, we`šq ev tKŠZntj Dŭy ntq
- iii) Aþ`i Ōviv cŭŭeZ ntq
- iv) Dcŭi th tKvŭbv KviþY

- 3/ weŭki þYi cĕg avc ntj v
- i) mgm`v ev melq msŭvšĭ mKj cĕmŭK Z`_, DcvĖ hZŭv mæe msMŭ Kiv
- ii) cĕĭ ev mvŭqK mgvaib mŭmŭZ Kiv
- iii) ŭm`všĭ hvPvB Kiv Ges tm Avtj vtK Zv MŭY ev eRĖ Kiv
- iv) mgm`v ev melqtK `úóZv I mZKŠvi mŭŭ msÁmŭZ Kiv

- 2/ melq ubePþbi ŭ, iæZŭY`gub`Ū ntj v
- i) gvbeKj`vY
- ii) AvZVAvb
- iii) eŭxMZ AvKIŭ
- iv) Dcŭi me, tj v

- 4/ ÁvbþK AvZŭg Kti Avgiv cĕÁvi `þi tcŠŌvq ... weŭki Y cĕŭqvi
- i) PZz`avtc
- ii) cĕÁg avtc
- iii) Iŭ avtc
- iv) mBŭ avtc

L) mZ` ntj Ōmŭ Ges ŭg`v ntj Ōmŭ ŭj Lj

- 1/ `vkĕKZvi cĕg chwq ntj v, GKū melq mæúĕK`mŭPZbZv I Zvi ubevPb/
- 2/ AvRþKi Avakisk `vkĕþKi gŭZ, Aþjvŭbi tþtq weŭki Y ŭ, iæZŭY`
- 3/ mgm`v msŭvšĭ DcvĖ msMŭni tŭŭĭ Acti i Biv ŭ-AvFÁZv KvŭR j vMŭŭbv hvq bv/
- 4/ weŭki Y cĕŭqvi mefki avtc Avgiv ZĖþK ev`ŭe cĕŭqM Kivi |

mŭK DĖi

K)

- 1/ iv) Dcŭi th tKvŭbv KviþY 2/ iv) Dcŭi me, tj v
- 3/ iv) mgm`v ev melqtK `úóZv I mZKŠvi mŭŭ msÁmŭZ Kiv 4/ iv) mBŭ avtc

- L) 1/ m 2/ m 3/ ŭg 4/ m

cW - 4

**hŷŷweb`v̄tmi cKvi
(Types of Reasoning)**

Dt̄ik`

GB cvŷk̄tI Av̄cib

- hŷŷweb`v̄tmi c̄v̄b aib ev cKvi ,tj v Dt̄iL KīZ cvīteb|
- Aetīvnx hŷŷweb`v̄tmi e`vL`v KīZ cvīteb|
- Av̄t̄ivnx hŷŷweb`v̄tmi e`vL`v KīZ cvīteb|
- m̄r`k`gj-K hŷŷweb`v̄tmi e`vL`v KīZ cvīteb|
- Ø̄v̄v̄ØK hŷŷweb`v̄tmi e`vL`v KīZ cvīteb|
- Aetīvnx, Av̄t̄ivnx, m̄r`k`gj-K I Ø̄v̄v̄ØK hŷŷweb`v̄tmi cv`R` ŷb`R KīZ cvīteb|

fiŷKv

Abŷv̄b I ŷet̄k̄lY Df̄q c̄l̄uqv hŷŷweb`v̄tmi mn̄vqZvq m̄v̄v̄æKiv h̄vq|Zte ŷet̄k̄lY c̄l̄uqvq hŷŷweb`v̄tmi mn̄vqZv Acīv̄nv̄h̄GRb` `vk̄ØKZv ŷkL̄t̄bi Av̄t̄j vPbvq hŷŷweb`v̄tmi AšZ c̄l̄uqK cwiPq tck Kiv c̄l̄qvRb| hŷŷweb`v̄tmi P̄rīv̄U c̄v̄b ifc ev aib ŷb̄tq Av̄gi v GLb Av̄t̄j vPbv Kīte v|

Aetīvnx hŷŷweb`v̄tmi (Deductive Reasoning)

Aetīvnx hŷŷweb`v̄tmi t̄ŷt̄ŷ GK̄iU hŷŷ ev Abŷv̄b `vie K̄ti th, Zvi Av̄k̄q̄evK`mḡt̄ni mZ`Zv Zvi ŷm̄v̄t̄šl̄i mZ`Zvi ŷb̄ØqZv `vb K̄ti | A_v̄P Aetīvnx hŷŷ i Av̄k̄q̄evK`mḡr̄ Zvi ŷm̄v̄t̄šl̄i c̄t̄ŷ P̄v̄šl̄ I cwi c̄Y`mḡ_Ø thv̄M̄vq| Avi tm Kvīt̄YB GUv ḡtb Kiv īm̄ZgZ Amsj M̄ant̄q `v̄vq th, Av̄k̄q̄evK`mḡr̄ mZ` ŷK̄Š ŷm̄v̄t̄šl̄iU ŷg_`v|

MZvbM̄v̄ZKfite ej v h̄vq, Aetīvnx hŷŷweb`v̄tmi n̄t̄j v m̄v̄eR̄ mZ` t_̄t̄K ŷet̄k̄l m̄t̄Z`i ev Kg m̄v̄eR̄ m̄t̄Z`i Abŷv̄b| ŷb̄t̄P Aetīvnx hŷŷ i `v̄l̄ D`v̄niY t`qv n̄t̄j v :

- K) mKj i vRb̄v̄Zv̄e` nb mr|
Av̄t̄bv̄qvi m̄v̄t̄ne nb GK̄Rb i vRb̄v̄Zv̄e` |
AZGe, Av̄t̄bv̄qvi m̄v̄t̄ne nb mr |

- L) mKj ḡv̄b̄y nq gi Yk̄xj |
mKj ŷeÁv̄bx nq ḡv̄b̄y|
AZGe, mKj ŷeÁv̄bx nq gi Yk̄xj |

Av̄t̄ivnx hŷŷweb`v̄tmi (Inductive Reasoning)

Av̄t̄ivnx hŷŷweb`v̄tmi t̄ŷt̄ŷ GK̄iU hŷŷ ev Abŷv̄b Ggb `vie K̄ti bv̄ th, Zvi Av̄k̄q̄evK`mḡr̄ ŷb̄v̄ØZfite Zvi ŷm̄v̄t̄šl̄i mZ`Zv c̄l̄Z̄v̄r̄ K̄ti | Av̄t̄ivnx hŷŷ i t̄ŷt̄ŷ t̄Kej G `vie Kiv nq th, Av̄k̄q̄evK` ,tj v ŷm̄v̄t̄šl̄i mZ`Zvi c̄t̄ŷ ŷK̄Q̄ȳv̄ mg_Ø

evsj v`k Dššj wekle`ij q

thvMvq| G KvifY, th Ať_°Aetivnx hvy`i tejvq `ea I A%ea K_v `vđ cđqvM Kiv
nq, tm Ať_°Avťivnx hvy`iK `ea ev A%ea ejv hvq bv| AvkđevK`mgr- umxvššli
m`eZvi cťŋ| KZUv tRvifťjv, Zvi vfiEťZ Avťivn Abgvb ev hvy`i gj` vbiŋcZ
nq|

MZvbMvZKfiťe ejv hvq, Avťivnx hvy`iebv`m ntjv, weťkl mZ` t_ťK mveR mťZ`,
KLbl ev weťkl mťZ`B DcbxZ nI qv| vbtP Avťivnx hvy`i `vđ D`vniY t`qv ntjv :

K) mgtU AvKei GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
AvKei Avj x GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
vbdUb GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
nhiZ I gi GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
Bv` iv MvÜx GKRb gvby Ges vZvb gviv vMťqťQb|
AZGe, m`eZ mKj gvbyB nq gi Ykij |

L) gťmvyj bx nq GKRb `^ťvPvix I vbôž|
vvlj vi nq GKRb `^ťvPvix I vbôž|
gežznq GKRb `^ťvPvix I vbôž|
K`vťoť nq GKRb `^ťvPvix
AZGe, K`vťoť nq m`eZt vbôž|

mv`k`gj-K hvy`iebv`m (Argument by Analogy)

mv`k`gj-K hvy`iebv`m Avťivnx hvy`iebv`vťmiB GKvU cKvi| `vđ e`i gta` tKvťbv
ťKvťbv velťq mv`k` t`ťL ZviB vfiEťZ Ab`ťKvb velťq Zvť`i mv`ťk`i Abgvb Kivi
bvq mv`k`gj-K Abgvb ev hvy`i | mv`k`gj-K hvy`i `vđ D`vniY :

K) gvU, cvnb, evqybvvZkxťZvòZv cťvZ. v`K v`ťq cv_ex I g½j Mđni gta` mv`k`
AvťQ; cv_exi GKvU AvZvi³ ,Y ntjv, GLvťb Rvťei Av`Z; AvťQ| AZGe, g½j
Mđni Rvťei Av`Z; AvťQ|

L) Avvq GKRb weťkl tjLťKi tjlv Dcb`vm cťo eivei Avb>` tctqvQ| mživš
Abgvb KivQ th, G tjlťKi bZb Dcb`vmlU l mlycv` nťe|
mv`k`gj-K hvy`i Mv v`eťklY Kťi Avgiv mv`k`gj-K hvy`i %eikó` RvťZ cvii |
cđg hvy`iU v`eťPbv Kiv hvK: hvy`iU cđg AvkđevK` tNvlYv Kťi th, `vđ e`-PviiU
velťq m`k Ges vđZxq AvkđevK` tNvlYv Kťi th, GB `vđ e`i GKvU iťqťQ GKvU
evovZ `eikó`; Avi ZviB cđťgv³ AvkđevťK` tNvlZ mv`ťk`i Dci vfiE Kťi umxvšl
Uvbr nťqťQ th, Ab` e`vji I H `eikó` iťqťQ|

evsj v`k Dššj mekte`ij q

j`qYxq, me m`k`gj-K hys`i t`qT`B th`v gv` e`i gta` m`k` t`Lv`bv nte Ges
Priw`l w`l`q`i m`k`i K`vB evj nte, Ggb bq| Zte me m`k`gj K hys`i KvVtgv
GKB| m`k`gj K hys`i KvVtgv ntjv, c`Zw`l m`k`gj-K hys`i t`qT` `B ev ZtZmaK
e`i gta` GKmaK w`l`q`i m`k`i w`f`E`Z Abg`yb Kiv nq th, Zv`i gta` Avt`iv
GKw`l w`l`q` m`k` `vKtZ cvt`i | h`v` A, B, C | D KwZcq e`nq Ges x, y, z
KwZcq `enkó` nq, Zvntj th tKv`bv m`k`gj K hys`i AvKvi ev KvVtgv nte,

A, B, C | D meviB x | y `enkó` itqtQ|
A, B | C meviB z bvgK Avt`iv GKw`l `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs D Gi l m`eZ z bvgK `enkó` itqtQ|

m`k`gj-K Abg`yb AcY`m`k`i w`f`E`Z c`Zw`Z, tKv`bv Kv`h`R`vi Y m`f`Üi Dci
c`Zw`Z bq, w`earq Gi w`m`x`v`š`l m`e` gv` | Zte m`e`Zv w`f`b`ag`v`i n`Z cvt`i; kb`
t`k`i i`æ`K`ti GB gv`v w`b`o`q`Zvi Kv`Qv`Kw`Q th`Z cvt`i | m`k`gj-K hys`i m`e`Zvi
gv`v thme kZ`š`t`ji Dci w`f`P` K`ti, Zvi KtqKw`l gv`v w`b`P` Dtj`L Kiv ntjv |

1) hZ`tjv e`i gta` m`k`i K`v evj n`Q, Zv`i m`L`v t`w`k` ntj m`k`gj K
hys`i w`m`x`v`š`l m`Z` n`l qvi m`e`b`v t`w`k` nte | D`vni Y`f`c aiv hvK,
K. A | B Gi p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs B Gi l r `enkó` itqtQ|

Avevi,
L. A, B, C | D Gi p | q `enkó` itqtQ|
A, B | C Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs D Gi l r `enkó` itqtQ|

GLv`tb t`k`l`v`³ m`k`gj-K hys`i w`m`x`v`š`l m`e`Zv c`l`g hys`i Z`z`bvq t`w`k` |

2) `B ev ZtZmaK e`i gta` m`k` w`l`q`i m`L`v KZ, Zvi Dci m`k`gj-K hys`i
m`e`Zvi gv`v w`f`P` K`ti | D`vni Y`f`c,
K. A | B Gi p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs B Gi l r `enkó` itqtQ|

Avevi
L. A | B Gi n, o, p | q `enkó` itqtQ|
A Gi r `enkó` itqtQ|
m`Z`ivs B Gi l r `enkó` itqtQ|

GLv̄tb, tk̄tlv̄³ h̄v̄p̄ i mZ` nI qvi m̄v̄ebv c̄l̄ḡuLi Z̄j̄bvq Av̄aK|

3) Av̄k̄q̄ev̄t̄K` D̄ij̄ m̄LZ `p̄v̄š̄l̄m̄x̄v̄š̄l̄c̄l̄Z̄ōvi c̄t̄q̄ h̄Z c̄l̄m̄w̄z̄K n̄te, m̄v̄`k̄`ḡj̄ K h̄v̄p̄ i m̄x̄v̄š̄l̄i m̄Z` nI qvi m̄v̄ebv ZZ t̄w̄k n̄te| D`v̄niY`f̄c, h̄v̄` t̄Kv̄tbv v̄P̄v̄KrmK m̄x̄v̄š̄l̄K̄t̄ib th, th JĪt̄a īv̄nt̄gi e`v̄mai v̄b̄iv̄gq n̄t̄q̄v̄Qj, t̄m̄B JĪt̄aB K̄v̄īt̄gi e`v̄ma v̄b̄iv̄gq n̄te, t̄K̄bb̄v̄ īv̄nt̄gi i³ c̄ix̄q̄v̄q th R̄x̄ev̄Ȳc̄v̄l̄q̄ v̄M̄t̄q̄v̄Qj, K̄v̄īt̄gi i³ c̄ix̄q̄v̄q t̄m̄B R̄x̄ev̄ȲB c̄v̄l̄q̄ v̄M̄t̄q̄v̄Q, Z̄v̄n̄t̄j v̄P̄v̄Krm̄t̄Ki m̄x̄v̄š̄l̄ h̄t̄`ó t̄R̄v̄īv̄t̄j̄v̄ n̄te| v̄K̄š` v̄P̄v̄KrmK h̄v̄` Ḡgb Āb̄ḡv̄b K̄t̄ib th, th̄t̄n̄Z̄zīng I K̄v̄īt̄gi M̄v̄t̄qi iO GK, t̄`t̄ni I R̄b GK Ges D̄f̄t̄qi P̄z̄ t̄K̄v̄K̄ov, t̄m̄t̄n̄Z̄z̄th JĪt̄a īv̄nt̄gi e`v̄ma v̄b̄iv̄gq n̄t̄q̄v̄Q, t̄m̄ JĪt̄aB K̄v̄īt̄gi e`v̄ma v̄b̄iv̄gq n̄te, Z̄v̄n̄t̄j v̄P̄v̄Krm̄t̄Ki Āb̄ḡv̄b L̄ēB `q̄f̄ n̄te| K̄v̄īY, th̄me v̄el̄t̄qi m̄v̄`t̄k`i K_v̄ ēj̄v̄ n̄t̄q̄v̄Q, t̄m̄me m̄x̄v̄š̄l̄ c̄l̄Z̄ōvi t̄q̄t̄i Āc̄l̄m̄w̄z̄K|

Θ̄v̄v̄θ̄K h̄v̄p̄v̄eb`v̄m (Dialectical Reasoning)

m̄t̄p̄ūUm I t̄c̄t̄Uv̄ v̄Q̄t̄j̄ b̄ Θ̄v̄v̄θ̄K h̄v̄p̄v̄eb`v̄m̄i Āv̄ie`v̄i K| t̄c̄t̄Uv̄ Z̄v̄i `v̄k̄v̄K i P̄bv̄Kg` v̄j̄ t̄L̄v̄Q̄t̄j̄ b̄ m̄sj̄v̄c Av̄K̄v̄i, h̄v̄t̄Z̄ m̄t̄p̄ūUm I Āt̄b`īv̄ m̄t̄Z` t̄c̄S̄Q̄v̄b̄ri R̄b` m̄sj̄v̄c (Dialogue)-G v̄j̄ B̄ n̄q| 'Dialogue' I 'Dialectic' k̄ā `v̄j̄ ḠKB ḡj̄ t̄`t̄K AZ`š̄l̄ K̄v̄Q̄v̄K̄v̄m̄Q A_`v̄b̄t̄q̄ D`m̄Z̄ n̄q| Dialogue A_`n̄t̄j̄v̄, `Q̄R̄t̄bi K̄t̄_v̄cK_b, Av̄t̄j̄v̄P̄bv̄ ev̄ v̄eZ̄K`Av̄i Dialectic A_`v̄j̄ v̄i Ȳv̄i ḡt̄a` ōm̄sj̄v̄c̄l̄ ev̄ ōK̄t̄_v̄cK_b̄l̄| Θ̄v̄v̄θ̄K h̄v̄p̄v̄eb`v̄m v̄Z̄b̄v̄U Ask v̄b̄t̄q̄ M̄t̄o I t̄V : 1| ev̄` (thesis) 2| c̄l̄Z̄ev̄` (antithesis) I 3| m̄v̄f̄` (synthesis)| ḠK̄v̄U ḡZ̄ev̄` (thesis) ev̄ v̄i Ȳv̄ (idea) ev̄ Z̄Ēj̄ (theory) Av̄t̄j̄v̄P̄bv̄ I v̄ēt̄k̄t̄j̄v̄i R̄b` Dc`v̄cb̄ K̄iv̄ n̄t̄j̄v̄; Ḡv̄U v̄ēt̄iv̄ax̄ Z̄Ēj̄ ev̄ v̄i Ȳv̄ ev̄ c̄l̄Z̄ev̄` (antithesis) Gi ḡj̄L̄v̄ḡv̄j̄ n̄t̄j̄v̄; GB ḡj̄L̄v̄ḡv̄j̄ t̄ev̄S̄v̄-cov̄ ev̄ m̄sNI` t̄`t̄K c̄K̄v̄k̄ t̄c̄j̄ th, c̄l̄ḡ Z̄Ēj̄ ev̄ ḡZ̄ev̄` t̄K̄v̄tb̄v̄ b̄v̄ t̄K̄v̄tb̄v̄v̄īte v̄K̄Q̄ȳ q̄f̄ Z̄v̄ ev̄ N̄v̄Ūw̄Z̄ i t̄q̄t̄Q| A_`ev̄ Z̄v̄ n̄q̄t̄Z̄v̄ v̄g_`v̄, Z̄te m̄P̄īv̄P̄i t̄`L̄v̄ h̄v̄q̄ th, GB m̄sNI` t̄`t̄K ḠK̄v̄U b̄Z̄b̄ ḡZ̄ev̄` A_`f̄r m̄v̄f̄` (synthesis) D`m̄Z̄ n̄q, h̄v̄ c̄l̄q̄k̄ ev̄` I c̄l̄Z̄ev̄` D̄f̄t̄qi m̄t̄ēf̄Ēg Ask ev̄ v̄`K̄, t̄j̄v̄t̄K̄ m̄ḡv̄š̄Z̄ K̄t̄i Ges Z̄v̄t̄`i D̄f̄t̄qi `q̄f̄ ev̄ T̄āŪc̄Y`Ask, t̄j̄v̄t̄K c̄m̄i Z̄`v̄M̄ K̄t̄i| K̄L̄t̄b̄v̄ K̄L̄t̄b̄v̄ t̄`L̄v̄ h̄v̄q̄ th, ḡZ̄ev̄`v̄U Z̄v̄i c̄l̄Z̄ev̄` i ōv̄i v̄ T̄āŪc̄Y`ēt̄j̄ c̄l̄ḡv̄ȲZ̄ n̄t̄`Q Ges ḠK̄v̄U b̄Z̄b̄ I v̄f̄b̄oḡZ̄ev̄` R̄b̄v̄v̄t̄`Q| h̄v̄t̄n̄v̄K, GB ḡj̄L̄v̄ḡv̄j̄ t̄ev̄S̄v̄-cov̄i c̄l̄ḡv̄q̄v̄ t̄`t̄K th-t̄KD v̄g_`v̄Z̄j̄ (falsehood) t̄`t̄K v̄K̄f̄v̄te m̄Z̄`t̄K c̄t̄j̄v̄c̄v̄j̄ t̄ēi K̄t̄i Av̄b̄t̄Z̄ n̄q Z̄v̄ v̄k̄L̄t̄Z̄ c̄v̄t̄i |

cvVvEi gj`vqb

iPbigj-K cĕæ

1| Aeti vnx | Avti vnx hny³ web`vtmi cv`R` Avtj vPbv Kiab |

msvŋB DĒigj-K cĕæ

1| mv`k`gj-K hny³ i Kvvtgv eYŋv Kiab |

2| Ggb `ŋ kZ`Dj L Kiab, hvi Dci mv`k`gj K hny³ i m`æ`Zvi gvĪv ŋbfPkyj |

3| ŌvŋŌK hny³ web`vm e`vL`v Kiab |

K) eūbePbx cĕæ

mivK DĒi vj Lly|

1| AvkqevK`mgn ŋm`vŋšŋi cŋŋ |

Povšmg_ŋ thvMvq

i) Avti vnx hny³ i tŋŋĪ

ii) mv`k`gj-K hny³ i tŋŋĪ

iii) ŌvŋŌK hny³ i tŋŋĪ

iv) Aeti vnx hny³ i tŋŋĪ

2| miv`æ`mZ` t_ŋk ŋeŋkl mŋZ`

DcbxZ nB

i) mv`k`gj-K hny³ tZ

ii) Avti vnx hny³ tZ

iii) Aeti vnx hny³ tZ

iv) ŌvŋŌK hny³ tZ

3| mv`k`gj-K hny³

i) cY`miv`ŋk`i Dci cĀZvŌZ

ii) AcY`miv`ŋk`i Dci cĀZvŌZ

iii) KvŋRvi Y m`ŋŪi Dci cĀZvŌZ

iv) m`æ`Zvi Dci cĀZvŌZ

4| AvkqevK` Dvŋ ŋLZ `ŋvšŋm`všŋ

cĀZŌvi cŋŋ hZUv cŋmŋK nŋe

i) ŌvŋŌK hny³ web`vtmi ŋm`vŋšŋi mZ`

nl qvi m`æ`ebv ZZ teŋk nŋe

ii) mv`k`gj-K hny³ i ŋm`vŋšŋi ŋg_`v

nl qvi m`æ`ebv ZZ teŋk nŋe

iii) mv`k`gj-K hny³ i ŋm`vŋšŋi mZ`

nl qvi m`æ`ebv ZZ teŋk nŋe

iv) Aeti vnx hny³ i ŋm`vŋšŋi mZ`

nl qvi m`æ`ebv ZZ teŋk nŋe

L) mZ` nŋj ŌmŌ Ges ŋg_`v nŋj ŌŋgŌ ŋj Lly|

1| ŋeŋkl Y cĀŋqŋq hny³ web`vtmi e`envi Acwi nvh^ŋ

2| Avti vnx hny³ i AvkqevK`mgn i mZ`Zv Zvi ŋm`vŋšŋi mZ`Zvi ŋbŌqZv t`q |

3| AvkqevK`mgn ŋm`vŋšŋi m`æ`Zvi cŋŋ KZUv tRvi vtjv, Zvi vŋŋĒtZ Aeti vnx

hny³ i gj` ŋbiŋcZ nq |

4| mv`k`gj-K hny³ web`vm Avti vnx hny³ web`vtmi GKŋU cĕvi |

mivK DĒi

K) 1| iv) Aeti vnx hny³ i tŋŋĪ 2| iii) Aeti vnx hny³ tZ

3| ii) AcY`miv`ŋk`i Dci cĀZvŌZ 4| iii) mv`k`gj-K hny³ i ŋm`vŋšŋi mZ` nl qvi

m`æ`ebv ZZ teŋk nŋe

L) 1| m 2| ŋg 3| ŋg 4| m

thšřK AbgřıĚ : AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř
(Logical Fallacies : Fallacies of Oversimplification)

Dřřk

GB cıVřkřl Avřıb

- AbgřıĚi msÁv ıřZ cıřteb|
- AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř Dřřl KiřZ cıřteb|

fıřKv

AbgřıĚ ntřv fıř ev g` hıř ev hıřıeb`ım| hıřı bıvı KviřY g` ev AvbLř ntřZ cıřı| GK ev GKımaK AvřkřevK` ıg_`v ntř, ıKsev AcřmıřK ntř, hıřıeb`ım A%oa ntř, hıřı cřkřk fıvıv A`úo ev ř`Ř ntř hıřı g` ntq hıřı| g` fıřte ev ářřfıřte hıřıeb`ım Kivi aıb AmıYZ ntřZ cıřı| dj Z g` ev fıř hıřıi msL`ıv Amıř| Zře H mg`l fıř hıřıřK AbgřıĚ ejv nq, th_řıv fıř nı qı mřEřı h_v`eřı cřřıřıv nq| A_ř AbgřıĚ ntřv, cřıvPbıřj-K (persuasive) fıř hıřı| cřıvPbıřj-K nı qıvı KviřY Avřıv G aıřı hıřıi dřř cıřZ cıřı| h_v`ev mıřK hıřıeb`ıřımi `ř`eřıv AbgřıĚ mřřř Avřıř`ı AřZ cřıřK Áıv ıvLı DıřZ| AbgřıĚřK ıevfıřte fıřM Kiv hıřı| Avřıv AbgřıĚřK `ıř cřıv fıřM tdřı AvřıvPıv Kıřev :
1| AvZmij xKiřYi AbgřıĚ I 2| cřıvPbıřj-K AbgřıĚ|

AvZmij xKiřYi AbgřıĚmğř (Fallacies of Oversimplification)

G aıřı AbgřıĚřZ cřıv ıelqřK AvZ mıřıKıY Křı tdřıv nq Ges ZıřchEY` NUbıřK Amř` ev Dřcřıv Kiv nq| ıbřP G aıřı KřıKıU AbgřıĚ ıbřq Avřıv GLb AvřıvPıv Kıřev :

ıbřK Dıř (Mere Assertion)

RbıvıvıY cřıř fıřte th, Zıvı hıř tKıřıv ıKQıGKıKg řıvıřıv ev ıbıř`ř cř`ı mıvıř` tNıYıv KıřZ cıřı, Zıvıř Zıř`ı hıřımğř ıekřım RbıřZ cıřte| D`vıY`řc ejv hıřı, řıLıv`v GıU eřıřıř Ges Amıř GıU ıekřım Kıvı, Avı GB ntřv Gıvı tKıK_vř| G K_vıU Avıřı ıKQıř cřıvY Křı bı| GıU Avıřı ıbřK ıekřıřıB GK řıvıYıv| `vřıř hıřı cřı křıbı cřı_g K_vıB ntřv mıřı` ev thšřK ıbřqřı mıvıř`B tKej tKıřıv hıřı mg_` ev cřıvY Kiv hıřı| GKıU avıYıv ev ıekřım ev ZE; ıbřK řıvıYıv Kıřıv, Avı cřıřıvı Kıřıv th, gıvıy GıUřKB LıU hıřı ıřıřte MřıY Kıře Zıvıř Zıvıř ıbıřZ fıřte GKıU AbgřıĚ|

ıg_`v ıřKZıřıv (False Dilemma)

uq_v u0KZ#b9vbtK ōmv`v-Kvtjv0 (black-white), ev ōnq-bZev0 (either-or) Ab9civE bvtgl AvfivZ Kiv nq| Avgiv hiv tKvbtv mgm`v ev uelqvi `Btqi Avak mgvavb (solutions) ev w`K (aspects) _vKv m#Ej| ati tbB th, Zvi `uJgrv AvcvZ mZ` mgvavb i#q#Q, Ges Zvi Dci wfvE Kti hv#veb`vm Kvi Zvntj uq_v u0KZ#b9vbtK Ab9civE D`m`e NtU| Avgiv hiv evj uelqu uq K bZev L nte, A_P Zvi M, N, I O nI qvi I m#vebv i#q#Q, Zvntj Avgiv uq_v u0KZ#b9vbtK m#o Ki#ev|

ŌRxeieAvb bq A_ŌmZ cjal-clav`#K (male domination) e`vL`v Ki#Z cvfi0| GB Dv3uU aviYv Rb#q th, `uJ grv m#vebv i#q#Q, nq RxeieAvb cjal clav` e`vL`v Kti bZev A_#b9vZK mdj Zv Zv e`vL`v Kti| Avil aviYv Rb#q th, u0Zxq m#vebv u, A_# A_#b9vZK mdj Zv ntZ cvfi cjal clav`i m#Z`Kvi e`vL`v| A_P Avgiv Rvb th, Avil AtbK m#vebv i#q#Q, h_v- mvgvRK clv, agf#q cl`q Ges A_#b9vZK I RxeZvE#K Dcv`v#bi mgš#q Mto I Vv wvfbv#ai#bi ev`#Zv| Avtj vP` Dv3uU nq A_ŌmZ btPr Rxeie`v#K cjal-clav`i KviY vnt#te fve#Z Avgv`i c0ivmPZ Kti Ges Ab`vb` m#vebv tjt#K Avgv`i `u0 t_#K m#itq t`q| Avl Gfv#eB uq_v u0KZ#b9vbtK Ab9civE NUvq|

Ac0m#K hv# (Irrelevant Argument)

Gifc Ab9civEi tejvq, hv#`vbKvix Ggb GKiu Ae`v# AvNvZ n#vri tPov Ktib hv gj- hv#i t#t# Ac0m#K Ges cvVK ev tk#Zvi g#v#h#M#K Dc`w#Z gj- uelq t_#K `#i m#itq ivLvi c0vm cvb| Ab`K_vq, m#v#` ev Avk#evK`m#r# m#v#š#i t#t# c#jv cv# Ac0m#K ntj Ac0m#K hv# bvgK Ab9civE NtU| D`vniY`#fc, A`#bqš#Yi vei#x hv# w`#Z uM#q hiv` tKD etj b, clZ eQi A`_#v#v hZ g#v#y #bnZ nq, Zvi t#t# teik g#v#y moK `N#vri Kvi#Y #bnZ nq| Zvntj G hv# nte Ac0m#K hv# | e`#K#i m#L`v e#x#i m#_` h#vevb I h#vevbR#vZ `N#vri tKvbtv m#uK`#bB| clZ eQi wvfbv#v#v#Y g#v#y gZ#eiY Kti, A`_#bq#š#Z nI qv DvPZ uK DvPZ bv, Zvi m#_` Gme ev`#Zvi tKvbtv m#u` tbB | gj- uelq ntj v, A`_#bqš#Y Kiv DvPZ uK DvPZ bv, Ab`fite Avak m#L`K g#v#y gZ#eiY Kti uKbv Zv GLv#b t`Lvi uelq bq|

P#K hv# (Circular Argument)

P#K hv# #K ōc#v#v#v Ab9civE0 (Fallacy of Begging the Question)-I ejv nq| KviY G hv#i Avk#evK` Zvi m#v#š#i gZB cl#h#v#`| th uelqu c0vY Ki#Z nte Zv c #eB c0v#v#Z etj ati #btq hv# w`#j GB Ab9civE NtU| A_# m#v#š#i hv c0vY Ki#Z nte ZvB hiv` Avk#evK` ati tbqv nq Zvntj P#K hv# t`vI NtU| tKvbtv uKQyc0vY bv Kti Avk#evK` I m#v#š#i ōN#i-#d#i0 GKB K_v ejv nq etj B GB Ab9civEi bvg ntq#Q P#K hv# t`vI ev Ab9civE| D`vniY`#fc, K#B GKiu `#0 c`v_#KviY K#P#i gvS w`#q Avgiv t`L#Z cvB GuU GKiu P#K Ab9civE|

eisj vt`k Dššj mekte`ij q

tKD hw` etjb, tLr`vi Aw`Zj i tqtQ, KviY cweT tKvi Avtb GwU ej v ntqtQ; AZ:ci Ab` tKD hw` wRÁvmv Ktib, tKvi Avtbi mZ`Zvi melquU Avciub wKfite Rvbtjb, Rvte H e`w³ hw` etjb, tKvi Avb tZv tLr`v KZR.cZ`v`ó, Zvntj Zvi hys nte PpK t`vtl`y| GLvrb tLr`vi Aw`Zj tKvi Avtbi Øviv Ges tKvi Avtbi mZ`Zv tLr`vi Aw`Zj Øviv cØvY Kiv ntqtQ| A`w tLr`vi Aw`Zj cØvY KitZ cU`tg ev cteB tLr`vi Aw`ZjK ati tbqv ntqtQ| dtj G hys tZ tLr`vi Aw`Zj thšw³ Kfite cØvYZ nqu|

AÁZwfiEK hys ev AÁvbZv t`vl (Appeal to Ignorance)

Gifc hys tZ tKvrb melq cØvY Kivi tPón bv Kti Zv AcØvY Kivi fvi wectji Dci Pmctq t`qv nq| wectji AÁvbZvi mthvM ubtq ubtRi K_v cØvY Kivi tPón Kiv nq etj Gifc hys tK AÁvbZv t`vl ev AbgciE etj | AÁvbZwfiEK hys i K_v ntjv, Avgiv GKwU Dw³ ev ePtb mZ`Zv ZZjY chšMhY Kitv hZjY bv Avgv`i wecji Ab`Zi wKQyA`w wq`v cØvY KitZ cvti | D`vniY`fj, tKDB cØvY KitZ cvti bwb th, fZ tbB; AZGe fZ AvtQ|

t÷wi I UvBics (Stereotyping)

t÷wi I UvBc ntjv Ggb MZvbMwZK avi Yv, gZ ev wekjm hv mPivPi AwZmij xKZ.ev AwZuxZ ntq`vtK| AwKvsk t÷wi I UvBc ms`vti KvitY NtU| `j ev tMvØwMZ wekjm tK ubwØZ Kivi AvKv`jv t`tK A_ev cØqvRbxq mvtji Afve`vKv mtEj`jZ I mpeavRbK wmvšUvvi AvKv`jv t`tK Gme ms`vti Rb`nq|

t÷wi I UvBics bvgK AbgciEi ZLbB D`m`e NtU hLb tKD GKwU tkYx m`fU wq`v ev AwZe`vcK mvariYxKiY (generalization) Ktib Ges Zv t`tK H tkYxi tKvrb m`m`tK wePvi Kivi tPón Ktib| D`vniY`fj tKD hw` fiteb th, mKj gwjv nq AvteMcØY, `y I tiv`bcØY, Zvntj th-tKvrb gwjv H me PivKw ev KtgP`tjt` A`thvM` etj wePwZ nteb thLrb tgavex, `p cZ`qx I axiw`i gvbtji cØqvRb i tqtQ| e`Z gvbtji tjt` OmKj Ø K_wU cØqvMi tejvq Avgv`i mZK`hI qv DwPZ| tKvrb wKQyK A_ev tKvrb e`w³ tKvrb tkYxi wQK GK m`m` etj bv t`f`e eis Agk GK, Agk`B, Agk`wZb A_ev iing ev Kwig wKsev ivteqv ev iingv - GiKgfvte fvev DwPZ| j`jYxq, wv`Ø tkYxi gvby m`Øxq t÷wi I UvBc`tjv wekI fite gviK: diwv v ntjv gnrb tØgK, evØwv nq úRjM, tqtqiv tQtj`i tPtq Aw`i gwZ|

civVĒi gj`iqb

iPbvj-K cĕæ

1| AvZmij xKižYi AbgciĒmgŕ eYŦv Kiab|

msvŦB DĒigj-K cĕæ

1| ug_`v vŦKZvbgvb AbgciĒ e`vL`v Kiab|

2| AcŦmivK hvž e`vL`v Kiab|

K) eũibeŦPbx cĕæ

mivK DĒi ij Lly|

1| hvž g` ev t`vlhv nq hv

i) GK ev GKvvaK AvkŦevK` ug_`v nq

ii) GK ev GKvvaK AvkŦevK`
AcŦmivK nq

iii) hvž cĕkvk fvlv A`úo ev Ŧ`_Ŧ nq

iv) DcŦi i th tKvŦvU NŦU

2| nq-bZev AbgciĒ bŦgl AvfnZ
Kiv nq

i) vŦQK DvžŦK

ii) AcŦmivK hvžŦK

iii) PµK hvžŦK

iv) ug_`v vŦKZvbgvbŦK

3| Ŧbvixiv nq fvjevŦm bv nq NYv
KŦi Ŧ GB DvžU

i) vŦQK Dvž AbgciĒ miv KŦi

ii) ug_`v vŦKZvbgvb miv KŦi

iii) PµK t`vl miv KŦi

iv) t÷vi I UvBvcs AbgciĒ miv KŦi

4| QvĒ ivRbvZ eŦ Kiv DvPZ bq;
tKbbv AvRŦKi AŦbK ivRbvZve`
GK mgq QvĒ tŦZv vŦŦj b| G hvž i
dŦj

i) ug_`v vŦKZvbgvb NŦU

ii) PµK t`vl NŦU

iii) AcŦmivK hvž AbgciĒ NŦU

iv) AÁvbZv t`vl NŦU

L) mZ` nŦj ŦmŦ Ges ug_`v nŦj ŦvgŦ ij Lly|

1| AbgciĒ nq cŦivPbvj-K|

2| wekŦmi tRvŦŦj v tNvYv nŦj v GK cĕvi hvž|

3| AvkŦevK` I vŦxŦŦŦNŦj -vŦŦi GKB K_v ej Ŧj PµK t`vl NŦU|

4| AcŦmivK hvžŦK cĕvŦŦv AbgciĒI ej v nq|

mivK DĒi

K)

1| iv) DcŦi i th tKvŦvU NŦU 2| iv) ug_`v vŦKZvbgvbŦK

3| iv) t÷vi I UvBvcs AbgciĒ miv KŦi 4| ii) PµK t`vl NŦU

L) 1| m 2| ug 3| m 4| ug

Avgi mšib`i ucZivZv ejtZ Avig GKvB, AvigB tKej Zv`i Avu`R `vqfvti i Rb``vqx|

Zug hir GB UmdK uUuKU AvgtK `vl, Zvntj Avig Avgi jvBtmYU nvi`tev Ges KvtrI Rb` Mmo Pvj vtZ cvi`tev bv|

Avig hir KvR KitZ bv cvwi, mšibw`mn Avig Mpxb ntq co`tev Ges Flavq gti thtZ cvwi|

mZivs AvgtK GB UmdK uUuKU t`qv tZvgvi DvPZ bq|

Gifc hys`i e`envi mPivPi Av`vj tZ NUtZ t`Lv hvq| AvBbRixex hLb gvjvi NUbvtK Dtc`qv Kivi wongtE Ges Zvi gt`j tK Lvjvm Kivi Rb` wePviKt`i gvts `qv ev Kcv. RvMvtZ cQvm cvb ZLb Gifc AbgciE NtU|

AvteM DİxcK t`vl (Appeal to Vanity)

GB AbgciEiu M`vjvixi cQZ Avte`b ev RbZvi cQZ Avte`b vtgl cvwiPZ| G ai`bi AbgciE ZLbB NUvq hLb Avgiv GKiu epr RbtMvöxi cQZ Avte`b Rvbtq tKvtrv tNvly ev `vei`KwZ. jvtfi tPov Kwi| Gifc AbgciEi t`qtI cQk AvteMag`fvlv e`envi Kiv nq| D`vniY`tfc,

ÖctYmÖdx Aek`B wbu x Kiv DvPZ| GuU ntjv gvjv`i cQZ wsmZv|Ö

Önrvri eQi ati gvby hxiuL`÷ I evBtetj nekjm Kti AvmtQ| GB nekvtmi GKiu cQj c`fve itqtQ H mg`lnekjmx gvby`i Rvteb| hxiuL`÷ wQtb CKti iB cy` - Gi mg`fb Zug Avi wK mv`Pv ? Zug wK H mg`lgvby`i ejtZ PvrQ th, Zviv mKtj B tevKv Ges fti i gta` AvtQ?Ö

At`P cvieZB (Changing Meanings) AbgciE

tKvtrv hys`-cQqvri gta` tgšj c` (key terms)-Gi At`P cvieZB NUvtj GB AbgciE NtU| D`vniY`tfc tKD hir etj b th, thtnZzhxiuL`÷ etj wQtb, ÖAvig thgbuU tZvgvtK fij evim tmfvte tZvgiv GtK AcitK fij eviml Ö tmtnZzvub weti gta` ev evBti th tKvtrv cKvi AmgKvgx ev mgKvgx wqvKjvctK gvRÖv Ktib, Zvntj Zv Öfvjevmo kãuJi msAvi cvieZB NUvte| hxiuL`÷ mæZ c`uutK Ava`wZKZv, eÜZ; I cQtZie At`e`envi KtiwQtb| Aek`, Gifc A`th thšbZv msµvšweli`ti t`qtI Avtj wPZ c`uJi e`enviti i tejvq Avek`Kvqfvte AbgciE`Z`vtK Ggb bq| Zte G t`tK AvyZ nq bv th, wZub A%ea AmgKvgx ev mgKvgx mæÜZv ev wqvKjvctK gvRÖv KtiwQtb| tKbbv wZub gvby`i GtK AcitK fij evmtZ etj wQtb| hir hys` w`tq ejv nq th, wZub GgbuB KtiwQtb (A`Ö gvRÖv KtiwQtb) Zvntj Zv nte Öfvjevmo kãuJi At`P cvieZBmvab|

civVĚi gj`iqb

iPbigj-K cĕe

1/ cZvi Yvgj-K AbgciĚmgn eYĚv Kiab/

msvŋB DĚigj-K cĕe

1/ Kciv.DĚ`M AbgciĚ I AvteM DĚ`xcK AbgciĚi cv_Ŕ` ŋbĚ`Ŕ Kiab/

2/ AĚ`P cwi eZĚ AbgciĚ e`vL`v Kiab/

K) eŋ ŋbePbx cĕe

mŋWK DĚi ŋj Ly/

1/ hŋĚĚK AvμgY bv KĚi hŋĚ`vZvĚK AvμgY KiĚj

i) AvteM DĚ`xcK AbgciĚ NĚU

ii) AĚ`P cwi eZĚ AbgciĚ NĚU

iii) ŋb>`v Ě`vI NĚU

iv) Kciv.DĚ`K Ě`vI NĚU

2/ hŋ` ej v nq cĚZĚĚKB RvĚb th, mKj bŋw`K nq Kgyb÷ Zvntj Zv nĚe

i) ŋb>`v AbgciĚ

ii) AĚ`vbZv AbgciĚ

iii) Ě÷ŋi I UvBŋcs AbgciĚ

iv) mKĚj B GŋU KĚi AbgciĚ

3/ ŐAvng Avgvi gvZv-ŋcZvĚK KĚvj Ővrv nZ`v Kŋi! `qv KĚi AvgvĚK Ě`vIx mve`Ě

KiĚeb bv, GŋZg nI qvi KviĚY Avng hĚ_ŏ hšŋvĚfvM KiŋQŐ/ GŋU GKŋU

i) ŋbQK Dŋ³ AbgciĚ

ii) AvteM DĚ`xcK AbgciĚ

iii) AĚ`vbZv AbgciĚ

iv) Kciv.DĚ`K Ě`vI

4/ Bŋvrb`vkbi j v nĚj v ZviKvĚ`i cQĚ`i mvevb, mĚzivs AvcŋbI GŋU e`envi

Kiab/ -GŋU GKŋU

i) Kciv.DĚ`K Ě`vI

ii) ŋbQK Dŋ³ AbgciĚ

iii) AvteM DĚ`xcK AbgciĚ

iv) mKĚj B GŋU KĚi AbgciĚ

mŋWK DĚi

K)

1/ iii) ŋb>`v Ě`vI NĚU

2/ iv) mKĚj B GŋU KĚi AbgciĚ

3/ iv) Kciv.DĚ`K Ě`vI

4/ iii) AvteM DĚ`xcK AbgciĚ

j Nk̄i Yev` I c̄hvi Yev`
(*Reductionism and Expansionism*)

D̄i`k`

GB cŵt̄k̄t̄l Avc̄ib

- j Nk̄i Yev` e`vL`v K̄i t̄Z cvi t̄eb |
- c̄hvi Yev` e`vL`v K̄i t̄Z cvi t̄eb |

f̄igKv

tKv̄t̄bv ũR̄ibm ev ũel q̄t̄K Zvi ƒ̄žZg ev ũb̄āZg Dcv`v̄t̄b ev Aštk ũef³ K̄i ev K̄i ḡt̄q Ḡt̄b ũetePbv K̄i t̄j Zv R̄iv̄b-t̄evSv mnR nq | GKB f̄v̄te tKv̄t̄bv ũR̄ibm ev ũel q̄t̄K ep̄Ēi cU f̄i ḡ ev t̄c̄Ŵv̄t̄U t̄d̄t̄j ũetePbv K̄i t̄j Zv R̄iv̄b-t̄evSv mnR nq | Zte GB ` ƒ̄ t̄Ŵt̄B GKUv ũbqg ev c̄v̄i ũḡv̄Z ḡv̄b` bv K̄i t̄j Abv̄ek`K R̄iUj Zv ev ũeāv̄šl m̄p̄o n̄t̄Z cv̄t̄i | eZŴv̄b cv̄t̄v Avgiv j Nk̄i Y I c̄hvi Y-Gi ` ƒ̄c I , iāZ̄; ũbt̄q Avt̄j vPbv K̄i t̄ev |

j Nk̄i Yev` (Reductionism)

ḠiU h̄j̄ ũe`vi B GKU DĒg ũbqg th, c̄Ŵt̄Ki B D̄iPZ tKv̄t̄bv ũR̄ibm ev ũel q̄t̄K Abv̄ek`K f̄v̄te R̄iUj K̄i v̄i t̄P̄t̄q eis tKv̄t̄bv h̄j̄ i mij Zg A_©_ev ev`éZv ms̄v̄šl tKv̄t̄bv mij Zg gZ t̄L̄r̄vi Rb` K̄i v̄i f̄v̄te t̄P̄v̄n K̄i v̄i | D`v̄ni Y` ƒ̄c, h̄v̄i v̄i M̄v̄t̄Zi t̄Ŵt̄B f̄M̄st̄ki PPP K̄i t̄Q̄b Zv̄i v̄ R̄v̄bb th, c̄Ŵt̄Ki D̄iPZ f̄M̄skm̄ḡn̄t̄K Zv̄t̄ i Ūb̄āZg m̄v̄i Y ũef̄v̄RK̄Ū-G K̄i ḡt̄q Av̄bv | tKv̄t̄bv ũK̄Q̄v̄b t̄Q̄to ev c̄v̄i Z`v̄M̄ bv K̄i t̄Kv̄t̄bv ũR̄ibm t̄K̄ K̄i ḡt̄q Av̄bv h̄v̄q- ḠiU ũb̄w̄Z K̄i B c̄Ŵt̄Ki D̄iPZ, ev`éZv m̄v̄šl K̄Z ZĒi | h̄j̄ i t̄Ŵt̄B GB j Nk̄i Y c̄v̄i Z c̄Ŵq̄v̄M K̄i v̄ |

Av̄R Avgiv th DcM̄h̄iU t̄K̄ i K̄Zv̄i v̄ evj , GKK̄v̄t̄j c̄Ŵx̄b ḡv̄b̄t̄j iv Zv̄t̄K t̄`t̄L f̄v̄t̄Zv Zv̄i v̄ ũv̄ ũf̄b̄eZv̄i v̄ (Zv̄i K̄v) t̄`t̄L : c̄Ŵv̄Z Zv̄i v̄ I m̄Ūv̄Zv̄i v̄ | h̄Lb Av̄m̄e`Z. n̄t̄j v̄, Av̄m̄t̄j ḠiU GKU B Zv̄i v̄, ZLb ` ũv̄ b̄v̄t̄gi e`t̄j b̄v̄g ` ũv̄t̄j v̄ GKU | GKB ũR̄ibm t̄K ` ƒ̄ b̄v̄t̄g ũv̄K̄i n̄t̄Zv GKUv ev̄t̄R e`v̄cv̄i, Ḡt̄Z Abv̄ek`K R̄iUj Zv̄ m̄p̄o nq | ḡv̄b̄t̄j i m̄v̄i m̄Ēv̄ ms̄v̄šl Av̄t̄j v̄P̄b̄vi t̄Ŵt̄B Avgiv Av̄i GKU D`v̄ni Y L̄j̄R t̄c̄t̄Z c̄v̄i | K̄i Zc̄q `v̄k̄ŴK ŪAv̄Z`m̄Ēv̄Ū (self), ŪAv̄Z`v̄Ū (soul), Ūgb̄Ū (mind) I ŪR̄v̄ēb̄x̄k̄v̄³Ū (spirit) b̄v̄gK c` , t̄j v̄t̄K ci`-ūi ũv̄b̄t̄gq (interchangable) ũv̄t̄m̄t̄e e`envi K̄i t̄b | ũK̄š` Ḡme c` , t̄j v̄ h̄i` GKB ũR̄ibm t̄K e`Ŵv̄q, Zv̄i t̄j t̄Kb GKB ũR̄ibm eȲŵvi Rb` P̄riU c` e`envi K̄i t̄Z n̄t̄e? m̄Z̄iv̄s c̄Ŵt̄Ki D̄iPZ GKU c` t̄K ũv̄i`Ū K̄i v̄ ev Zv̄t̄Z AUj nI qv Ges t̄m̄iU t̄K m̄ZK̄ f̄v̄te ms̄Áv̄q̄Z K̄i v̄ | ḠiU K̄i t̄j c̄t̄j v̄ m̄gm̄`v̄iU mij n̄t̄q DV̄te Ges c` mḡt̄ni Abv̄ek`K c̄hvi Y I Z`R̄ibZ R̄iUj Zv̄ ` t̄- K̄i v̄ h̄v̄te |

Zte j NkjiYbnwZ c0qvtMi t9t1 mevBtK Aek`B mZK©_vKtZ nte th, Av`tz num Kiv hvq bv Ggb `B ev ZtZnaK wRlbtmK thb GKUtZ num Kiv bv nq| A_v® Zviv hLb ev`te GKU bq `w| wRlbtm, ZLb Zvt`iK GKUtZ num Kiv hvte bv| D`vniY`tf, `0Zer`xt`i c9 t_+K Roer`i mgvtj vPbv DttL Kiv hvq| Roer`xiv hv®mnKvti etjb th, gb etj wKQytbB, AvtQ tKej gw`®| `0Zer`xiv etjb, Roer`xt`i GB hv® Avmtj j NkjiYev`x hv®| `0Zer`xt`i gtZ, Roer`xiv gbtK gw`®| ifcvišti Z Kivi tPov Ktib, A_P gb gw`®| t_+K czi vcyj wfbæwKQy Zvt`i gtZ, Roer`xiv Abvek`K j NkjiYev`i Acivta Acivax|

cñviYev` (Expansionism)

cñviYev` ntjv j NkjiYev`i meciXZ| mZivs GuUil j NkjiYev`i gZ mjeav-Amjeav `B-B itqtQ, Zte Zv j NkjiYev`i meciXZµwgK| A_® mvariYfite, j NkjiYev`i Amjeav ntjv cñviYev`i mjeav Ges j NkjiYev`i mjeavmgn ntjv cñviYev`i Amjeavmgn| gvtS-gvtS, mvgwqK cñviYev` Dckvix ntZ cvti| D`vniY`tf, tKD `vki0K Avtj vPbvq gube cKwZ. mæúKw gZmgn DttL KitZ thtq `k0, gtbmeÁvb cñwZ. ÁvbkvLvi GZ`špsuší gZigZ Avtj vPbv KitZ cvtib| GB cñvii Z ev me`hii Z Avtj vPbv gvbecKwZ. i mKj w KtK hZUv mæ e`vcKfite DtbwPZ Kti tZvtj| dtj GuUtk Mfxi fite mePri-meTKdY Kiv hvq| Zte j NkjiYev`x mgvtj vPKMY ejtZ cvtib th, AvZš, Rxebvkw³, AvteM I B`Qv- gube cKwZ. i Gme wfbæw KtK Avtj vPbv Kti gube cKwZ. i msÁvtK eo tekx RuUj Kti tZvjv ntqtQ| Zviv hv® w tq ejtZ cvtib, Gme wfbæw KtK Avmtj gb I t`tn A_ev tKej t`tn ev tKej gtb Kwgtq Avbv hvq|

Z_vic cñviYev`i mjeav ntjv, Gi gva`tg cix9Yxq th tKvbtv wltqi wfbæAsk ev w Kmgfni gta` cv_®` Kiv hvq| GuUil Amjeav ntjv, c0qvRbnwZwi³ Ask ev wfbæZv mup Kti GuU weteP` wltqtK AwakZi RuUj Kti tZvtj| D`vniY`tf, cKwZ. I mekepvUtK tK mup KtiQtob Zv tLwRvB thLvtb KwWb I RuUj GK e`vci tmLvtb Zvt`i mup AwZc0KwZK wKQyt_+K ntqtQ GK_v etj Awak RuUj Zv mup i wltqwu DttL Kiv hvq| c0KwZK tKvbtv wKQy e`tj AwZc0KwZK wKQy tq e`vL`v ev eY0v Kiv AwakZi KwWb | AwZc0KwZev`x ev ag0v`xiv hLb hv® w tq etjb th, AwZc0KwZK GK mEv itqtQ, Ges tmB mEvB cKwZ. I mekepvUtK Aw`Zkxj KtiQt ZLb cKwZev`xiv GB AwZRuUj Zv Z_v cñviYev`i K_v etjB Zvt`i GB hv® i mgvtj vPbv Ktib|

Dcmsnvi

mst9t;c ejv hvq, j NkjiYev` I cñviYev` hv® mePvtii t9t1 GK atbi mgm`v| j NkjiYev`i A_©ntjv, ePb, hv® ev ev`eZv mspsuší gZtK Zvt`i mij Zg ifc Kwgtq Avbv| me wKQšK num ev j NyKiv hvq G cZ`q ev c0Pov BwZevPK| Ab`_vq, GmeB ntq cotZv AwZmij xKZ| c9všti, cñviYev`i A_9ntjv, ZÉtK AtbK_ tjv

evsj v`k Dššj nekje`ij q

Ask fivM Kti we-Zfirte Ztj aiv A_ev ev`eZv m`fU AfbK,tjv wfbog® gZ
Dc`rcb Kiv| Gi myear ntjv, hw` ev`leKB tKvtrv Rulj Zv t`K_vtK hv mij firte
e`vL`v Kiv hvq bv, Zvntj c`hvi Yev` Zv e`vL`v Kivi t`f`f`m`vnh` Kti | GuUj Amyear
ntjv, GKwU PgrKvi mij gZ ev avi Yv AfbK,tjv w`K ev ZtEj Dc`rcbvi KvitY
AvakZi Rulj ntq cotZ cvti |

cvWĒi gj`iqb

iPbvj-K cĳæ

1| j Nĳi Yev` I cĳvi Yevt` i cv_R` ŋbĳ` R Kiab|

mswĳB DĒi gj-K cĳæ

1| j Nĳi Yev` e`vL`v Kiab|

2| cĳvi Yevt` i , iazjeYĒv Kiab|

K) mZ` ntj ōmŌ Ges ŋg_`v ntj ōngŌ ŋj Lĳ|

1| kvgmj Bmj vgtK kvgmymvĳne, Gm Bmj vq, kvgm&cĳwZ. bvtg WwKtj Zv nte j Nĳi Yevt` i `ŋvš|

2| GKB tj Lvq ōtcĳŌ K_wU ešvĳbri Rb` KLĳbv fiv eivm, KLĳbv AbjvM, KLĳbv tcĳ kã e`envi Kiĳj Zv nte cĳvi Yevt` i `ŋvš|

3| AvZv, gb, Rĳebĳkų³, AvZvmĒv cĳwZ. kã GKB Aĳ_ GKB iPbvq e`eüZ ntj Zv nte cĳvi Yevt` i `ŋvš|

4| j Nĳi Yev` GKwU avi YrtK ŋewfbaAstk ŋef³ Kĳi AvakZi RŋUj Kĳi tZvtj |

mŋVK DĒi

K) 1| ŋg 2| m 3| m 4| ŋg

`křb`beŃK cixŃiv cŃvb I iPbvŃij Lb
(Taking Objective Tests and Writing Papers in Philosophy)

Dřik`

GB cıVřkřI Avcb

- `křbi`beŃK cixŃivi cKıZ. eYŃv KiřZ cıřeb|
- `vkřbK iPbvŃij Lřbi řKřkj Ńbř`R KiřZ cıřeb|

fıgKv

`křb GKıW melq (Discipline) ŃŃřŃte ŃKŃy`Zřš;`eŃkŃ“ avi Y Kři | `vkřbK ŃPřř
thgb m² řZgbB megzŃ`vkřbK iPbvq _řřK hıřř, meřkřY I mgřřř vPbv| GB hıřř,
meřkřY I mgřřř vPbri ŃKŃy meřkř cıZ I řKřkj iřřřř| GRb` `křb cixŃiv cŃvb
I iPbvŃij Lřbi řKřkj Rıvr I AvqĚ Kiv cŃqıRb|

`beŃK cixŃiv (Objective Tests)

`křbi`beŃK cixŃivi`řř Ab`vb“ AŃakıřk melq (Subjects) Gi`beŃK
cixŃivmgřřni Abıřc; A_ř G aıřbi cixŃiv cixŃiv_řřK cıV eB I řkřxcıvmgřřni
AřMŃ melqřřK mbv³ KiřZ eřř, řKřřř eıřMŃ gZıvgZ ŃřZ eřř bı| Z_Ńc
`křbi`beŃK cixŃiv Ńbřřř Ń K Ńřřř řřřbŃřř DVřřZ cıři :

1) GıW cixŃiv_řřK`řřř; ev cı_R`mgřřK Dcřřä KiřZ eřřřZ cıři| D`ŃıY`řřc
mZ`ıg_ř Ńıřřřřřı melq Dřřř Kiv hıřř : ŃAeřıvrŃ hıřř Ńbřřřř cŃvb Kři|
Ab`řřK, AvřıvrŃ hıřř řKej m`e`Zıv cŃvb Kři| - mZ` / ıg_ř|Ń

2) GıW cixŃiv_řřK Ab`vb` ÁvbkıLvi AřMŃ NUbvejři Zřřıvq`řřcZ AŃakři
megzŃ(abstract) ev ari Yřřj-K (conceptual) NUbvejřřK Dcřřä Kivi Rb` eřřřZ
cıři| D`ŃıY`řřc, ŃgıvrbeckıZ e`vL`řı řřřřı mıj xKi YřřıM` řKıv melqřřK me`Z.
Kři řZřıv KLbB ŃK bq| - mZ` / ıg_ř|Ń

Zřř Avcb hıřř fıj Aa`qb řKřkj, hıřř Avgıv cřřB AvřıvPbv KřiıŃ, Abıřı Y Křıb
Ges Ab`vb` ÁvbkıLvi mıř_ `křbi cı_R` ŃK Zı eřřřZ cıřıb, Zıřřř Avcbıv
ıj LřZ-cŃřZ-eřřř řKřřř AŃıııv nřř bı| ŃbřPi cıvgk`ıj| řğřř Pj ıj :

1) Avcbıv e`eüZ cıV`eB A_ıv Avcbıv Ńkřřřı t`qı cıV-mŃııııv (study
guides) ev cıřřřı cıKıııı fıj fıřř Abkřııı b Kıııı| D`ŃıY`řřc eřř hıřř, eZřııv

MŠi cŰZU cvtVi cvtVvĒi gj`vqb Mfxi gtbvthvM I mZKŲvi mŷ_ Abkyj b Kiv cŰqvRb|

2) cixŷvi AvtM-fvtM gy`Kti cvi cvevi Avkvq covtkvbn tdjt ev Rvgtq ivLteb bv| KLtbn aŷi vteb bv th, covtkvbn bv KtiB Avcvb `kŷbi th tKvbn `beŷK cixŷvq cvk Kti hvteb| Ab`vb` AvbkvLvi mŷ_ Zŷbv Ki tj Avcvb t`LŷZ cvteb th, `kŷbi velqe`mPivPi AvZkq bZb I AvZkq aviYvgj-K (conceptual) ntq _vtK; Avi tm KviŷY ntq _vtK vKQŷv Amij | GRb` ceŲt`tkB ev cŰg t`tkB AvcbvtK mgqvbyvZv gvb` Kti AvMh I AvŠhi KZv vbtq covtkvbn Pviŷtq thŷZ nte| Gifc Kij velqe`Avcbvi KvŲQ mij I mnRmva` ntq hvte|

`kŷ vj Lb (Writing Philosophy)

`kŷ Z_v `vkŷK velqv` vj Lb weeiYvgj-K vj Lb (reportive writing), MtelYvgj-K vj Lb, e`vL`vgj-K vj Lb (expository writing) cŷvZ. vj Lŷbi Abjyc ntZ cvti | Zte `kŷbi Avakvsk tj LvB vektŲY, mgvtj vPbv I hvŷ mnthvŷM Mto IŷV| Avi Gmŷei Rb` cŰqk vektŲ cŷvj x I tKŠktj i cŰqvRb nq:

maviY ciŷk©(General Suggestions)

th tKvbn fvj tj Lvi AŷbK, tj v cŷvj x `kŷbi tŷŷŷ I GKB :

1) tj Lvi AvŷMB meŲv mŷvsmvZfvte hvŷv i iæKiab, vK Kiab- Avcvb vK tkYxKŷŷ eŷm cixŷvi cŰkvĒi vj LŷQb, bv Zvi evBti tKvbn vevij-gj-K (critical) ev e`vŷMZ `vkŷK i Pbv vj LŷQb|

2) tgŷvj K c` , tj vtK (key terms) cvi Ųvi fvte msAvvqZ Kiab|

3) cŰvb aviYv, tj vtK (main ideas) cvi Ųvi fvte veeZ Kiab|

4) D`vniY I e`vL`vi gva`tg Gme aviYv, tj vi A_ŷK cvi Ųvi fvte I cYŷvte Zŷ aiab|

5) cŰtg GKUv Lmov tj Lv `w Kivb| mZKŲvi mŷ_ cŷd t`Lŷ Ges mŷkvab Kiab| AZci GvŷK cvjvq vj Lŷ|

6) h_vh_ e`vKiY (grammer), cŰqvMivZ (usage), evK`-Kvvtgv (syntax) I AbŷQ` (section) e`envi Kiab| vKQŷkŷŷv_ŷgtb Ktib, `kŷbi tŷŷŷ e`vKiY Z_v fvŷvi vbgbvZ tgŷb Pjvi tZgb cŰqvRb tbB| tKbbv Gvŷ ŷKv fvŷv-tKvm© (language course) bq| G aviYv LŷB ŷvŷŷ| `vkŷK tj Lvi tŷŷŷ fvŷvi h_vh_ e`envi LŷB , iæZcYŲ Zte kŷvŲŷcYŲ I AvZaj sKZ. fvŷv eRŲ Kiab, G aiŷbi

ersj v`k DŠŷ mekte`ij q

fvlvq e³e" A-úo I Ø`R ntq cto| me^ov tmiRvmyR I h_vh_fvte tj Lvi tPóv
Kiab|

7) Avcbvi cori tUetj me^ov AŠZ GKUW fij ersjv I GKUW fij BstiWR e`vKiY
eB Ges GB `B fvLvi AŠZ GKUW Kti `yL fvj AvfArb ivLb Ges cŃqvRtb Zvi
mrvnh" ubb|

**`vkŃK tj Lvi Rb" Avi I KŃyciugk(Additional Suggestions for
Philosophical Writing)**

ubtPi ubt`Rbv" mekIZ `vkŃK tj Lvi tŃtT , iazcYŃ e`Z GB ubt`Rbv" `vkŃK
tj Lvi mvt_ Ab"vb" ÁvbkvLvi tj Lvi tgšij K cv`R"l cŃkik Kti| cŃqvRb Ablyvqx
Avcbvi tj Lvq ubtPi ubt`Rbv" AbiyiY Kiab :

1) mekI mgm"v I melqmgntK thgb- tZgub Actii aviYv, ZĖj I hvy^omgntK
mekIY Kiab Ges Zvi mmePvi gj"vqb Kiab| ZĖj I mgm"vi D`vniY vntmte DŃjL
Kiv hvq: Roer` , er`eer` , t`n-gb mgm"v, mbvi Av`Zf-Abw`Zj mgm"v cŃvZ|

2) meifbæ vkŃK mgm"v m=útkAvcbvi e"i^oMZ gZvgZ Dc`vcb Kiab|

3) Aeti vnx I Avti vnx Dfq cŃkvi hvy^oneb"vm (logical reasoning) Gi mvt_ Bw`Ń
mvtŃK KŃfvte GKĪ Kiv hvq Zv tkLvi tPóv Kiab| (1) I (2) ubt`Rbv Ablyj tbi
tŃtT KŃfvte thšv^oK AbgcüEmgnntK mbr^o Kiv I Govtbv hvq Zv tkLvi I tPóv
Kiab|

**`vkŃK hvy^o mekItYi tKŠkj (Strategies for Analyzing Philosophical
Arguments)**

tKvtbv `vkŃK ZĖj ev hvy^omgntK mekIY ev mmePvi gj"vqb Kiv Z_v tj Lvi Rb"
ubtPi ubt`Rbv AbiyiY Kiab :

1) mZKZvi mvt_ `vkŃK ZĖMZ Ae"vb Ztj aiab| GRb" tKvtbv mgvtj vPbv ev
gj"vqb QvovB `vkŃK t`qv hvy^oi gj"v K ev `enkó"mgnti Zvij Kv cŃvb Kiab Ges
vZvb c`mgnti tKvtbv mekI msÁv`vb Kitj Zv cwi^ovi fvte eYŃv Kiab| GK K_vq,
`vkŃK th tKvtbv cŃkvi e^oe"tKB AweKZfvte Dc`vctbi tŃtT mZKnteb|

2) tKvtbv `vkŃK Ae"vbtk mg_Ń ev AvpugY hvB Kiab bv tKb, Zvi Ae"vb ev
ZĖntK GKUW msMvZ I c×vZMZ ivvZtZ mekIY I mmePvi gj"vqb Kiab| cŃqk
t`Lv hvq, `vkŃK Ae"vbi GKUv mvgvMK gj"vqb `w Kivtbi tŃtT GKUvi ci
GKUv melŃqi mg_Ń ev LŪbB ntjv mteŃEg tKŠkj |

evsj vt`k DŠšř mekte`ij q

3) `vkŁŁKi ZĚ; m̄úuKĚ Avcbvi mKj hŷ̄ ev Ae`vbŁK mvŋĴ I hŷ̄ mnKvŁi, Avcbvi cŁŋĴ hZUv m̄ē cYŋĴe, mg_Ů Kiab Ges tmmŁei b`vh`Zv (justification) cŁZcv`b Kiab| Avcbv hŷ̄ GKB mgm`v ev veltŁqi Dci `Rb `vkŁŁKi hŷ̄ mgŁni Zjyv Ges tmmŁei miePvi gj`vqb KŁib, Zvntj mvŋĴv ceĚZĴ tKŠkj Dfq `vkŁŁKi tŋĴĴ mgfĴe cŁqM KiŁZ nŁe|

`vkŁŁK mgm`v ev veltq veltŁŁYi tKŠkj (Strategies for Analyzing an Issue or Problem)

tKvŁbv veltŁ `vkŁŁK mgm`v ev veltq (thgb t`n-gb mgm`v ev NUbv I gj` mgm`v ev CkŁi i Aw`Z; mgm`v)-tK veltŁY I miePvi gj`vqŁbi Rb` vŁŁPi KvR_ tjv Kiab :

1) gj` c`_ tjvi msÁv`vbcēŁ mgm`v ev veltqŁŁK mZKŋĴe I `úofĴe veeZ Kiab|

2) mgm`vŁi Dfq v`ŁKi kvŁkijx hŷ̄ mgŁ Ges Gme hŷ̄i tCŁŁb th vŋĴĚ I hŷ̄ veb`vm vŁvŁZ iŁŁqŁ Zv Dc`vcb Kiab|

3) Dfq v`ŁKi hŷ̄ veb`vm I hŷ̄i tŋĴĴ mvŋĴĴi Afve I AbycvĚ mgŁ cŁkŁceŁ cŁZUŁ v`ŁKi hŷ̄ mgŁŁK veltŁŁY I miePvi gj`vqb Kiab|

4) cŁqvRbŁeva KiŁj Avcbvi vŁR`^gZ Ges tm gŁZi mŁŋĴ hŷ̄ mgŁ tck Kiab| AZtci Avcbvi cŁŋĴ hZUv m̄ē cYŋĴe gZUŁŁK gZ`KŁi Zjyv Ges Zvi b`vh`Zv cŁZcv`b Kiab|

e`vŁMZ `vkŁŁK AvfgZ tj Lvi tKŠkj (Strategies for Writing Personal Philosophical Views)

hŷ̄ tKvŁbv veltq ev veltqmgŁni Dci Avcbvi e`vŁMZ `vkŁŁK gZ tj Lvi cŁqvRbŁeva KŁib Zvntj :

1) vŁvŁZ nŁZ tPÓv Kiab th, Avcbvi cixŋĴK Avcbvi KvQ t_ŁK hv Avkv KŁib Zv Avcbv eŠŁZ tctiŁQb|

2) GB BDvŁŁi ZZxq cvŁV veltŁŁY cŁqvŁi th mvZUŁ avc DŁjŁ Kiv nŁqŁ Zv cŁyxŋĴY Kiab| DŁjŁ, AvcbvŁK mgm`vi mŁŋĴi I veltŁŁi hŷ̄ mgŁ m̄ŁŮ AevŁZ nŁZ nŁe|

3) mgm`v ev veltqŁŁK cvĴi fĴe eYĴv I Dc`vcb Kiab|

erj v`k DŠŷŷ nekje`ij q

4) elqIU cñt½ Avcbvi Ae`rb uK Zv hZUv mæe cYŷvte I `úofvte Dc`vcb I Avtj vPbv Kiab|

5) Avcbvi gZ ev Ae`rb mg_ŷbi Rb` Avcbvi c†ŷŷ hZUv mæe teuk mŷŷŷ` mŷeb`-I Kiab| Avcbvi ubR`^hyŷ I hyŷweb`v†m tKv†bv thŠu³K AbŷcuiÉ I `ŷŷZv Av†Q uKbv tm e`vci†i ubuÖZ nb|

6) Avcbvi Ae`v†bi gj- w`K_†jv (main points) cwi®vifvte Z†j aivi Rb` Avcbvi c†ŷŷ hZUv mæe teuk D`vniY I e`vL`v cÜvb Kiab|

7) Avtj vP` el†q Ab`vb` `vk@K†`i AvfŷZ Avcbvi tj Lvq cÜqvRbvbyvqx AŠfŷ Kiab| GB AŠfŷ i mgq Aek`B MpxZ ev D×Z.e³te`i Drm d††bv†U ev MŠcivĂ†Z D†j L Ki†eb| Zte Ab`vb`†`i AvfŷZ†K cKxvfvte M†Y ev Dc`vcb Ki†eb bv|

civVĒi gj`vqb

iPbvj-K cĳæ

1| `vkĳK iPbv tj Lvi tKŠkj mgr eYĳv Kiab|

msiĳB DĒigj-K cĳæ

1| `kĳbi `beĳ³K cixĳvi `fĳc eYĳv Kiab|

2| e`i³MZ `vkĳK AwfgZ tj Lvi tKŠkj eYĳv Kiab|

3| `vkĳK hĳ³ weĳkĳĳYi tKŠkj mgr Dĳĳ L Kiab|

K) mZ` nĳj ōmŌ Ges ųg_`v nĳj ōųgŌ ųj Lĳj|

1| `beĳ³K cixĳvq e`i³MZ gZvqZ cŌvb KiĳZ nq|

2| `kĳbi weĳqe`mPiĳPi AwZkq avi Yĳj-K nĳq_ĳĳK|

3| `vkĳK iPbvq_ĳĳK hĳ³, weĳkĳĳY I mgrĳj vPbv|

4| `vkĳK iPbvq e`vKiĳYi ųbqgbųZ tgĳb Pj vi cŌqvRb tbB|

mųWK DĒi

K) 1| ųg 2| m 3| m 4| ųg

mnvqK MŠ' (Reference Books)

GB eBwU cvtVi mnvqK MŠ' wntmte wvqj wLZ eB, tj v cotZ cvtib, hv Avcbvi cvWtK tevSvi Rb" mnvnh" Kite| Gme eBtqi mnvqZvq eZgub eBwU iwPZ ntqtQ| ZvQvov wvqj eB, tj v cvtV Avcbv `kŠ mactKge` hvi Z Avb jvf Ki tZ cvi teb|

1. J. P. Thiroux, *Philosophy : Theory and Practice*, Macmillan Publishing Company, New York.
 2. A. Matin, *An Outline of Philosophy*, Mullick Brothers, Dhaka.
 3. Harold Titus, *Living Issues in Philosophy*, New York.
 4. Nigel Warburton, *Philosophy : The Basics*, Routledge, London.
 5. E. R. Emmet, *Learning to Philosophize*, Penguin, London.
 6. A. C. Grayling, *Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 7. Honer, Hunt and Okholm, *Invitation to Philosophy : Issues and Options*, Wardsworth Publishing Company, California.
 8. J. O. Urmson and Jonathon Ree, *The Concise Encyclopaedia of Western Philosophy and Philosophers*, Routledge.
 9. Anthony Kenny (edited), *The Oxford Illustrated History of Western Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 10. Simon Blackburn, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 11. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
 12. Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge.
 13. gvwš Ave`j evi x, `kŠbi K_v, nvmvb ekj nvDm, XvKv|
 14. W. Av. gZxb I W. gwDR DÍxb Avng` (m=úw` Z), `kŠ cwi Fvl v tKvl, evsj v GKvWgx, XvKv|
 15. mvBtq` Avāj nvB, `kŠ I gtbwe`v cwi Fvl v tKvl, evsj v GKvWgx, XvKv|
- * eZgub eBtqi beg BDwbUwU J.P. Thiroux-Gi *Philosophy : Theory and Practice* eB AvyitY tj Lv ntqtQ|